

ENYEDI GYÖRGY VÁLOGATOTT MŰVEI

**VÁLOGATTA
BALÁZS MIHÁLY ÉS KÁLDOS JÁNOS**

**AZ ELŐSZÓT BALÁZS MIHÁLY, A JEGYZETEKET
BALÁZS MIHÁLY, KÁLDOS JÁNOS ÉS SZALAI JUDIT ÍRTA**

**A LATIN SZÖVEGEKET
SZALAI JUDIT ÉS LATZKOVITS MIKLÓS FORDÍTOTTA**

TARTALOM

BEVEZETÉS

I

AJÁNLÓLEVÉL MOLNÁR GERGELY GRAMMATIKÁJÁHOZ

II

AJÁNLÓLEVÉL HÉLIODÓROSZ-FORDÍTÁSÁHOZ

III

RÖVID VÁLASZ

IV

RÖVID ÉRTEKEZÉS A RÓMAI HIT RÉGI EREDETE
ÉS FOLYTONOSSÁGA ELLEN

V

RÉSZLETEK AZ *EXPLICATIONES*BÓL

VI

SZEMELVÉNYEK ENYEDI PRÉDIKÁCIÓIBÓL

UTÓSZÓ

BEVEZETÉS

A négyszáz esztendeje, 1597 novemberében elhunyt Enyedi György korának egyik legismertebb személyisége volt. Kisebb könyvtárat is kitennének azok a katolikus és protestáns teológiai munkák, vitairatok, egyetemi disputációk, amelyek legismertebb művével foglalkoztak. Az *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet* röviddel a szerző halála után, 1598-ban jelent meg Kolozsvárott, majd Toroczkai Máté magyarításában - sok viszontagság után kétféle, 1619. és 1620. évi impresszummal (*Az Ó- és Újtestamentumbeli helyeknek, melyekből az háromságról való tudományt szokták állatni, magyarázatjok*) - újra napvilágot látott. Különösen fontos, hogy az eredeti, latin változatot 1670-ben Groningenben még egyszer kiadták. Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy a 17. század teológusai és filozófusai számára szerte Európában ő jelképezte az erdélyi unitarizmust, hiszen a mű - elvokon lengyelországi szociniánus gondolkodók társaságában - ott volt a legnagyobbak (Locke, Newton) könyvespolcán is. Az erdélyi unitárius történetíró, Uzoni Fosztó István szerint „egy arany metszéssel és külső díszítésekkel ékes példány” egy évszázadon át ott volt a kolozsvári városi tanács tékájában is, ám később már nem tartották szükségesnek megőrizni. A szerző neve e példány eltűnésével szinte párhuzamosan kikopott az erdélyi művelődéstörténet és az unitárius egyház emlékezetéből is. Kikapott, pedig sokoldalú tevékenysége miatt az előbbinek jeles lapjaira kívánczik, az utóbbi pedig egyenesen tartós fennmaradását, mai napig tartó létét köszönheti neki. Kiadványunk mindkét vonatkozást jelezni kívánja az elfeledett írásokból adott válogatással; e bevezető a sokszínű életmű legfontosabb mozzanatainak felidézésével - az újabb nemzetközi kutatásokat is felhasználva - kísérli meg méltatni életművét.

Lássuk azonban először meglehetősen töredékesen ismert *életrajzát!* 1555-ben született a minden valószínűség szerint kismemesi Mészáros családban Enyeden. Iskoláit valószínűleg itt kezdte Hunyadi Demeter, a későbbi unitárius püspök tanítványaként. A legutóbbi időkig ismeretlen volt, hogy 1574-75-ben hosszabb ideig Nyugat-Magyarországon, illetve Bécsben tartózkodott. Erről egy Csepregen keletkezett, alább olvasható ajánlás mellett egy Nádasdi Ferenc és Báthori Erzsébet esküvőjére megjelentetett, latin nyelvű ünnepi verszeteket tartalmazó kiadvány is tanúskodik, amelynek ajánlottjai között ott található *Georgius Eniedinus Transylvanus*. Jól illeszkedik ezekhez az újabban előkerült adatokhoz az a régóta ismert tény is, hogy Enyedi korai verses műve, a *Gisquardus és Gismunda* széphistória kolofonja, versszakkezdő betűi szerint ezt a művét 1574 májusában Bécsben írta, ahol hosszabb ideig tartózkodott (nem távolabbi külföldi tanulmányútról visszatérőben, ahogy a korábbi szakirodalom állította). A Molnár Gergely grammatikáját ajánló sorokban a Csepreg környéki iskolák színvonaláért aggódó világi értelmiségi látszik megszólalni, de hogy miképpen került a Vas vármegyei főispán szolgálatába, arról semmit sem tudunk. Arról sincs információnk, hogy meddig maradt Nyugat-Magyarországon, hiszen a legközelebbi adatunk róla az, hogy 1584. június 24-én Genfben fejezte be *Annotationes in Novum Testamentum* című, kéziratban maradt munkáját. Biztos forrással rendelkezünk arról, hogy tanulmányújtjára (leghamarabb 1583-ban) a kolozsvári városi tanács támogatásával indult. Ezt megelőzően azonban bizonyosan visszatért Erdélybe, hiszen egy ottani főúr, Kornis Farkas 1591-ben olyan iskolamester gyanánt emlegeti, aki elutazását megelőzően is tanított. Biztosra vehetjük, hogy valamikor 1575 és 1583 között Erdély egyik iskolájában látta el a lektori teendőket. Fontos körülmény, hogy külföldre a kolozsvári városi tanács pénzén indult el. Ebből is következik, hogy ez az iskola - legalábbis az időszak befejező részében - a kolozsvári unitárius kollégium lehetett; az az intézmény tehát, amely az 1570-es években a radikális dogmakritika európai méreteken is jelentékeny műhelye volt, s amely ezt a jellegét igyekezett megőrizni a Dávid Ferenc

elítélését és halálát követő időszakban is. Valószínű, hogy Enyedi a 80-as évek elején Csepren megfogalmazottak jegyében a humaniorák magas szintű oktatásán munkálkodott, sokszor magára hagyatva, hiszen a kritikai szellem korlátozásának jegyében a rektori állás nem is volt mindig betöltve. A színvonal biztosítását egyébként elengedhetetlenné tette a jezsuiták Kolozsvárra való betelepítése is. Ők az iskolában látták az egyik eszközt, amellyel a borzalmas eretnokségek által megfertőzött városban sikereket érhetnek el. Az erdélyi iskolaügy történetének érdekes fejezeteként az unitárius és a katolikus intézmény jó tanerők megnyerésében is testet öltő versengését figyelhetjük meg ekkoriban, s bizonyára emiatt is biztosított a városi tanács hatvan forintot Enyedi tanulmányútajára.

A peregrinációról sajnos nagyon keveset tudunk. Bizonyos, hogy a genfi másfél esztendő elsősorban teológiai tanulmányok töltötték ki, azután az erdélyi unitáriusok által különösen kedvelt páduai egyetemen filozófiai és logikai előadásokat hallgatott. Itt nagy hatással voltak rá a korszak egyik legjelentősebb arisztoteliánus filozófusának és logikusának, Giacomo Zabarellának nézetei, s ezt hazai és külföldi ellenfelei nem is mulasztották el felelőni neki. További rendszeres egyetemi stúdiumairól nem tudunk, s azt a későbbi nyilatkozatát, hogy megfordult Itália, Franciaország és Németország különböző városaiban, alighanem úgy kell értelmezni, hogy - sok magyarországi és erdélyi társához hasonlóan - a rendszeres stúdiumok befejezése után tett egynéhány hónapos körutazást. Abban is követte a legjobb külföldet járók gyakorlatát, hogy a tanulmányaira kapott pénz nagyobbik részét könyvekre költötte, amiről visszaemlékezéseiben megemlékezik. Ezekkel felszerelve tért vissza Kolozsvárra valamikor 1587 elején; az időpontra egyik tanítványa (későbbi ellenfele), Szilvási János nyilatkozatából következtethetünk; s az ő 1587 augusztusában Heidelbergben megfogalmazott elismerő soraiból tudjuk azt is, hogy Enyedi hazatérte után filozófiai előadásokat tartott az unitárius kollégiumban. Őt esztendeig tartó tanári tevékenységére még visszatérünk, de nyilvánvalóan ennek elismeréseképpen lett 1592 májusában a kolozsvári magyar unitáriusok lelkésze. Hamarosan azonban még nagyobb méltóságra emelkedett: adataink szerint mindenki természetesnek vette, hogy az elődjét gyászbeszéddel búcsúztató Enyedit választották meg az 1592 júliusában hirtelen elhunyt Hunyadi Demeter helyére Erdély unitárius egyházfőjének. 1597. november 24-én bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a hivatalt.

Méltatását e legmagasabb egyházi tisztségével kezdjük. A püspök Enyedi György tevékenységének bemutatása előtt szólnunk kell *vallási közössége helyzetéről*. Szólnunk kell, mert az erdélyi unitárius püspök teljesítménye csak úgy értelmezhető, ha figyelembe vesszük azt az egészen kivételes helyzetet is, amelyben ez a közösség megszerveződött. A közfelfogástól eltérően ez a kivételesség nem csak abban ragadható meg, hogy Erdélyben - egész Európában páratlan módon - törvények biztosították a szentháromságot elismerni nem akarók létét, hanem inkább abban, hogy az 1560-as évek második felében kibontakozó antitrinitarizmus (öndefiníciójuk szerint unitarizmusról csupán a 17. század elejétől beszélhetünk) az európai jelenségek alapján kialakított történeti vallásszociológia fogalmaival nehezen leírható jelenségcsoporttá vált. Egyszerűen fogalmazva: noha nem fejeződött be a dogmatikai útkeresést is lezáró egyházzá szerveződés folyamata, de a létrejött képződmény már tagjainak száma miatt sem tekinthető egyszerűen szektának (ne feledjük: az 1580-as évek elején Erdély magyar ajkú lakosságának megközelítően a fele szentháromságtagadó volt), s individuális valláskereső intézmény nélküli zárt körének sem. Mindezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az európai reformáció legkorábbi éveit jellemző szellemi forrongás itt nem lanyhult el a 16. század utolsó harmadára sem, hogy az *ecclesia est semper reformanda* jelszava nem kopott meg a kialakult dogmatika minden rezdülésére figyelni tudó egyházi intézményrendszer kiépülésével. A történettudomány adós még ennek az eszmetörténetileg izgalmas jelenségnek a magyarázatával, s erre mi sem vállalkozhatunk. Mégis utalunk arra, hogy a viszonyok összetettsége és a megkésettség talán összefüggésben van az erdélyi közeg archaikus voltával

s paradox módon az itteni reformáció felülről vezényelt jellegével is. Tény mindenesetre, hogy a János Zsigmond fejedelem támogatását élvező antitrinitáriusok - krédójuknak csupán az Apostoli Hitvallást tekintve - óvakodtak új és kötelező érvényű hitvallási iratok megfogalmazásától; azt a reményt se adták föl, hogy ily módon ki tudják munkálni legalább a reformáció eredményeképpen létrejött új felekezetek egységét. Ez persze illúzióknak bizonyult, ám a kisarjadt sokszínűség tartósan megmaradt. Arról szó sincs, hogy a szentháromságtagadók között minden vélemény azonos súllyal esett volna latba, s hogy ne alakult volna ki a szellemi központban bizonyos megközelítések dominanciája. A 60-as évek végén ez első-sorban abban öltött testet, hogy szükség esetén a világi hatalom segítségére is támaszkodva iktatták ki a pacifikus jelszavakkal jelentkező, a társadalmi egyenlőség, illetőleg a szegény Krisztus víziójában élő anabaptisztikus tendenciákat és Lengyelországból átszivárgó képviselőiket, de hasonlóan bántak a közvetlen isteni kinyilatkoztatásra hivatkozó, az írással szemben a lélek kizárólagos megelevenítő erejét hirdető spiritualistákkal is. Az 1560-as évek végének antitrinitarizmusa mégsem tekinthető dogmatikailag és szervezetenként megregulázott egyháznak, s nem vált azzá az 1570-es évekre sem. Nem vált azzá, pedig a Dávid Ferenc tevékenységét korlátozó és a további vallásújításoknak rendeletileg is gátat szabni akaró Báthori István - akaratán kívül - e végleges kijegecesedés irányába lökte a szentháromságtagadók mozgalmát. Az eredmény éppen a racionalisztikus dogmakritika elmélyülése lett az unitárius kollégiumban és Dávid Ferenc környezetében, aminek eredményei ugyan nyomtatásban már nem jelenhettek meg, de az Európa különböző tájairól idemenekült alkotógárda munkássága mégsem maradt kevesek titka, hiszen egy-egy gondolatmenetük még magyar nyelvű munkákba is bekerült.

Hosszú ideig világi és egyházi történetírók egyaránt úgy gondolták, hogy ennek a forrónak Dávid Ferenc halálával vége szakadt. Ma már bizonyosan állítható, hogy nem így történt. Forrásaink szegényes volta miatt talán sohasem tudjuk meg, hogy milyen nézeteket vallott a mártírpüspök életének utolsó esztendeiben, az azonban egyre világosabb, hogy az egyház világi fejének, Giorgio Blandratának, és az új püspöknek, Hunyadi Demeternek nem sikerült „rendet teremteniök”. Ők ekkor valóban megalkották s az unitárius papok zömével aláírtak egy hitvallást (eredeti, teljes szövege nem maradt ránk), az egyneműsítés azonban nem csupán azért nem járt sikerrel, mert még az esperesek közül is többen megtagadták az irat szubszkribálását, hanem inkább azért, mert még az aláírók mindegyike sem fogadta el a megfogalmazott tételeket. Erre részben abból következtethetünk, hogy a felekezet fontos centrumaiban (a kolozsvári kollégiumban, befolyásos főurak udvaraiban) olyan jelentékeny személyiségek tevékenykedtek hosszabb-rövidebb ideig - időnként persze visszahúzódnak vagy éppen a török alatti Baranyába való kimenekülésre kényszerítve -, akik bizonyosan nem fogadták el a „konszolidáció” Hunyadi Demeterének mérsékelt hitvallását. Mivel az ő „demetriadesek”-nek csúfolt követőit cáfoló iratok közül viszonylag nagyobb számban éppen a kialakulóban lévő szombatosság képviselőinek munkái maradtak ránk, az a benyomás keletkezhet, hogy a paletta két színűvé egyszerűsödött: egyfelől az új püspök követői, másfelől a vele ádáz csatában álló szombatosok határozták meg. Az újabb, még korántsem befejezett kutatások egyre inkább módosítják ezt a képet, egyre világosabbá válik, hogy nem fekete-fehér, hanem igenis sokszínű a század utolsó harmada antitrinitarizmusának dogmatikai térképe. Hunyadi egyneműsítő törekvései valószínűleg szintén veszítettek lendületükből a 80-as évek derekára, amiben szerepet játszott az egyre veszélyesebbnek látszó jezsuiták elleni közös fellépés sürgető igénye; a pápistaság bajnokainak 1588-ban bekövetkezett kiűzése érdekében - egy rövid időszakra - sikerült megvalósítani a reformátusok és az unitáriusok együttműködését. Mindenesetre igen jellemző, hogy a rend eltávolítása után Erdélyben maradó jezsuiták egyike a következőket írja a Hunyadi halála után kialakult helyzetről: „Mindenkinek meg van győződve arról, hogy nagy vallásváltozás várható Kolozsvárott, mert nincs egyetlen olyan pap sem, aki egyetértene az ő nézeteivel: így aztán vagy kálvinisták vagy

tiszta ariánusok lesznek. Ó, bárcsak katolikusok lennének.” Hagyjuk most figyelmen kívül a jezsuita páter jámbor óhaját, s azt is, mit értett ő tiszta arianizmuson, figyeljünk csak arra, hogy Kolozsvárról szólván a kívülálló is érzékeli a sokféleség mögött a végletes belső megoszlást.

Ilyen örökséget vett át Enyedi *püspökként* 1592-ben. Fő törekvése, hogy az egyházat szétziláló heves kontroverziák nélkül, a dogmatikai viták és ellentétek letompításával mozdítsa elő a szervezeti és lehetőleg a tanbeli egységesülést. Példa értékűnek tekinthetjük azt, ahogyan már a hivatalba lépése utáni első hónapokban megoldást talált a Kolozsvárott jelentkező konfliktusra. A város első papjának megválasztásáról volt szó, aminek joga az 1568 óta életben lévő szabályozás szerint ebben az esztendőben a szászokat illette meg. Jelöltjük, Erasmus Johannis krisztológiai nézeteit azonban a zsinat tradicionalizmusuk miatt tarthatatlannak nyilvánította. A hosszú viták során az év végére kompromisszum alakult ki: a zsinat elfogadta a különvéleményt megfogalmazó Erasmus Johannist első papnak, ő pedig a továbbiakban nem vitatta a zsinat és a püspök tekintélyét. Előlegezi ez Enyedi későbbi tevékenységét, hamarosan a török alatti területen élő, radikálisabban gondolkodó papok is elismerték püspöki jogait, pedig ők Hunyadi alatt még nem voltak hajlandók megjelenni az erdélyi zsinatokon. A történetek fényében aligha tekinthetjük véletlennek, hogy zsarnoki hírű elődjétől eltérően nem találkozunk nevével a szombatos iratokban, s azt sem, hogy egyetlen olyan unitárius papról sem tudunk, akit 1592 és 1597 között teológiai nézetei miatt idéztek volna zsinat elé (az erkölcsök romlásán prédikációiban is háborgó Enyedi morális vétségek miatt keményen felelősségre vonta papjait). Csak másodlagos forrásokban maradt fenn annak emléke, ahogyan gyülekezetei egyházi énekekkel és imádságokkal való ellátásáról gondoskodott. A 90-es években az unitáriusok számára ritkán megadatott nyomtatási lehetőségek egyikét az egyházi élet szempontjából nélkülözhetetlen könyvecske megjelentetésére használta fel, s még a szószékről is a kötet megvásárlására biztatta híveit. Az említett nyomtatványból sajnos nem maradt ránk példány.

Az az Enyedi szólalt meg itt, aki további prédikációiban is kitért a mindennapi életben megvalósított kegyesség fontosságára, a gyülekezeti és templomi élet komolyan vételére, aki több egyházi beszédében foglalkozott az ünnepnapok keresztyén emberhez méltó eltöltésével; aki arra is kioktatta híveit, hogyan üljenek, miképpen tartsák lábukat a keresztyén tanítók beszédeit hallgatva. Felekezete dogmatikai egységének türelmes kimunkálása együtt jelentkezett tehát a fegyelmezett egyházi élet, a rendszeres templombajárás megkövetelésével s a megörökölt intézményrendszer aprólékos gondozásával.

A dogmatikai egység kimunkálására természetesen nem vállalkozhatott volna rendkívül alapos teológiai műveltség nélkül. A *teológus* Enyedi művei hatalmas erudícióról tanúskodnak, s az értekezéseibe és prédikációiba bedolgozott pogány és keresztyén, antik és modern tudásanyag feldolgozása nem kis feladat lesz kutatói számára. Most csupán műveltsége néhány egyedinek látszó vonására utalhatunk. Mindenekelőtt a szentírás értelmezésében is hasznosított retorikai és poétikai tudásra és érzékenységre, amelynek különösen szép megnyilvánulását láthatjuk a János evangélium bevezetésének terjedelmes értelmezéséből kötetünkbe kiválasztott részletben. Az antitrinitárius szellemű magyarázatok közül ez próbál először szembenézni a retorikai stíluszintek tanában megfogalmazott értelmezési hagyománnyal. Az erudíció másik elemeként - az antikvitás sokak által hangsúlyozott ismerete mellett - a reneszánsz filozófiai irányzataiban való rendkívül alapos tájékozottságot tartjuk említésre méltónak, különösen azt, hogy nem csupán a páduai arisztotelianusokat ismerte, hanem rendszeres olvasója volt a neoplatonizmus nagy alkotóinak is. Azt még természetesnek is tekinthetjük, hogy igen alaposan ismerte azt a teológiai és különösen a bibliai filológiára vonatkozó irodalmat, amelyet a reformáció évszázada produkált, azt azonban már nem, hogy hivatkozásaiból

kikövetkeztethetően megvoltak könyvtárában 16. századi szentháromságtagadó elődök ritkaságnak számító nyomtatványai és kéziratai is.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Toroczkai Mátéval és Lisznyai Gyárfással együtt maga Enyedi is azok közé tartozik, akiknek másolatot készítő gondossága számunkra megőrizte az 1570-es évek nagy antitrinitárius gondolkodóinak műveit. Másolataik nélkül szinte semmit sem tudnánk ennek az időszaknak mai napig is felkavaró teológiai útkereséséről, így a nélkül a terjedelmes kéziratkötet nélkül sem, amely Jacobus Palaeologus több kisebb lélegzetű, de hallatlanul fontos értekezését tartalmazza. (Ez a híres Enyedi-kódex, amit az Unitárius Kollégium egykori könyvtárában őriznek s amiből az újabb szakirodalom olyan sokszor merít.) Egyáltalán nem véletlen, hogy 1593-94-ben összemásolta a kalandos életét római vesztőhelyen végző gondolkodónak a műveit, hiszen a vallásfilozófia művelői közül Palaeologus gyakorolta rá a legnagyobb hatást.

Mit jelent ez, milyen teológiai és főleg krisztológiai nézetek fogalmazódtak meg az unitárius püspök munkáiban? Enyedi számára biztos kiindulópont volt, hogy a korábbi szentháromságtagadók közül azok jártak a helyes úton, akik eljutottak Krisztus preegzisztenciájának tagadásáig. Lelio és Fausto Sozzini nyomán úgy vélte tehát, hogy Krisztus nem létezett a Máriától való születése előtt; ennek a felfogásnak az igazolása áll az egyik legvitatottabb bibliai hely, a János evangélium bevezetéséhez írott magyarázat középpontjában. Az *Explicationes* Toroczkai magyarázatában kötetünkben közölt részleteiből is kiderül, hogy Enyedi szerint János evangélistánál a *kezdet* kifejezés arra az időpontra vonatkozik, amikor Krisztus, a *beszélő ige* elkezdte hirdetni a jó hírt, s ennek megfelelően a szöveg kizárólag a Krisztus általi második teremtésről, a spirituális megújulásról szól. A 70-es évek elejére ilyen felfogás vált uralkodóvá az erdélyi antitrinitarizmusban, de később világossá váltak ennek ellentmondásai is. Dávid Ferenc és környezete számára ugyanis kínzó kérdéssé vált az Atya és a feltámadása után megdicsőült és felmagasztaltatott Fiú viszonya. Úgy gondolták, hogy ha a Fiút ugyanolyan - bár kapott - hatalommal ruházzuk fel, mint az Atyát, akkor végeredményben őt is valóságos Istennek kell tartanunk. Dávid egy levelében drámaian fogalmazta meg, hogy ily módon viszont beteljesedhetik rajtuk, amit ellenfeleik többször a fejükre olvastak: új Istent teremtenek Krisztus személyében. Úgy látszott, erre a dilemmára választ nyújthat az először Palaeologus által megfogalmazott nonadorantizmus, vagyis az a felfogás, hogy Krisztust nem szabad imádni és könyörgéseinkben segítségül hívni. Az bizonyosan állítható, hogy Dávid Ferenc eddig legalábbis elment a görög eretnek krisztológiájának elfogadásában, hiszen az élete végén írott egyik traktátusában önállónak látszó elemeket is görgető érveléssel fejtette ki azokat a hermeneutikai elveket, amelyek révén ez a felfogás összhangba hozható a szentírással. Megállapítja, hogy bár a bibliában bizonyos kifejezések egyaránt vonatkoznak az Atyára és a Fiúra, ám minden esetben kihüvelyezhető, hogy más módról, más jelentésről van szó az előbbi és másról utóbbi esetében. Argumentációja szerint a teremtés az Atya vonatkozásában a világmindenség megalkotását jelenti, míg a Fiúnál csupán az újjáteremtést, s ezt is az Atya végzi Krisztus által. Dávid így az adoratio (imádás) és az invocatio (segítségül hívás) esetében is a kettős jelentés felvételét javasolja, ami az Atyával ellentétben Krisztusra vonatkoztatva nem a testi-lelki javakért való könyörgéssel, hanem a benne való hit megvallásával azonos. Fausto Sozzini ezt az érvelést Krisztus méltósága csorbításaként nem tudta elfogadni, Dávid számára viszont azért volt elképzelhetetlen bármiféle engedmény, mert annak megengedése, hogy Krisztushoz is lehessen könyörögni imáinkban, szerinte egyenlővé tette volna őt az Atyával, s e felfogásban a pápistaságba való visszazuhanás veszélyét látta.

A magyar nyelvű prédikációkat író Enyedi kétségtelenül Jacobus Palaeologus, illetőleg Dávid Ferenc felfogását hirdette, ám roppant érdekes, hogy ez nem mondható el az *Explicationes*ről. Ebben a nyilvánvalóan nemzetközi közönségnek is szánt munkában rendre úgy fogalmaz,

hogy ne táruljanak fel az antitrinitárius tábor belső vitái; a szentháromságot elfogadók tanait ellenfeleik csaknem egységesnek feltüntetett álláspontjával szembesíti.

E megközelítés mélyebb s főleg Erdélyben érvényes indítékai is feltárulnak, ha viszonyát Palaeologushoz más szempontból is megvizsgáljuk. A görög eretnek számára a nonadorantizmus bizonyos tekintetben instrumentális volt: az Európában ismert nagy felekezetek, a zsidók, a mohamedánok és a keresztyének egységének megteremtését szolgálta. A kötetünkben közölt s a törököket minden reflexió nélkül pogányoknak nevező, az uralmuk alatt élő keresztyének szenvedésein feljajduló prédikációrészletekből kiderül, hogy Enyedi nem tekinthető e nagy léptékű és tágas szinkretizmus hirdetőjének. A Szilvási János aposztáziája során kialakult vitában s különösen az egyik alább közölt prédikációban az erdélyi viszonyokra méretezett s elsősorban a protestáns felekezetek összhangjának megteremtésére irányuló koncepciót fogalmazott meg, amely egyfelől Palaeologus elképzelésének leszűkítéséről, ám másfelől igen invenciózus felhasználásáról is tanúskodik. A keresztyének egységéről beszél itt Enyedi, s a *corpus christianorum* toposzának alkalmazásával azt körvonalazza, miképpen valósítható meg a különféle testrészek gyanánt egymástól különböző egyházak egymást segítő és oltalmazó együttműködése. A megközelítés alapja oly sok kora újkori gondolkodóhoz hasonlóan nála is a dogmatikai ellentétek minimalizálása; ez a *fundamentalia fidei*-konceptió azonban nála nemcsak antitrinitárius, hanem figyelemre méltó egyéni színezetet is kap. Először a feltámadás és az örök élet minden keresztyént átható közös reménységét hangsúlyozza, majd - immár félreismerhetetlenül Palaeologus teológiájára támaszkodva - arról beszél, hogy minden keresztyén urának tekinti Jézus Krisztust. Világosan körvonalazza: ennek elfogadása mellett másodlagos, hogy egy-egy felekezet hogyan is értelmezi Jézus Úr voltát. A latin *dominus* kifejezésnek, illetve héber és görög megfelelőinek sokszínű használatára építő érvelés úgy próbál tehát helyet szorítani az antitrinitáriusoknak a keresztyén egyetemességben, hogy egyrészt ne kelljen lemondaniuk a Krisztus istenségét s az Atyával való egyenlőségét tagadó álláspontjukról, másrészt hajlandó tolerálni, hogy az üdvözülés szempontjából közömbös *adiaphoron* gyanánt mások is ragaszkodjanak az alaptézis dogmatikájuk megkövetelte kiegészítéséhez. Hasonló érveléssel rögzíti, hogy minden keresztyént összekapcsol a közös hit, a hit abban, hogy Jézus a Krisztus, s hogy ő az Istennek fia, akinek tanításai jegyében kell leélniök életüket. Az iméntihez hasonló érveléssel különíti el ettől a közös hittől a hit és bizalom megnyilvánulásainak különféle ó- és újtestamentumi formáit, majd a tolerancia szükségességének sokak által felhasznált bibliai példájával, a magvetőről szólóval (Máté 13. 24-30.) érvel amellett, hogy a további - különösen az erőszakos - egységesítésnek nincsenek biblikus alapjai. A keresztyén egység következő biztosítéka a közös keresztség, amelynek lényege a különféle keresztelési formuláktól és szokásoktól függetlenül ugyanaz, s ami természetesen nem más, mint a lélekben való „összekeresztelkedés”. S bár Enyedi nem fogalmazza meg, egészen nyilvánvaló, hogy ennek az álláspontnak a magaslatáról másodlagosakká válnak a keresztség kiszolgáltatásáról folyó viták. Ugyanakkor maguk a szentháromságtani viták is értelmetlenné válnak a keresztyének egységét bizonyító zárótétel fényében: egy Isten van, aki mindenknek atyja. Kétségtelen, hogy az utóbbi esetben szerzőnk kevésbé megbocsátóan kezeli mindazt, amit a vele „ellenkező atyafiak” a keresztyéni minimumhoz „hozzáragasztottak” a trinitás igazolására. Ezen a ponton tehát világosan kidomborodik elfogultsága, ám a keresztyénség egységesítésére tett erőfeszítése így is rendkívül figyelemreméltó. Igen egyéni helyet foglal el ez az elképzelés azok között az „irénikus” koncepciók között, amelyek a századfordulón vagy a 17. század első évtizedeiben fogalmazódtak meg szerte Európában a keresztyén vagy (a szentháromságtagadókat persze kirekesztő!) protestáns egység megteremtésére. Tudjuk, ez is, az is illúzióknak bizonyult, hiszen a 90-es évek elejére Erdélyben is lekerült a napirendről a protestánsoknak az az összefogása, amely a jezsuiták 1588-ban bekövetkezett kiűzéséig legalább a közös ellenfél elleni taktikai szövetség gyanánt fennállott.

Innen nézve az Enyedi által 1593-94-ben leírtak ennek az együttműködésnek az elmélyítésére tett sikertelen kísérletként is értelmezhetők.

Nyilvánvalóan taktikai megfontolásoktól vezéreltetve Szilvási ellen írott prédikációjában a püspök mégsem említi a reformátusok és az antitrinitáriusok közötti további dogmatikai ellentéteket, pedig ilyenek egészen bizonyosan voltak. A *Rövid válasz* ránk hagyományozta a jezsuiták kérdéseire adandó válaszmintákat, amelyek világosan megfogalmazzák, hogy a történeti érdemeket szerzett reformátorok (Luther, Zwingli, Kálvin) sok kérdés megítélésében tévedtek. A 19-21. kérdésre adott válaszokból az is kiderül, hogy Enyedi a megigazulástant is ezek közé sorolta. Palaeologus szóhasználatát felelevenítve itt arról beszél, hogy a Krisztusban való hit az üdvözülésnek csak lehetőségét teremti meg a keresztyének számára, ennek aktualizálása a hívő ember tetteitől függ, hiszen Isten mindenkinek cselekedetei szerint adja meg majd fizetségét. A katolikusokkal polemizálva fogalmazza meg, hogy mindez nem jelentheti a szentségek kiszolgáltatásában objektíve benne rejlő üdvözítő erő elismerését, majd a támadás élét a reformátusok ellen fordítva (a görög eretnek egyik híres traktátusának érvelését használva) arról beszél, hogy nincsen eredendő bűn, hisz az ennek igazolására felhasznált bibliai helyek csupán az ember bűnre való hajlamáról szóló példázatok. Ez a gondolatmenet azért is roppant érdekes, mert az általa lemásolt egyik Palaeologus-értekezés, az *An omnes ab uno Adam descenderint* (Vajon minden ember egy Ádám-tól származik-e?) alaptézisét úgy hasznosítja, hogy nem mondja ki nyíltan a korabeli közfelfogással alapvetően szemben álló tanítást a több Ádám lehetőségéről.

Az eljárás ugyanakkor a recepció merészséget korlátozó irányultságáról is tanúskodik, s ez jóval erőteljesebben, a most közölt prédikációkban is megfigyelhető időnkénti hevesen polemikus gondolatmenetekben nyilvánul meg az iránt a világi filozófiai orientáció iránt, amely a főemberek, nemesek mellett elsősorban az erdélyi magyar városok patríciusai között talált követőkre. Ha meggondoljuk, hogy az az Enyedi vállalkozott erre a polémiára, aki Szilvási vádló szavával „bemagolta az egész Zabarellát”, s mivel csak fizikát és logikát tanult, semmit nem értett meg a teológia misztériumaiból, akkor feltárul előttünk a püspök-teológus eszmei pozíciójának drámai feszültsége. Nem tudhatjuk, mit adott fel korábbi álláspontjából a püspöki méltóságba kerülve, az azonban jól látszik, hogy egymással nagyon nehezen összeegyeztethető eszmei tendenciák kereszteződésében formálta meg újra és újra, legalább két irányba is reflektálva álláspontját. Egyfelől az újabb páduai ösztönzésektől megerősített antitrinitárius hagyományt követve ismételten síkraszállt az ész, a ráció, az emberi okosság védelmében. Gyakran fogalmazta meg, hogy „a felséges Úristen bennünket okos állatokká tett okos lélekkel”, s nemritkán beszélt nagy elismeréssel az eszes, tudós és bölcs emberekről. (Erre szántuk példának kötetünk második prédikációját.) Legalább ilyen gyakorisággal szól másfelől az okossággal való „rosszul élés” veszélyeiről, s különösen figyelemre méltó, hogy ezekben az esetekben - amint az egy újabban előkerült Hunyadi Demeter-prédikáció alapján nyilvánvalóvá vált - a püspökelőd szóhasználatával élve marasztalja el azokat a „mély szívű és mély gondolatú” embereket, akik túlságosan nagyra tartják okosságukat. A megfogalmazás konkrétumaiból kiderül, hogy nem a levegőbe vagdalkozik itt püspökünk, hiszen a „bolond okoskodások” olyan példáit sorolja fel, amelyek közismerten a páduai arisztotelianizmust követő erdélyi hivatalnok arisztokrácia és pártfogoltjai soraiban jelentkeztek. Meg is mondja, hogy sokan vannak a nemes renden valók között olyanok, „akik teljességgel fabulának, hazugságnak, messzünnen jött beszédnek tartják az Istennek üdvösségre hívó drága szent ígését”, mások nem hiszik, hogy „Isten vagy, vagy ha van is, nincs gondja az emberekre,” s ezek „csak szélnek, az bolond község diszciplínáinak tartják az Isten beszédét.” (Lásd kötetünk harmadik prédikációját!) Enyedi szemében mindez az ész megzabolázni nem akaró filozófus uraknál erkölcsi zülléssel is összekapcsolódott, aminek jegyei közé azt is odasorolja,

hogy megvetik, de legalábbis lenézik a szegény prédikátorokat, nem járnak templomba, és nem hajlandók megfizetni az egyházi adót sem.

Mint már említettem, nem tudjuk, miképpen viszonyult ezekhez a nézetekhez Enyedi *a kolozsvári unitárius kollégium rektoraként*, pedig egészen bizonyosan szembesülnie kellett velük ebben a beosztásában, hiszen 1589-90-ben éppen az a Christian Francken tanította intézményében a bölcséletet, aki a legmerészebben kérdezett rá a filozófia és vallás viszonyára, s akinek munkáiból a legtöbbet merítették a filozófus urak. Talán a rendszeres oktatás feladatával igyekezhetett megnyugvást teremteni a német vándor humanista gondolataiban, ami aligha sikerülhetett, hiszen Francken 1591. április 16-án életében immár harmadszor tagadta meg eretnek nézeteit és tért vissza a katolikus egyház kebelére. E kudarc ellenére Enyedi nagyon is sikeresen, kitűnő szervezőkészségről is tanúbizonyságot téve látta el a rektori teendőket. Híresek voltak filozófiai és teológiai előadásai, gondja volt arra, hogy megfelelő tankönyvekkel lássa el a növendékeket. Ő maga is készített iskolai célú teológiai kompendiumokat, amelyeknek azonban csak a címük maradt ránk: *Tractatus theologicus; Symboli Apostolici fons et origo*. Nyilvánvalóan nagy szerepe volt abban, hogy az 1580-90-es évek fordulóját a kolozsvári unitárius kollégium egyik virágkoraként tartják számon az iskolatörténészek, hiszen megszűnt a korábban időnként nyomasztó tanárhiány, s volt olyan esztendő, amikor négy professzor tanított az intézményben. Sikerült elérnie, hogy a város vezetői a korábbiaknál nagyobb összegekkel támogassák az iskolát, sőt a városi tanács jegyzőkönyvei szerint nemesi patrónusaiknál és a fejedelmi tanácsnál is szorgalmatoskodtak a „skólához” való segítség végett, „holott az ő gyermekeik is itt tanulnak.”

Talán ezzel is összefüggésbe hozható a *humanista filológus* Enyedi vállalkozása, hogy görögből latinra fordítsa Héliodórosz *Aithiopikáját*, amelynek az itt magyarul közölt ajánlások szerinti célja a gyönyörködtetés és az, hogy emléket állítson a híres magyar királynak, Korvin Mátyásnak és könyvtárának. Előmunkálatok híján azonban erről nem szólhatunk, míg másfelől közismertsége miatt csak megemlítjük, hogy pályája kezdetén egy latin forrás közvetítésével széphistóriában dolgozta fel Boccaccio egyik novelláját. Ennek részletezése helyett befejezésül inkább azt hangsúlyoznánk, hogy e kivételesen gazdag életművet rendkívül érdekessé teszi, hogy - különösen a pálya utolsó szakaszában - hatalmas kataklizmák, az erdélyi politika drámai hullámváza közepette tudott maradandót s vallási közössége számára megtartó erejűt alkotni. Úgy vélem, ebben az összefüggésben nemcsak a hatalmi változásokhoz való kényszerű alkalmazkodás képessége említésre méltó, nemcsak az, hogy - ha kellett - prédikációkat fogalmazott meg Báthori Zsigmond hadainak sikeréért, hanem az is, hogy e szövegek egy-egy utalása világossá tudta tenni az alkalmazkodás gesztusát. Mert egészen egyértelmű, hogy az 1594-ben Erdélyben lezajlott, drasztikusan keresztülvitt külpolitikai váltással nem tudott egyetérteni. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott unitárius volta, hiszen a Habsburg udvar által irányított s a katolicizmus újjászerveződését is magával hozó újmódi kereszties hadjárat nem sok jót ígért felekezete számára. (Ez teszi érthetővé a pápások bálványimádása elleni, türelmesnek vagy akárcsak megértőnek nehezen nevezhető sorait több prédikációjában, így a kötetünkben hatodikként közöltben is.) Felekezetén túlmutató jelentőségű, hogy a török elleni háború szükségességét és gyors sikerét szuggereáló, Baranyai Decsi Jánost és Christian Franckent magával ragadó európai kiáltvány- és szónoklatdömping idején a „kilengéseik” miatt korábban bírált filozófus urak mellé állt, s határozottan nemet mondott a szerinte Erdély számára nyilvánvaló veszedelmet hozó háborúra. Unitárius püspökként ezt egy ótestamentumi példázatot részletesen kibontó prédikációban tette meg, amely a magyar reformáció irodalmában egészen egyedi módon alkalmazza a zsidó-magyar történeti párhuzam ismert toposzát. A kötetünkben másodikként közölt - sajnos nem tudjuk, milyen alkalomra készült - prédikációban Jeremiás próféta szerepét magára öltve óvja az erdélyieket attól, hogy „vissza sóvárkodjanak” a Habsburgokéval azonosított egyiptomi

uralom alá, hiszen annál még a Nabukodonozor példázta török fennhatóság is jobb, ez ugyanis csak hűséget és adót kíván, egyébiránt hagyja, hogy az itteniek megnyugodjanak vallásukban és örökségükben. Az Erdélyre is oly sok pusztítást hozó tizenötéves háború kezdetén így fonódik össze nála egyházának, a „kicsiny nyájnak” a féltése annak a török után megmaradt szegény magyaroknak helyet adó „kicsiny szegletnek”, Erdélynek a sorsáért való aggódással, amelynek felemelkedéséért oly sokat tett.

I

AJÁNLÓLEVÉL MOLNÁR GERGELY GRAMMATIKÁJÁHOZ¹

Tekintetes és nagyságos Nádasdi Ferenc² úrnak, Fogaras földje és Vas vármegye örökös ispánjának stb., kegyelmes uramnak és tanulmányaim mecénásának.

Hogy e mű bevezetőjében (hálás kötelezettségképpen) e vidék iskoláit üdvözöljem, s egyúttal ezen föld iránt, melyet Méltóságod mintegy a tudományok lakóhelyeként ápol, véd és legkivált szeret, s azt a leghíresebb, legtekintélyesebb s legkegyesebb férfiak társaságával illőn feldíszít, tehát hogy ezen föld iránt szeretettel teljes bizonyágtétellel igyekezetemet kinyilvánítsam, semmi sem látszott számomra hasznosabbnak e város számára,³ Legkiválóbb Ispán, mint ha a tudományok műhelyeiről úgy gondoskodom, hogy a bennük terjedő azon ragályt, melytől e vidék iskoláit mindenütt gyötrődni látom, gyökerestül kiirtom.

Ismeretes ugyanis, hogy mennyit jelent a gyermekek zsenge lelkének a tanulmányok elhanyagolása, ha sokak nehézkes kommentárjain, mintegy a hagyományok szekerén dőcögve nevelődnek. Tehetségüket a lehető leghosszabb időn keresztül tartják lekötve ezek a művek, melyek a rájuk fordított idő egyetlen pillanatában sem képesek tanítani. Ezért van az, hogy nem kevesen azt állíthatják, hogy igen sokat hallgattak, sőt még tanultak is, mégis csak igen kevésbé művelték ki magukat. Mert bizony a homályosabb szerzők saráival bemocskoltak alig jutnak valaha is előbbre, nemhogy elnyernék a tudományok dicséretre méltó gyümölcsseit.

Ez a kellemetlenség és sok más, tudós férfiktól kapott ösztönzés készítetett engem arra, Méltóságos Ispán, hogy korunk egyik tudósának, Molnár Gergelynek,⁴ az erdélyi Kolozsvár iskolája kiváló iskolamesterének a nehézkes szerzők szennyétől megtisztított Grammatikáját a nyelvtanok oly népes családjából kiválasszam, s azt diákjaim hasznára (akik még a nyelvtan alapjait nem sajátították el) kiadjam. És amiképpen méltányosnak tartottam teljesíteni az ő kívánságukat, azonképpen arra is gondoltam, hogy tanítványaim kedvében fogok járni azzal, ha ezt a saját költségemen újból megjelentetett grammatikát Méltóságodnak ajánlom, hogy a Te jeles nevedből jelentős hozadék származzék e könyv dicsőségére, melyet korábban sokan nem adtak meg a szerző nevének.

Ismeretes persze számomra, hogy vannak jó néhányan, műveltség és tudomány tekintetében igen kiváló férfiak, illő tisztelettel közülük Philipp Melanchthont,⁵ e kiváló tudású, felettébb kegyes férfiút említem meg, akik jól s bőven taglalva a témát már írtak ilyen jellegű műveket; s ez a dolog a mi szerzőnket visszariaszhatta volna a munkától. Mégis, minthogy mindent a

¹ Az ajánlás latin eredetije megjelent Molnár Gergely: *Elemento grammaticae Latinae pro recto institutione juventutis scholasticae ex prolixioribus grammaticorum praeceptis in breve compendium contrada Georgio Molnar nunc denuo edita opera et impensis Georgii Enyediensis Transylvani* [Bécs, 1575] című kiadásban. A szakirodalomban részletesen még nem méltatott nyomtatványt Keserű Bálint találta meg a szebeni Bruckenthal-könyvtárban. Fordította Latzkovits Miklós.

² Nádasdi Ferenc (1555-1604) - Nyugat-Magyarország kultúrapártolásáról is híressé vált főura és hadvezére. A hírhedt csejtei úrnő, Báthori Erzsébet férje.

³ Csepreg

⁴ Molnár Gergely (?-1564) - A wittenbergi egyetemről hazatérve 1558-tól kezdődően töltötte be a kolozsvári iskola lectori, majd rectori állását.

⁵ Melanchthon, Philipp (1497-1560) - A reformáció egyik legnagyobb alakja, Luther munkatársa. A reformáció művelődési és oktatási elképzeléseinek kidolgozásában meghatározó szerepe volt.

megfelelő rendben kell a legifjabb életkor sajátosságaihoz alkalmazni, mindaddig, míg az a tanárok gondoskodása és szorgalma által a tudományokban egyre jobban meg nem erősödik, nem lehet a tanításnak és a tanulásnak biztos módjától, a stúdiumok méltányos kiválasztása melletti egyszerűbb útról könnyűszerrel eltérni. Haszonnal ugyanis úgy nevelhetjük a gyermekeket, ha a bőséges kivételeket elhagyva (melyek az egyszerű, helyes útról letérni kényszerítenének) a tömörség elvének megfelelően csak a tudomány leglényegét sulykoljuk beléjük. Mert ha a még zsenge lelket szabályokkal bővebben terheljük meg, mint amennyit ereje elbír, könnyen úgy elrettenthetjük, mint ahogy bizonyosan émelygés származik a túlzott jóllakásból.

Nem akarom én Fülöp Grammatikáját⁶ a tanulók kezéből kivenni, sőt, inkább érthetőbben és világosabban kívánom visszaadni azoknak, akik már korábban a mi kompendiumunkat mintegy forrásként jól megismerték. Mert amiképpen a kompendiumok a fiatalabb életkorhoz illenek, úgy lenne rút dolog mellőzni más munkákat vénülő fejjel, s ezeken megöregedni. Ez a mellékes problémák tömegétől mentes könyvecske megfelelő tömörséggel úgy lett összeállítva, hogy kizárólag csak a grammatika legfontosabb elemeit tartalmazza. Tudós férfiak pártfogása által már régtől fogva annyira híres lett, hogy nemcsak hazánkban, hanem külföldön is igen keresett.

Minthogy az erdélyi nyomdász megfelelő számú példánnyal nem volt képes ellátni mindazokat, akik erre a kompendiumra vágytak,⁷ néhány éve a lengyel király nyomdájában, Krakkóban is megjelent.⁸

Most általam s Méltóságod neve alatt harmadszor lát napvilágot. De bármilyen is e mű, nyilvánvaló, hogy egy nagy szorgalmú, kiváló férfi munkája, mely oly tökéletes, hogy az olvasónak semmi szüksége bővebb ajánlásra. Hogy Méltóságod ezen próbálkozásomat kegyesen fogadja, s engem szokott s dicséretes bőkezűsége szerint pártfogoltjai közé számítson, kérem Istent, tartsa meg egészségben a lehető legtovább Méltóságodat az egyháznak és iskoláinknak hasznára.

Kelt Csepregen 1575. május 15.

*Tekintetes Méltóságod alázatos szolgálja
az erdélyi Enyedi György*

FORDÍTOTTA LATZKOVITS MIKLÓS

⁶ Melanchthon, Philipp: *Grammatika Latina* - sok kiadása ismert 1526-tól kezdődően (VD16 M3340-M3414).

⁷ RMNY 136 - Molnár Gergely Grammatikájának első kiadása valószínűleg 1556-ban jelent meg Kolozsvárott. Az itt említett nyomdász Heltai Gáspár.

⁸ Erről a kiadásról nem tud a könyvészeti szakirodalom.

II AJÁNLÓLEVÉL HÉLIODÓROSZ-FORDÍTÁSÁHOZ⁹

A legkiválóbb fejedelemnek, Somlyói Báthori Zsigmond¹⁰ úrnak, Erdély fejedelmének stb., legkegyelmesebb uramnak teljes boldogságot kívánok!

Nemcsak a közvélekedés tartja úgy, de a bölcsek tekintélye is megerősíti, Legkiválóbb Fejedelem, hogy egy fiatal ember a legkevésbé sem alkalmas a nehezebb feladatok megoldására, mások irányítására. De nem hiányoznak sem a tudósok szentenciái, sem a legkitűnőbb férfiak példái, melyek rámutatnak, hogy ez a vélemény nem mindig és mindenhol igaz, hogy a Szentírás tanúságtételéről ne is beszéljek, mely azt tanítja, hogy nem az évek száma, nem az életkor, hanem Isten lelke juttat az embernek bölcsességet.¹¹ Arisztotelész is azt tartotta, hogy egyeseket életkoruk, másokat viszont bölcsességük tesz öreggé. És ki ne tudná, hogy az a bizonyos Nagy Sándor¹² fiatalon vitte véghez az egész földkerekségen ismertté vált tetteit, Scipio¹³ pedig huszonnégy évesen szabadította meg Hispániát és Itáliát a háború rettenetétől, s győzte le a római birodalmat fenyegető Hannibált.¹⁴ Ugyanígy Horatius is hol orozslánhoz, hol meg sashoz hasonlítja a kitűnő jellemű ifjút, a fiatal Ascaniust pedig a nehézségek közepette is férfias lelkületűnek ábrázolja a költő.¹⁵ De hogy mindezeket mellőzzük, Legkiválóbb Fejedelem, személyedben te magad is példája lehetsz annak, hogy a fiatal életkor alkalmas az uralkodásra, te, aki elhivatván az állam kormányzására - jóllehet ifjú vagy még -, országunkat oly higgadtan, oly szerencsésen tartod uralmad alatt, hogy semmi nagyobb adományt nem kérhetünk Istentől, mint hogy Felsőgedet a lehető legtovább épen és egészségesen megóvni méltóztassék.

Mivel pedig a természet úgy alkotta meg, hogy ha a komoly dolgok nem elegendőnek mulatságosakkal, a szomorúak vidámakkal, akkor sem a világegyetem harmóniája, sem az egyes élőlények nem létezhetnének, nos, ezért merészelttem Felsőgednek ajánlani ezt a könyvet, melyet - tudomásom szerint - elsőként fordítottam latin nyelvre.¹⁶ Ennek olvasása elűzi a gondokat, s a lelket a legillendőbb gyönyörűséggel tölti el. Volt azonban más ok is, ami arra indított, hogy Felsőged támogatásával törekedjem latinul kiadni e művet. Hisz művelt férfiak olvasták idáig görögül, köztük királyunk, Korvin Mátyás, s épp az ő könyvtárából, mint egy

⁹ Eredeti címe: *Heliodori Aethiopiae historiae libri decem*. 1592. - Az ajánlások egy eltervezett kiadás elé készültek, amely sajnos nem valósult meg. Enyedi munkája 17. századi másolatban maradt fenn. - Lelőhely: Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republicii Române, Anexa III. (a volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtára), Kolozsvár. Jelzet: MS. U. 1089. - Az ajánlások latin szövegének kiadása: Rajka László: *Heliodoros Aithiopikájának feldolgozása a magyar irodalomban*. Kolozsvár, 1917. 9-16. p. Kötetünk számára fordította Latzkovits Miklós.

¹⁰ Báthori Zsigmond, erdélyi fejedelem (1572-1613)

¹¹ Jób 12:12.13

¹² Nagy Sándor, makedón király (i.e. 356-323)

¹³ Publius Cornelius Scipio, Africanus Major (i. e. ?-183)

¹⁴ Hannibál, karthagói hadvezér (i.e. 247-183)

¹⁵ Horatius Carm. IV. 4.

¹⁶ Enyedinek nem volt tudomása Stanislaw Warszewiczki korábban megjelent latin fordításáról (Basel 1552; Antwerpen, 1556).

deszka a hajótörésből, került elő.¹⁷ Illő tehát nekünk is azon igyekeznünk, nekünk, akik ennek az igen híres magyar királynak utódai vagyunk, hogy a latinul értő fülek számára is ismertessé váljon ez a munka.

Ami a szerzót illeti, hogy ki is ő, miféle, milyen a műve, miről szól, semmit sem szükséges mondanom, mivel kiváló tudósok tanulmányaiból, melyeket mellékeltem, mindezt pontosan meg lehet tudni.¹⁸ Én csupán arra kérem Felsőgedet, hogy tisztelem ezen csekély bizonyítékát kegyesen és jóindulatúan fogadja, s engem, alázatos szolgáját oltalmában megtartani, támogatni méltóztassék.

Kolozsvár, 1592. május 1.

*Felsőged alázatos szolgája
Enyedi György*

¹⁷ Héliodórosz regénye Mátyás király híres könyvtárából származó kódex alapján vált ismertté a XVI. században. Erről lásd a mű modern magyar fordításának utószavát. Héliodórosz: *Sorsüldözött szerelmek*. Budapest, 1976. Fordította és az utószót írta Szepessy Tibor.

¹⁸ Az előszavak után Enyedi idézi Obsopoeus, Julius Caesar Scaliger, Antonius Moretus, Michael Neander, Angelo Poliziano, Guilielmus Canterus, Martin Crusius véleményét Héliodórosz művéről.

AZ OLVASÓHOZ

Gyakran csodálkoztam, Nyájas Olvasó, hogy ezt az annyira élvezetes szerzőt eddig miért nem fordította le senki latinra. Holott a nálánál mind az élvezetesség, mind a hasznosság tekintetében jóval jelentéktelenebb auktoroknak is jutottak művelt fordítók, őt magát saját nyelvükre fordítva a franciák - úgy tudom - nagyon kedvelik.¹⁹ Martinus Crusius pedig a műnek egy rövid kivonatát publikálta,²⁰ de azzal inkább felcsigázza az olvasó érdeklődését, semmint kielégíti kíváncsiságát. Így hát ezen írás szépségétől ösztönözve én vettem magamnak a bátorságot, bár műveltséggel nem vagyok kellőképpen felvértezve, s szabadidő és javított kódex sem állt rendelkezésemre, hogy kézbe vegyem, és sietős munkával lefordítsam ezt az írást, részben a gyakorlás kedvéért, részben hogy bizonyos barátaimnak kedvében járjak, akik ezt a szerzőt meg akarták ismerni, s akiknek tanácsára munkámat sajtó alá is rendeztem. Jól tudom, hogy lesznek majd olyanok, akik a fordítást illető fogyatékoságai miatt gúnyolódni fognak, akik csodálkoznak majd vakmerőségemen, vagy akik a hibákat fogják összevadászni. De ha tekintetbe veszik, hogy csupán egy görög kódex,²¹ méghozzá hibákkal teli kódex állt a rendelkezésemre, s hogy a fordításra is igen rövid időm volt (a mindennapi iskolai elfoglaltságok mellett öt hónap alatt készültem el), igazságos bíróként meg fognak nekem bocsátani, s elnézik tévedéseimet. Számomra elegendő, ha azt mondják majd rólam, hogy a tudósoknak én szolgáltattam okot arra, hogy ezt az író helyesebb, jobb kiadásban is az emberek kezébe adják. Éljen boldogul!

FORDÍTOTTA LATZKOVITS MIKLÓS

¹⁹ Jean Amyot fordította franciára Héliodórosz művét. A 16. században több kiadása is volt (Párizs, 1547; Lyon, 1559; Párizs, 1560; Lyon, 1579; Rouen, 1596).

²⁰ *Martini Crusii Aethiopiae Heliodori historiae epitome*. Francofurti, 1584.

²¹ Ha ez a mondat nem csak humanista frázis, akkor Enyedi nem Obsopoeus görög kiadásából fordította latinra Héliodórosz művét.

III RÖVID VÁLASZ²²

Rövid válasz azokra a kérdésekre, illetve cikkelyekre, melyeket - mihelyt az üldözések és az isteni igazság megvetése kezdenek elhatalmasodni - a jezsuiták és a római főpap összes csatlósai fel szoktak adni a keresztény embereknek, és amelyekre ezek akár akaratuk ellenére is válaszolni kényszerülnek.

1. Hiszed-e, hogy egyetlen apostoli egyház van?

Válasz: Mivel az *egyház* szó a Szentírásban sok helyen szerepel, és általánosságban össze-jövetelt, tanácskozást, gyűlést stb. jelent, okkal hiszem, hogy az apostoli egyház az, amelyik az élő Isten háza és egyháza, az igazság oszlopa és erőssége 1Tim 3:15, *igen erős kősziklára fölépítettén az apostoloknak és prófétáknak alapkövén, lévén a szegletkő maga Jézus Krisztus*; Máté 16:18; Eph. 2:20, fundamentuma és feje maga Jézus Krisztus, 1Kor. 3:11 etc. Mivel a szentek gyülekezetének mondják Eccl. 21:11; Psal. 88:6 és 149:1, őszintén hiszem, hogy meg kell különböztetni minden más gyülekezettől, mely a gonoszoké - erről beszél Dávid Ps. 25:5. Gyűlölöm a rosszak társaságát, és a gonoszokkal együtt nem ülök.

2. Hiszed-e, hogy ez a római egyház?

Válasz: Mivel a római egyház mindenben ellentéte a szentek gyülekezetének, közösségének vagy egyházának, szembehelyezkedik a szentek tanításával, és az Istennek járó tisztelettel a szent halottakat és képmásaikat övezi, továbbá mivel valóságos zsinagóga és a sátán laka, Act. 3:9, vérbő csábító és minden jámbor üldözője, Isten ígéje alapján lehetetlennek tartom, hogy az apostoli egyháznak higgyük.

3. Hiszed-e, hogy ezen egyház feje Krisztus után a római pápa?

Válasz: Mivel sokan egy test vagyunk a Jézus Krisztusban, és ő a mi fejünk Rom 14:4; 1Kor 12:12; Ephes 4:4 etc., nem lehetséges, hogy ugyanazon a testen különféle fejek legyenek, amelyek magát a testet irányítják. Ezért anélkül, hogy ezzel Jézus Krisztust, egyházunk egyedüli fejét sérteném, nem hihetem, hogy a római pápa a szentek egyházának feje Krisztus után; csakis a római egyháznak, azaz a gonoszok egyházának lehet feje, amelyhez Krisztusnak semmi köze; ha ugyanis a római pápa igaz keresztény, a hitben és a Jézus Krisztus iránti szeretetben szilárd lenne, méltán tarthatnák Krisztus teste - azaz az egyház - tagjának (s nem pedig fejének); de mivel nem ilyen, sem feje, sem tagja a szentek egyházának vagy - ami ők szeretnének lenni - az apostoli egyháznak, hanem a rosszak egyházának feje és az istenkáromló gonosztevőké.

²² Eredeti címe: *Brevis responsio ad questiones seu articulos, quos Jesuitae et omnes Romani Pontificis satellites hominibus Christianis proponere solent, ubi persecutiones et veritatis divinae repudium imperium obtinere incipiunt, ad quos adinviti respondere coguntur* - A latin értekezés Berekszászi Lukács 17. századi másolatában maradt ránk. A kódex mai lelőhelye: Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republicii Române, Anexa III. (a volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtára), Kolozsvár. Jelzet: MS. U. 1959/C - Kötetünk számára fordította Szalai Judit.

4. Hiszed-e, hogy a pápa Krisztus igazi földi helytartója?

Mivel Krisztus és apostolai sosem tanították, sőt még a szó sem szerepel sehol a Szentírásban, nem hiszem, hogy a pápa igazi helytartó; inkább azt gondolom, hogy Krisztus fő ellenlábasa (azaz: Antikrisztus), aki nem átallja Krisztus minden parancsolatát és egész tanítását vakmerően kiforgatni, megváltoztatni, meggyalázni és megrontani, arra tanítván az embereket, hogy emberek parancsait és tanításait kövessék Máté 15:9; akit majd megsemmisít és elemészt az Úr Jézus Krisztus szájának lehelletével Ésa 11:4; 2Thessal 2:8.

5. Hiszed-e, hogy nem üdvözülhetünk a római egyházon kívül és a pápának való engedelmesség nélkül?

Mivel az Úr Jézus azt tanítja, hogy az üdvözülés és az örök élet csak az egyedül igaz Isten és az ő fiának, az Atya Isten egyszülöttjének megismerése által nyerhető el Ján 17:3; csak azok számára nyílik meg a mennyország, akik a mennyei Atya Isten akaratát cselekszik Máté 7:21. Mindezeket a római egyház különösen figyelmen kívül hagyja, egyrészt mivel nem akarja megismerni az egy igaz Atya Istent és fiát, Jézus Krisztust, hanem [...] a teremtményeket; másodsor mert Isten igazságosságát galádsággal bátyázza körül és Isten akaratára helyett az emberek akaratára és parancsaira figyel. Istentelen dolognak tartom tehát azt hinni, hogy az üdvözülés a római egyháztól és a pápának való engedelmességtől függ.

6. Hiszed-e, hogy minden igaz, amit a római egyház előír a hit és az életvezetés dolgában, és hogy semmiképp sem tévedhet?

Úgy hiszem, semmi sem igaz abból, amit a római egyház előír a hit és az életvezetés dolgában; nagyon is képes tévedni és téved is mindenben, amit elrendel, amennyiben azok nem állnak prófétai és apostoli alapon. Leginkább pedig abban tévelyeg, hogy először is magát a hit fundamentumát forgatja ki. Másodsor, mivel saját tanai közül egyeseket előnyben részesít másokkal szemben. Harmadsor, mivel nem csak tévedésben tartja, de igen súlyos bűnök elkövetésére is rábírja az embereket, akik azért bálványokat szolgálnak.

8. Hiszed-e, hogy Luther és követői, akik azzal a hittel haltak meg vagy fognak meghalni ezután, amelyet írásaikban terjesztettek, kárhozatra jutnak?

Luther és társai kárhozatra jutásáról mi, halandók, semmi biztosat nem tudunk, hiszen minden ember Isten ítéletének van alávetve. [Mégis] inkább merem állítani, hogy Isten üdvösségre szánta őt, mint hogy kárhozatra, hiszen rajta keresztül Isten nem kevés világosságot adott nekünk, és feltárta az igazságról való tudás útját, mely tudást elsőként maga Luther terjesztett a pápák által keltett sűrű homály után.

9. Ugyanezt gondolod-e Kálvinról, Zwingliről, az anabaptistákról²³ és más eretnekekről, akik az egyház ítélete szerint kárhozatra jutnak?

Hiszem, hogy Kálvin, Zwingli és más hasonlóknak ugyanígy ítéltetnek meg, hiszen a római egyháznak, amely már maga is régen kárhozott Isten ítélete szerint, nem áll hatalmában, hogy kárhozatra juttasson. Nem [gondolom], hogy Luther, Kálvin, Zwingli, és a többi ilyen hírben álló ember nem tévedhet és téved sok mindenben, hiszen az igazság apostoli tanítását sem

²³ Luther Márton, (1483-1546); Kálvin János, (1509-1564); Ulrich Zwingli, (1484-1531) és az anabaptisták (újrakeresztelkedők) szerepének ilyen értelmezése már az 1560-as években kialakult az antitrinitárius vitáirodalomban.

tudták teljes épségében a római egyház sötét és romlott tévelygéséből kivezetni és talpra állítani. Mert bármennyire tanult és művelt emberek voltak is, nem voltak tévedhetetlenek - az ítéletet tehát Istenre hagyom, aki a szívek mélyét is megvizsgálja.

10. Kész vagy-e Luthert és összes társát az egyház előtt nyilvánosan elítélni?

Amennyiben a pápák utasításait és tanait követik Istent és az ő imádását, Áron öltözetét, a képmásokat, az úrvacsorát, a keresztelést és más hasonlókat illetően, és nem az apostoli igazság szerint cselekszenek, nem dicsérhetem őket; az Úr Jézus parancsa viszont megtiltja, hogy kárhoztassam őket vagy elhamarkodottan ítéljek felőlük Máté 7:1; Luk 6:37: *Ne ítéljeteK, hogy ne ítéltessetek; ne kárhoztassatok és nem kárhoztattok*. Hasonlóképpen Rom 14:4: *Te kicsoda vagy, hogy kárhoztatod a más szolgáját? Az ő tulajdon urának áll vagy esik*. Jakab 4:12: *Egy a törvényhozó, aki hatalmas megtartani és elveszíteni: kicsoda vagy te, hogy kárhoztatod a másikat?*

11. Hiszed-e, amiket a keresztény hit vall?

A római egyház hitéről (ha azt mondd kereszténynek) hosszabban kellene értekezni; ha viszont Krisztus és az apostolok tanítását érted hit alatt, a legnagyobb mértékben hiszem.

12. Helyesled-e a katolikus egyház minden szertartását, hagyományát és előírását?

Mivel a katolikus egyház minden szertartása, hagyománya és előírása emberektől származik, és a legnagyobb mértékben ellentétes az Istentől származó szertartásokkal, hagyományokkal és előírásokkal, és ellentmond a Szentírás analógiájának,²⁴ nem tudom azokat helyeselni a keresztény hit kára és az Isten iránti tiszteleten esett sérelem nélkül. Hiába tisztelnek pedig engem, ha oly tudományokat tanítanak, amelyek embereknek parancsolatai. Máté 15:9.

13. Hiszed-e, hogy a katolikus egyháznak hatalmában áll bűnt elrendelni, az ételtől eltiltani és ételt kiszolgáltatni, ünnepnapokat beiktatni, könyörgéseket és körmeneteket tartani?

Az Istentől rendelt és parancsolt bűntöket az egyház köteles megtartani, különösen melyekről az Úr szól Ésa 58:6. Azt sem tagadom, hogy ha a közérdek megkívánja, az egyház elrendelheti az általános bűnt és a mindenfajta ételektől való tartózkodást, amilyen a niniveieknél volt Jónás 3:5 és 7; Dánielnél; 2Kir 12:16; Jósafátnál 2Krón 20:3; az izraelitáknál Judit 4:8; 1Makab 3:47; 2Makab 13:12 etc. Határozottan tagadom azonban, hogy közönséges körülmények között, azaz anélkül, hogy arra szükség lenne, el lehet rendelni az eledelektől való tartózkodást. Az Istentől elrendeltek (úgy mint a szombat, a húsvét, a pünkösd és hasonló) kivételével a többi ünnepnap babonáság, akár csak a szent halottak tisztelete, ezért nem is szólok róluk, hiszen minden alapot nélkülöznek.

14. Hiszed-e, hogy bünt követnek el azok, akik vakmerő és gálád módon elítélik az egyház rendelkezéseit?

Nem hiszem, hogy bünt követnek el azok, akik jámbor hajlandóságból, megfontoltan és őszinte érzülettel elítélik a római egyház rendelkezéseit, mondván, hogy csak azokat helyeslik, melyek az Igétől nem idegenek.

²⁴ A korabeli magyar nyelvű antitrinitárius értekezések a „Szentírás igaz folyásáról” beszélnek ebben az összefüggésben.

15. Hiszed-e, hogy az engesztelő víz, a só és a növények, melyeket a római egyház használ, hatékonyak és hasznosak?

Mivel a vízhintésről, továbbá sóról és növényekről, melyeket a római egyház használ, az isteni iratok semmit sem szólnak, és az apostolok sem éltek ezekkel, egyszerűen hatástalanoknak, hiú babonaságnak gondolom ezeket mind az üdvösségre, mind az Isten imádatára nézve.

16. Hiszed-e, hogy az egyháznak hatalmában áll az írást magyarázni, és hogy a Szentírás valódi értelme az, amelyet a katolikus egyház kizárólagosan helyesel?

Mivel az apostol szerint Kor. 12:14 Isten adományai, melyek a hit mértéke, a hit és az Atya Isten kegyelme [által] osztatnak szét; és ahogyan ugyanott (28.) szerepel: *Némelyeket rendelt az Isten az anyaszentegyházban először apostolokul, másodszor prófétául, harmadszor tanítókul; azután csodatevő erőket, aztán gyógyításnak ajándékait, gyámotokat, kormányokat, nyelvek nemeit és a beszédek magyarázatát.* Azt hiszem, hogy nem annyira az írás magyarázata, mint inkább eltorzítása áll a római egyház hatalmában, különösen mivel inkább ad az emberi hagyományra, mint a Szentírás tekintélyére; az írás igazi értelme tehát nem az, amit a katolikusok vagy a római egyház állít róla, hanem a magyarázat és prófétálás erejének igazságában áll. Hiszen ahogy Pál is bizonyoságot tesz róla, 1Kor 14:5: *nagyobb a próféta, mint a nyelveken szóló, kivéve, ha megmagyarázza, hogy a gyülekezet épüljön.* Tehát nem az egyház magyarázza az írást, hanem annak magyarázatából épül. *Így a próféta, aki álomlátó, beszéljen álmot; akinél pedig Isten igéje van, beszélje Isten igéjét igazán.* Jer. 23:28.

17. Hiszed-e, hogy az egyháznak hét szentsége van, melyek közül a keresztelest, a papszentelést és a bérmálást nem lehet megismételni, és hogy magával a cselekvés elvégzésével üdvözítenek?

János tanítványait Pál ismételtén megkeresztelte. ApCsel 19:5. Hiszem, hogy a papi felszentelést - ha azt egy istentelen gonosztevő rosszul végezte - megismételheti a püspök; de csak akkor, ha az, keresve az igazságot, melyet annakelőtte nem ismert, rálépett már a helyes útra, és igyekszik az igazsághoz eljutni. A pápista bérmálást, mivel semmit sem szól róla a Szentírás, üres babonának tartom - bárki, aki ezekre és hasonlókra bízva üdvét, az igazságtól teljesen eltávolodik, és nem ismeri az üdvösség útját.

18. Hiszed-e az egyháznak a szentségek körüli szertartásait és rendelkezéseit, vagy van olyan, ami nem tetszik a szentségek közül?

A római egyház szentségek körüli szertartásait és rendelkezéseit, magával a szentségek kiszolgáltatásának babonás pápista szokásával együtt helytelenítem. A válaszom tehát: mivel az Apostolok Cselekedeteiben nem találom sehol, hogy ezeket a szertartásokat és babonás ténykedéseket a keresztelest és az úrvacsora szentsége körül valaha is elvégezték volna, inkább ajánlom tehát követésre minden jámbor embernek az apostoli egyszerűséget, mint a pápista szertartások csillogását.

19. Hiszed-e, hogy a keresztelestlenül meghalt csecsemők örökre elkárhoznak?

Nem hihetem, hogy az üdvösség teljes egészében a vízzel való keresztelestlenül múlik, hiszen Isten kegyelméből tartattunk meg és hitből a mi Urunk Jézus Krisztus által Eph. 2:8. Ha ugyanis igaz lenne az, hogy a keresztelestlenül meghalt csecsemők örökre elkárhoznak,

szükségképpen annak is igaznak kellene lennie, hogy a megkeresztelt csecsemők örökre üdvözülnek. Következésképpen soha senki nem kárhozna el, aki meg van keresztelve, legyen bármily istentelen és bűnös is. Így tehát Isten kegyelmének és Jézus Krisztus vérének nem lenne semmi jelentősége, amiről most bizonyítom, hogy teljesen téves nézet. Először is mert mindenkinek cselekedetei szerint lesz fizetsége Máté 16:27; ApCsel 17:31; Rom 2:6: *ha a gyökér szent, az ágak is azok; ahogyan természet szerint a haragnak fiai valánk*, természet szerint Isten fiaivá lettünk, mint a szentek gyermekei és új teremtés Krisztusban Rom 11:16; Eph 2:3; Gál 6:15. Harmadszor mivel kicsinyeitek, akik *nem tudnak most sem jót, sem gonoszt* Deut 1:39, nincsenek alávetve annak, hogy az isteni törvény által kárhozatra juthatnak, hiszen - *mivel járatlanok az igazság beszédiben* Zsid 5:13 - nem szegik meg azt. Negyedszer, nincs szükségük hit és bűnhődés általi megtisztulásra, melyeknek jeleként vezették be az apostolok a vízzel való keresztelést, hiszen nem is tudják megvallani saját bűneiket és megígérni életük megjavítását szívük töredelmével, és az egészségesnek nincs is orvosra szüksége, ahogyan Jézus mondja Máté 9:12; Márk 2:12; Luk 5:31. Ötödször, mivel a kisdedek, akiknek angyalai mindenkor látják a mennyei Atya Isten arcát Máté 18:10, önmaguk miatt kedvesek Istennek, és komolyan figyelmeztet bennünket Isten, hogy mi is váljunk olyanná, mint ők, ha be akarunk menni a mennyek országába Máté 18:3. Hazugok tehát és hamis tanúk azok, akik elhamarkodottan és meggondolatlanul azt állítják, hogy a kisdedek, akik még nem tudják a különbséget jó és rossz között, elkárhozhatnak, és maga az isteni igazság tanulsága és az isteni törvény szava ellen beszélnek. A kárhozat [veszélye] ugyanis csak azokat figyelmezteti, akik szembeszegülnek a törvénnyel és semmibe veszik Pál intését: Rom 5:14: *a halál uralkodott Ádámtól Mózesig azokon is, akik nem az Ádám esetének hasonlatossága szerint vétkeztek* és Ephes 2:3 *természet szerint haragnak fiai valánk*, és nem a kisdedekhez, hanem a felnőtt népekhez voltunk hasonlók. Az apostol azokról a népekről beszél, melyeknek idegen Isten igéje és Izrael nemzetsége, és amelyek nem kevésbé bűnösök, mint maguk a zsidók, akik a törvény alatt állnak. Hasonlóképpen Ter 8:21 *az ember szívének gondolatja gonosz az ő ifjúságától fogva* és Zsolt 50:7 *bűnben melengetett engem az anyám* etc. Nem az eredendő bűnről, hanem a bűnre való hajlamról mondanak példázatokat azoknak, akik elérték az életkort, mikor megszeghetik a törvényt. Hasonló ehhez 1Tim 3:15 [...] és Zsolt 57:4: *Eltértek a gonoszok fogantatásuk óta; tévelyegnek a hazugok anyjuk méhétől kezdve*. Hogy miképpen okíthatja a Szentírás a kisdedeket, és a gonoszok hogyan tévelyedhetnek el az anyjuk méhétől kezdve és beszélhetnek hazugságokat, arra nézve vizsgálj meg a Szentírás szó szerinti és allegorikus értelmét.²⁵

20. Hiszed-e, hogy bizonyos tettek hit nélkül is elegendőek az üdvözülésre?

Hiszem, hogy az igazat minden tette, amit az isteni törvény parancsolata alapján cselekszik, üdvösségre vezet, hiszen amiképpen igazságos az Isten, úgy az igaz tetteket is megjutalmazza Zsid 11:6; mindenik a maga jutalmát veszi a maga munkája szerint 1Kor 3:8 és *ki-ki megjutalmaztatik aszerint, amiket e testben cselekedett, vagy jót, vagy gonoszt*. 2Kor 5:10. Vannak viszont bizonyos babonás cselekedetek, amelyeket a római egyház vezetett be és amelyekkel ostoba és hiú emberek kiérdemelni reménylik a mennyországot. Ezeknek alapja nem a Szentírás analógiája, hanem babonás emberi szokásokban keresendő. Nem hiszem, hogy ezekkel ki lehetne érdemelni az üdvösséget, hiszen Isten előtt fertelmesek, és a jámbor lelkektől teljesen idegenek.

²⁵ A *sensus historicus* és a *sensus allegoricus* használatáról van szó, amely az antitrinitáriusoknál is felváltotta a hagyományos középkori értelmezést.

21. Hiszed-e, hogy az igazak tetteikkel érdemlik ki az üdvösséget?

Hit nélkül lehetetlen tetszeni Istennek. Ugyanis *aki Isten elé járul, hinnie kell, hogy Ő létezik, és hogy megjutalmazza azokat, akik őt keresik.* Zsid 11:6. Hiszem, hogy nincs olyan cselekedet, amely hit nélkül elég lenne az elégtételhez és az üdvösséghez, hiszen minden, *ami pedig hitből nincs, bűn az.* Rom 14:23.

22. Hiszed-e és helyesled-e a tridenti zsinat²⁶ által kiadott összes hitcikkelyt?

Mivel a tridenti zsinat hitcikkelyei nincsenek összhangban a saját véleményemmel, nem hihe-tem és helyeselhetem őket, különösen mivel tudom, hogy azok hasonlatosak a többi zsinat határozataihoz.

23. Hiszed-e, hogy a misén Krisztus feláldoztatik az élőkért és holtakért?

Mivel Pál tanúsága szerint *egyetlen áldozatával örökre tökéletessé tette a megszentelteket* Zsid 10:14, nem hihetem igaz lelkiismerettel, hogy ezt az áldozatot újból és újból meg lehet ismételni a misén, akkor ugyanis naponta és óránként meg kellene halnia; Pál azonban bizonyosságot tesz róla: *többé meg nem hal; a halál többé rajta nem uralkodik.* Rom 6:9.

24. Hiszed-e, hogy Krisztus valóságosan, lényege szerint és ténylegesen jelen van az oltáriszentségben?

Mivel egyik hitcikkelyünk alapján hisszük és valljuk, hogy Krisztus felment a mennybe, valóságosan, lényege szerint és ténylegesen leült Isten jobbján, és onnan addig nem fog visszajönni, míg el nem jön mindenek helyreállításának és újjáteremtésének ideje. Ahogy Péter mondja: *Kit az égnek kell magába fogadnia.* ApCsel 3:21. Nem hihetjük továbbá, hogy valami titkos és láthatatlan módon visszajött, mikor az angyalok egyértelműen azt mondják róla: *akképpen jó el, amiképpen láttátok őt felmenni a mennybe.* ApCsel 1:11. Tehát nem kell Krisztust keresni a szentélyekben, a sivatagban, az oltáriszentségben vagy más hasonló helyeken. Mert hamis Krisztusok és hamis próféták támadnak. Máté 24:23.

25. Hiszed-e, hogy a szentség egy színe alatt ugyanannyit kapsz, mint két szín alatt?

Ami a pápista babonát illeti, arról hiszem, hogy éppen annyit ér az oltáriszentség egyik színe, mint mindkettő. Ami viszont Isten igazságát illeti, őszintén hiszem és vallom, hogy semmiképpen sem lehetséges nem szolgálatni ki az egyik színt az úrvacsorán Krisztusnak - akinek útmutatása alapján az úrvacsorát vesszük - sérelme nélkül; a kenyeret és a bort ugyanis az Úr halálára és eljövételére való emlékeztetőül kapjuk és vesszük magunkhoz.

26. Hiszed-e, hogy a kenyér és a bor szubsztanciája²⁷ a felszentelés által testté és vérré válik?

A kenyér és a bor testté és vérré változásáról sehol sem olvastam, és azt sem találom, hogy Jézus erre tanította volna apostolait; úgy ítélem tehát és a lehető legőszintébben hiszem, hogy ez nem több, mint pápista babona és mulatság, amelyet minden jámbor léleknek kerülnie kell.

²⁶ Tridenti zsinat - A katolikus egyház megújítását, illetve az ellenreformációt elindító zsinatra (1545-1563) gyakran hivatkoztak a jezsuiták. A zsinat határozatait csak fokozatosan fogadta el a magyarországi katolikus egyház.

²⁷ A szubsztancia itt a dolog lényegét, mivoltát jelenti.

27. Hiszed-e, hogy a két szín alatti úrvacsoravétel szükséges az üdvösséghez?

Míg az Úr eljön, szükségesnek tartom az igazi, két szín alatti úrvacsorát az Úr halálának emlékére; a babonás pópista szokást pedig elítélem.

28. Hiszed-e, hogy az egyház abban bűnös, hogy egy szín alatt szolgáltatja ki az úrvacsorát vagy bizonyos körülmények között akkor is vétkezne, ha két szín alatt szolgáltatná ki?

Mivel a római egyház fenntartja a jogot, hogy bármit elrendeljen és megtegyen, így - részben vagy egészben - vétkeznie is szabad bizonyos körülmények által, saját kárhozatára és pusztulására.

29. Úgy ítéled-e, hogy csupán az egyház gyakorlata és általános szokása vagy Krisztus parancsa ellen is vétnek azok, akik az úrvacsorai szentséget egy szín alatt szolgáltatják ki?

Úgy gondolom, sőt hiszem, hogy nem annyira a római egyház gyakorlata és általános szokása, mint inkább Krisztus parancsa ellen vétnek azok, akik az úrvacsorai szentséget egy szín alatt, a másik nélkül szolgáltatják ki.

30. Hiszed-e, hogy ezen élet után a purgatórium van, amelyben a lelkek megtisztulnak bűneiktől?

A purgatóriumról, amelyben a lelkek ezen élet után megtisztulnak, csak profán írásokban olvastam, különösen Vergilius Aeneisében, ahonnan szerintem az egész pópista mulatság ered.

31. Hiszed-e, hogy az élők könyörgései azokért, akik így a purgatóriumba kerültek, igazán használnak nekik és szenvedéseiken könnyítenek?

A példabeszédből, amely a gazdagról és Lázárról szól, tudjuk, hogy azokon, kik ily módon a pokolra vagy - ahogy ők mondják - a purgatóriumba kerültek, semmilyen módon nem lehet segíteni. Azt gondolom azonban, hogy a gazdag tanácsát igenis követni kell, nehogy ők is a kínzás helyére kerüljenek, mint ő. Luk 16:28.

32. Hiszed-e, hogy a szent halottakat segítségül hívni és tisztelni kell?

Mivel csak az Istennek, mindenképpen teremtőjének jár, hogy imádjuk és segítségül hívjuk, nem lehet azt az Atya Isten sérelme nélkül a szent halottakra átruházni, különösen mivel azok nem képesek segítséget hozni annak, aki kéri [...]; az élők dicséretre méltó tetteit tisztelet kell övezze.

33. Hiszed-e, hogy a szentek relikviáit és képmásait tisztelni kell?

Mivel Isten megtiltotta népének, hogy képmásokat tiszteljen, sőt azt is, hogy ilyeneket készítsen Exod. 20:4; Deut. 4:15, nem csak a képmások tiszteletét vetem meg, hanem magukat a szentek képmásait is mint olyanokat, melyek az Isten imadására nézve ártalmasak.

34. Hiszed-e, hogy Istent gyalázzák azok, akik a szenteket segítségül hívják, képmásaikat tisztelik és imádják?

Mivel a 49. Zsoltár azt mondja: *És hívj segítségül engem a nyomorúság idején, én megszabadulok téged és te dicsőítesz engem*, Zsolt 49:15, hiszem, hogy gyalázzák Istent, akik a szenteket segítségül hívják, képmásaikat tisztelik és imádják.

35. Hiszed-e, hogy a bűnbocsánatok, melyeket a pápa adott, bizonyosan használnak?

Hiszem, hogy a bűnbocsánatok, melyeket a pápa adott, magának a pápának bizonyosan használnak kincsek gyűjtésére, akárcsak a kereskedőknek a fizetség. Azoknak viszont, akik ezt rengeteg fáradtság és arany árán megvásárolják, gondolván, hogy ettől üdvözülnek, haszontalannak és kárhozatosnak hiszem és állítom.

36. Mit hiszel és gondolsz a bérmálásról, a szent olajról, a fülbegyónásról, az inklúzióról,²⁸ a szentség őrzéséről és körülhordásáról, a szerzetesi rendről, a papi nőtlenségről, a prédikátorok és eretnekek esküjéről? Szüksége van-e ezekre az egyháznak?

A bérmálást, az olaj használatát, a fülbegyónást, az inklúziót, a szentség őrzését és körülhordását, a szerzetesi rendet, a papi nőtlenséget és a hasonló dolgokat babonáságnak gondolom, melyek a Sátántól erednek, és a pápa gondolta ki és vezette be őket. Úgy vélem, hogy a jámboroknak el kell kerülniük ezeket mint jelentőség nélküli, hiú és istentelen dolgokat.

37. Megtagadsz-e esküvel minden eretnekséget és a szent evangéliummal szembeni erőszakot, és engedelmisséget ígérsz-e a pápának a hit és életvezetés összes dolgában?

Minden istentelen eretnekséget esküvel tagadok, amely ellenkezik a Szentírással és a próféták, evangélisták és apostolok tanításaival - ez nem vonatkozik a római egyház határozataira és rendeleteire. Engedelmisséget fogadok (amennyire tőlem telik) a hit és életvezetés összes dolgában, nem a pápának, hanem a halhatatlan Istennek, akié a dicsőség, a tisztelet, a hatalom [...] Jézus Krisztus a mi urunk által örökkön örökké. Ámen.

1597. 24. Szeptember.

Ps. 119 Mentsd meg, Uram, a lelkemet a hazug ajaktól és a csalárd nyelvtől!

FORDÍTOTTA SZALAI JUDIT

²⁸ Az inklúzió Nyugaton a 6. és a 15. század között volt elterjedt. Az *inclusi* (bezártak) azok voltak, akik aszkézis vagy ima céljából tartósan bezárkóztak, illetve befalaztatták magukat.

IV RÖVID ÉRTEKEZÉS A RÓMAI HIT RÉGI EREDETE ÉS FOLYTONOSSÁGA ELLEN²⁹

Mostanság jelent meg egy bizonyos név alatt egy könyvecske, mely - hogy szerzője önmagát vigasztalja és a vallásváltozását valamilyen módon megokolja - [azt állítja, hogy] a római hit igazságát régi eredete támasztja alá. Miután e könyvet [kézhez vettem], hogy mi a véleményem erről az írásról, ebben a [...].

Először is ha valaki szilárd meggyőződést igyekszik kelteni akár önmagában, akár másokban, nem csupán hihető és a valóságot pusztán megközelítő, hanem erős és megbízható érveket kell előadnia, olyanokat, melyek azokra nézve is kényszerítő erejűek lennének, akik nem hajlanak az ő álláspontjára és vonakodnak azt elfogadni. A valószínű érvelések³⁰ ugyanis, bár tetszetősek, elaltatják az éberséget, és vonzzák azokat, akik kevésbé óvatosak és éleslátók, a tanult emberek-nél eleve nem sokat érnek, és némi megfontolás után cáfolatot nyernek és semmivé foszlanak.

Azok az érvek, melyek a régi eredetre hivatkozva kísérelnek meg valamit igazolni, nem demonstratívák, hanem csupán topikusak,³¹ mint Arisztotelész is kimutatta, aki szerint a régi eredet és hosszú fennállás a dialektikus toposzok egyike. (Topica I. 3.). De maga a dolog is mutatja, hogy az ilyenfajta érveket céljainknak megfelelően valami mellett és ellen is fel lehet használni. És semmivel sem kevesebb tanúság és érv hozható fel az új dolgok mellett és arra, hogy ezeket részesítsük előnyben, mint a régiek esetében.

Tudjuk, hogy a régi eredet tiszteletnek örvend, és egy-egy tan különösen kora által nyer hitelt. Platónnál (a Timaiosban) az egyiptomi bölcs azért becsüli le a görögöket és tanaikat, mert nem ősiek: *Szólón, Szólón - mondja -, ti görögök mindig gyermekek vagytok, öreg görög pedig egyáltalán nincs; ifjak vagytok mind, mert lelketekben nincsen régi hagyományon alapuló meggyőződés, sem időtől szürke ismeret.*³²

Cicero is így ír (Tusculumi Disputációk I. könyv): *A régiek minél közelebb voltak a kezdetekhez és az isteni leszármazáshoz, talán annál jobban látták, mi az igazság.*³³

²⁹ Eredeti címe: *Contra antiquitatem et perpetuam durationem fidei Romanae brevis dissertatio* - Enyedi György vitairatát korábbi tanítványa, a reformátussá, majd katolikussá váló Szilvási János műve ellen írta (*Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae, seu tabulae testimoniorum ex sacris libris et sanctorum patrum scriptis, servata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controversiis*. Claudiopoli, 1597. RMNY 808.). Erről a kérdéskörrel a jezsuiták már Basilius Istvánnal is vitatkoztak. Ez utóbbira vonatkozóan: Basilius István: *Themata sive propositiones pro defensione innovationis, contra sententiam, prohibitionem et decretum Romani praesulis, quo via veritatis doctrinae coelestis praeccluditur*. Claudiopoli, 1587. RMNY 596. - Enyedi értekezése Berekszászi Lukács 17. századi másolatában maradt ránk. A kódex mai lelőhelye: Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republicii Române, Anexa III. (a volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtára), Kolozsvár. Jelzet: MS. U. 1959/C - Kötetünk számára fordította Szalai Judit.

³⁰ Valószínű, azaz topikus érvelések.

³¹ Arisztotelész szerint az érvelés két külön fajtája a topikus (vagy dialektikus) és a demonstratív (vagy tudományos). Az előbbi nem feltétlenül igaz, hanem csak valószínű, a legtöbb ember által elfogadott állításokból indul ki; az utóbbi esetében csakis igaz kijelentésekből megengedett a következtetés.

³² Platón: *Timaios* 22b

³³ Cicero: *Tusculanae disputationes*, Liber I. XII/26.

A Szentírás is a régi vallást dicséri: álljatok az utakra, és nézzetek szét, és kérdezősködjétek a régi ösvények felől, melyik a jó út, és azon járjatok, hogy nyugodalmat találjatok a ti lelketeknek! (Jeremiás 6:16)

Másfelől viszont nem hiányoznak az újdonság és a később keletkezett dolgok melletti tanúságok és érvek sem. Tudjuk ugyanis, hogy természet szerint [...], minden dolog, mesterség és tan egyaránt, eleinte kezdetleges és tökéletlen, s csak lassanként tisztul le és jut tökélyre, ezért a legújabbat tartják a legjobbnak és legtökéletesebbnek.

Ezenfelül ismerünk szólásokat, melyeknek az emberek hallgatóságos egyetértése tekintélyt és bizonyítóerőt tulajdonít. Nos, csaknem minden nyelv réginek, elavultnak és vénasszonyhoz illőnek nevezi mindazt, ami üres, hihetetlen, hiábavaló és komolytalan. A görög nyelv az *αρχαία αρχαϊκά και παλαιά*³⁴ kifejezéseket használja a bohóságokra és komolytalanságokra. A régi dolgok ugyanis homályosak [...], és sokféle hamis szóbeszéd vegyül közékük.

Így hát az a Cicero, aki a Tusculumi Disputációkban a régi eredetet részesítette előnyben, az *Academica* első könyvében így ír: *Bizonytal mindig a legújabb dolgok vannak leginkább kiigazítva és kijavítva.*³⁵

Horatius Augustushoz írt hosszú levelének második könyvében hasonlóképpen az újdonságot és a mostaniakat támogatja a hajdankorral és a régiekkel szemben.³⁶

A Szentírás is gyakran többre értékeli az új dolgokat a régieknél: az új elől is régit kell kihordanotok (Leviták 26,10). És hány parancs van, hogy vessük le az óembert és öltjük fel az újat! Jeremiás, aki a 6. részben a régi eredetet támogatta, a 31. részben az új szövetséget részesíti előnyben a régivel szemben. A próféták pedig a régi - kevésbé tökéletes - dolgok eltörlését és újak - jobbak - eljövételét ígérik.

Lehetséges tehát nagyrabecsülni is, megvetni is valamit régisége miatt. Az újat is hasonlóképpen magasztalhatjuk vagy gyalázzhatjuk. Ebből látható, hogy ezek dialektikus toposzok.

És nehogy e kérdésben valaki szilárd tant akarjon megállapítani, az, hogy a régi eredet nem mindig mutatja a vallás helyességét, kiténik a bálványimádó és bűnös zsidók beszédéből, akik istentelen tanításuk régi eredetére hivatkoznak: Ha nem csak azt cselekszük, amit mi a szánkkal fogadtunk, hogy füstölő áldozatot viszünk az ég királynéjának, és néki italáldozattal áldozunk, miképpen cselekedtünk mi és a mi atyáink és a mi királyaink és a mi fejedelmeink Júda városaiban és Jeruzsálemnek utcáin, mert akkor beteltünk kenyérrel, és jó dolgunk volt, és semmi rosszat nem láttunk. Jeremiás 44:17

Volt-e továbbá valaha is nevetségesebb, babonásabb és bálványimádóbb nép az egyiptomiaknál? Mégis tanaik régi mivoltával büszkélkednek és megvetik a görögöket, mert nem ősi nép.

Végül is Krisztus mennybemenetele után, mikor az evangéliumi tanokat széltében-hosszában kezdték hirdetni és terjeszteni, tán nem a vallás új mivoltát vetették - többek között - a keresztények szemére mind a zsidók, mind a pogányok? (Lásd Act. 17,18 és 19.) És ez az újdonság mégis az igazságot hordozta.

Mindebből azt az egy következtetést szeretném levonni, hogy azok az érvek, amelyek a régi eredetre hivatkoznak, csupán hihetőek, és nem olyanok, amelyek képesek lennének meggyőzni a más állásponton lévő ellenfelet.

³⁴ archaia, archaika kai palaia - régi, együgyű és elavult

³⁵ Cicero: *Academica* Liber I. IV/2.

³⁶ Horatius: *Epistulae* Liber II. Epistola 1. - A levél arra figyelmezteti a rómaiakat, akiket a hagyományok iránti elfogultsággal vádol, hogy ami új, nem szükségszerűen alacsonyabbrendű a régieknél.

Ha tehát az a hitehagyott saját változékonyságát igazolni akarja és másokat véleménye elfogadására készíteni, erősebb érveket gondoljon ki mind a maga mentségére, mind mások rábeszélésére.

De engedjük meg - mint ahogy szívesen megengedjük, sőt állítjuk -, hogy az a vallás a legigazabb, mely mind közül a legrégebbi. Lássuk, melyik is ez.

Tudvalevő és a legtanultabb emberek bizonyították, különösen Josephus Apion ellen,³⁷ Justinus mártír,³⁸ Alexandriai Kelemen³⁹ és mások, hogy nem csupán a patriarchák, de Mózes és az ő tanítása is régebbi a görög istenek[ben való hitnél...] éppúgy, mint az összes görög bölcsnél, filozófusnál, költőnél, látnoknál és írónál. A legrégebbi és mind közül a legigazabb vallás tehát az, amely Mózesről hagyományozódott. Ez pedig Isten jótéteménye által mindmáig fennmaradt. Hiszen, bár a szerző meghalt, mégis él és hat ő maga és tanítása, mely könyvekben foglaltatik. Ezért Malakiás, az utolsó próféta is Isten nevében szigorúan arra utasít, hogy mindenki emlékezzék a mózesi törvényre. Ábrahám pedig azt ajánlja a gazdag ember fivéreinek az Újtestamentumban, hogy Mózesre és a prófétákra figyelmezzenek (Lukács 16:29). Itt kell tehát keresni az igaz vallást, a jámborság gyökerét és fundamentumát (Ésaiás 40), vagyis Isten igéjét, mely mindörökké megmarad. Erről mondja Péter apostol (2Péter 1:19): igen biztos nálunk a prófétai beszéd is, amelyre jól teszitek, ha figyelmeztetek, mint sötét helyen világító szövétnekre.

Ezt hívja Dávid az ő lábai szövétnekének. Ez a lélek fegyvere, melyet fel kell öltöznünk, mondja az apostol (Eph. 6[:11]), mely éles és minden kétélű fegyvernél mélyebbre hatol, elhat a léleknek, az ízeknek és a velőknek megoszlásáig! Ezzel felfegyverkezve terítette le Krisztus az ördögöt, a szaduceusokat és az igazság minden ellenségét, ezzel a szájából kijövő éles karddal veri a pogányokat (Jelenések 19[:15]). Erről mondja Isten Jeremiásnál [23:29]: Nem olyan-é az én igém, mint a tűz?, azt mondja az Úr, mint a sziklazúzó pöröly?

Isten igéje a próbakő tehát, amellyel minden kor minden tanát vizsgálunk kell. Mindent, ami ettől idegen, legyen bár mégoly elmés, világos, bölcs és szellemes, legyen bár a legtetszetősebb rendben, módon és stílusban megírva, el kell vetni, nem szabad becsülni és meg kell cáfolni.

Hiszen mi mást mondunk, mint hogy a vallás Isten igéjében áll és azáltal magyarázatik, és csak azt szabad igaznak elismerni és akként megtartani, amit az írás isteni sugalmazásból tartalmaz? Ismeretes, hogy Mózes, a próféták és az apostolok könyvei a Szentlélek sugalmazása által irattak: nem hagyjuk tehát, hogy ezektől eltávolítsanak és elszakítsanak bennünket.

Szilárd meggyőződésünk, hogy ezek minden jámborság és Isten iránti szeretet *kriterion*jai, szabályai, mércéi, bírái és vezérszavai.

Ismerem azt az ellenvetést, melyet az emberi tradíciók védelmezői ehelyütt tenni szoktak.

Mert hiszen az Írás, vagyis Isten írott igéje homályos, és [...] tanító, ezért szükség van valakire, aki értelmezi azt, kinek útmutatását és magyarázatát követnie kell annak, aki megérteni óhajtja az írott ige értelmét.

³⁷ Josephus Flavius (i. sz. 377-100?) zsidó történétíró; főművét, *A zsidó háborút 77-78-ban bocsátotta közre. Apion ellen* című polemikus írásában a zsidó történelemszemlélet egyedül érvényes voltát szándékozik bizonyítani.

³⁸ Justinus mártír az i. sz. 2. században élt vándorprédikátor, filozófus, vértanú. Valószínűleg a *Párbeszéd a zsidó Triphonnal* című művéről van szó, amely ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy milyen szerepet játszott Izrael népe Isten üdvözítő tervében.

³⁹ Alexandriai Kelemen, ókeresztény egyházi író (i. sz. 140-150 k. - 215 után) - az alexandriai hittanító iskola vezetője. Tanítása szerint az Ige (Logosz) mint nevelő a pogány vagy a zsidó vallásról a helyes hitre téríti az emberiséget.

Nem lehetnek pedig jobb és megbízhatóbb magyarázók azoknál, akik időben legközelebb voltak Krisztushoz és az apostolokhoz, tehát a legrégebbieknél. Orcájuk kell tehát figyelmeztetni és az ő magyarázataikban meg is kell nyugodni. De hogy mifélek ezek, hadd fejtsem ki röviden. Amit Isten ígéjének [homályos voltáról] mondanak, ellenkezik Mózesrel, Dáviddal és Pál apostollal [...] ő [Mózes] Isten írott ígéjéről így beszél: Mert e parancsolat, amelyet én e mai napon parancsolok néked, nem megfoghatatlan előtted; sem távol nincs tőled. Nem a mennyben van, hogy azt mondanád: Kicsoda hág fel érettünk a mennybe, hogy elhozza azt nekünk, és hallassa azt velünk, hogy teljesítsük azt? Sem a tengeren túl nincsen az, hogy azt mondanád: Kicsoda megy át érettünk a tengeren, hogy elhozza azt nekünk, és hallassa azt velünk, hogy teljesítsük azt? Sőt felette közel van hozzád ez ige; a te szádban és szívedben van, hogy teljesítsed azt.

Ezt a nézetet Pál apostol az Újtestamentumra is átvitte (Rómaiaknak 10), és azt akarta, hogy ennek könyveiről is ugyanígy vélekedjünk. Dávid ezt írja a törvényről, vagyis Isten ígéjéről (Zsoltárok 18[:8-9]): Az Úrnak törvénye tökéletes, megeleveníti a lelket; az Úrnak bizonyágtétele biztos, bölcsé teszi az együgyűt. Az Úrnak rendelései helyesek, megvidámítják a szívet; az Úrnak parancsolata világos, megvilágosítja a szemeket etc.

Ha tehát Isten ígéje szövétnek, amely sötét helyen világít, ahogy Péter mondja, ha szövétnek a jámborok lábainak, ha az együgyűeket bölcsé teszi, ha világos, ha megvilágosítja a szemeket, ahogyan a zsoltáros éneklé, bizonyára nem homályos és sötét, hanem, ellenkezőleg, szétkergeti és eloszlatja a sötétséget és megszabadít a tudatlanságtól, amely a lélek tulajdonképeni homálya és sötétsége.

De még ha megengednénk is, hogy az Ótestamentum szövege valaha homályos volt, az újtestamentumi korról másképp kell vélekedni.

Hiszen eljött Isten Fia, és értelmet adott nekünk, hogy immár a homályos és annak előtte ismeretlen, sőt az egész örökkévalóságtól fogva elrejtett misztériumokat is megismerjük. Isten azt mondja Jeremiásnál (31 [:31-34]), hogy az új szövetség népe értelmes lesz és a kicsinytől a nagyig megismeri őt. És nem tanítja - mondja - ki-ki az ő felebarátját és ki-ki az ő atyafiát, mondván: Ismerd meg az Urat; mert mindnyájan megismernek engem a kicsinytől nagyig, azt mondja az Úr. Ez az ígélet beteljesült - tanítja a zsidókhöz írt levél szerzője [Zsidóknak 8:10-11].

De az értelem is úgy ítéli, hogy a Szentírás nem homályos. [...], ahogy Péter mondja, Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére: kétségkívül adott tehát mindenkinek annyi észet és értelmet, hogy ígéjéből azt, ami az üdvösséghez szükséges, megismerhesse. De ugyan miféle tanító az, akinek szavait nem értik a tanítványok? Isten pedig saját szava által tanítja az embereket, úgy kell tehát beszélnie, hogy mindenki megérthesse.

Ha pedig Isten ígéje olyannyira homályos lenne, hogy állandóan külső magyarázóra szorulna, miért utasított volna arra oly határozottan Isten, hogy szavait mindenki mindenkor száján, lelkében és szeme előtt hordozza? Hiszen ezt olvassuk: És ez ígék, amelyeket e mai napon parancsolok néked, legyenek a te szívedben. És gyakoroljad ezekben a te fiaidat, és szólj ezekről, mikor a te házában ülsz, vagy mikor úton jársz, és mikor lefekszel, és mikor felkelsz. És kössed azokat a te kezre jegeyül, és legyenek homlokkötőül a te szemeid között. És írd fel azokat a te házában ajtófeleire, és a te kapuidra. Ez bizonyára nem csupán a papokra, de a népre is, nem csak az egyháziakra, de a laikusokra és világiakra is vonatkozik. És mint ahogyan a bonyolult és homályos dolgokat kevesen ismerik, a közönséges, mindenki számára nyilvánvaló és mindennapi dolgok egyszerűek és világosak szoktak lenni. De a régi tanítók is, akiket azok oly nagy becsben tartanak, amellet foglalnak állást, hogy a tanulatlan és egyszerű embereknek is átlátható annyi Isten ígéjéből, amennyi számukra elégséges. Csak

egyikük szavait idézzük itt. Aranyszájú János (9. homília a kolossébeliekhez írt levélhez)⁴⁰ így ír: *Figyelmezzetek mindnyájan, világiak, és vegyétek kézbe a Bibliát, a lélek orvosságát - ha mást nem akartok, legalább az Újtestamentumot: az evangéliumokat és az Apostolok Cselekedeteit, az örök és serény tanítókat.* De mivégre a Biblia a laikusoknak és világiaknak, ha annyira homályos, hogy nem képesek megérteni, akik olvassák? Ismerem az ellenvetést, melyet ehelyütt tenni lehetne. Ezen véleményből az látszik következni, hogy egyáltalában nincs szükség tanítókra és prédikátorokra. Ha ugyanis mindenki képes önállóan megérteni és felfogni Isten igéjét, mire valók volnának a tanítók?

Ez a válaszuk az ellenvetésre: A beszéd és az értelem közös képességek, melyekkel az ember a természet által fel van ruházva; mégis tanulunk beszélni is, és értelmünket használni is. Más dolog ugyanis gondolkodni és beszélni, és más helyesen, illő módon és megfelelő rendben beszélni és érvelni.

Ahogy tehát az, aki azt állítja, hogy a beszéd és az értelem képessége természetétől fogva megvan az emberben, nem utasítja el a beszéd és az értelem művelését, az, aki az írást mindenki számára érhetőnek tartja, nem tiltja meg, hogy némelyek buzgóbban tanulmányozzák azt, hogy képesek legyenek róla megfelelő rendben és illő módon beszélni és érvelni.

Tudjuk továbbá, hogy Isten szava könyvekben van leírva. Nem ismeri azonban mindenki a betűket - sokan nem akarják, vagy nincs módjuk megtanulni. Szükség van tehát olyanokra, akik Isten igéjét, mely az üdvösséget hordozza, másoknak könyvből felolvassák és előadják. Nem akarjuk tehát a tanítókat szerepüktől megfosztani, de azt sem állítjuk, hogy Isten igéje homályos és érthetetlen az emberek számára.

De hogy az ellenvetésre adott válaszuk teljesebb legyen, és a mondottak értelme világosabbá váljon, azt állítjuk, hogy Isten igéje kétféle tanítást tartalmaz. Vannak általánosak, melyek mindenki üdvösségét egyaránt érintik, és amelyeket egyszerű olvasás és meghallgatás alapján kellő jószándékkal bármely olvasó és hallgató megért és felfog.

Némelyek ellenben homályosabbak és bonyolultabbak, melyeket bár hasznos ismerni, nem tartoznak mindenkire, és ismeretük hiánya nem jelent kárt a lélekre és az örök életre nézve. Kevés és ritka azonban az ilyen, mely nem annyira elengedhetetlen, hogy anélkül ne üdvözülhetnénk, és melyet nem kell mindenkor és mindenkinek észben tartania.

Ilyen például a bárka vagy a frigyláda pontos leírásának ismerete; a templom elhelyezkedése; az összes edény formája, melyet a papok a templomban használtak. Ugyanígy bizonyos gyakorlati cselekvéssel kapcsolatos bonyolult kérdések, melyek ritkán merülnek fel. Hogyan vélekedjünk arról, aki szombaton fát gyűjtött? Ha valakinek csak női leszármazottai vannak, fiúgyermek nincsen, a szülők öröklődő javai a leányok birtokába juthatnak-e jog szerint? etc.

Ezek és hasonló kérdések megoldásához, amelyek nem vonatkoznak mindenkire, és nem kerülnek mindig elő, továbbá más homályos dolgok magyarázatához szükség van tanítókra, papokra, törvényt magyarázókra, jogtudósokra és főpapokra.

Mózesről olvassuk (Kivonulás 18[:22]), hogy ipa⁴¹ tanácsára elrendelte, hogy ha súlyosabb nézeteltérés fordulna elő a nép körében, azzal hozzá magához forduljanak; a többi, egyszerűbb és csekélyebb jelentőségű dolgokat mások intézzék. Jósafát is megparancsolja (2Krón 19[:4-11]), hogy a nehéz kérdéseket, különösen amelyek szent szertartásokra vonatkoznak, Amária főpap elé kell terjeszteni.

⁴⁰ *In epistolam ad Colossenses 3:18. Homilia IX. Cap. 1.* (Patrologiae Graecae Tomus LXII p. 361.)

⁴¹ ipa - após

Tehát mind a homályos dolgok magyarázatához, mind Isten igéjének megfelelő és helyénvaló előadásához szükség van tanítókra és papokra. Ebből azonban nem következik, hogy a törvény egésze és az üdvösség útja olyannyira nehezen érthető, hogy mindig és mindenben magyarázóra lenne szükség, és ki-ki kénytelen lenne valaki más útmutatását és magyarázatát követni. Hiszen mindnyájunknak adott Isten értelmet, és Isten igéje alkalmazkodik a mindnyájunk gyenge értelméhez, hogy könnyen megérthessük. Máskülönb Isten nem gondoskodott volna megfelelően a tudatlanok üdvéről, akikből pedig az emberi nem nagyobb része áll. Ennyit Isten igéjének homályos, illetve érthető voltáról.

Másodszor, itt azt kell észbe vennünk, amit akkor mondtunk, mikor azt állítottuk, hogy szükség van magyarázókra Isten igéjének értelmezéséhez: minden egyházatyá, pápa, tanító és zsinat az írott igének csupán magyarázója és sáfára. Hiszen csak az írott ige az, melynek tekintélyében nem lehet és nem kell kételkedni. Ez tehát az a fundamentum, melyre mindenki épít, aki teológusnak és tanítónak vallja magát.

De ki gondolta valaha is, hogy a magyarázó egyenrangú a szerzővel? Arisztotelész mely követője értékelte oly nagyra Alexandroszt,⁴² Themisztioszt,⁴³ Philoponoszt,⁴⁴ Averroëst,⁴⁵ mint magát Arisztotelészt? Nem inkább azt gondolták, hogy ő az iskola feje és a mester, a többiek pedig tanítványok?

Miért van tehát az, hogy a pápák, az egyházatyák és a zsinatok, [melyeknek magyarázniuk] kellene az igét, egyenrangúnak tekintik magukat magával a Mesterrel [...]?

Továbbá, ha valaki, aki magyarázónak vallja magát, eltér annak szándékától, akinek magyarázatát vállalta, ha azzal ellenkező dolgokat állít és ír, megbízható magyarázónak fogja-e őt tartani az olvasó, aki nem a magyarázóhoz, hanem a mesterhez ragaszkodik? Nem muszáj-e neki eltérnie tőle, rábizonyítania hamisságát és megvetnie?

Ha tehát kimutatjuk, hogy azok, akik magukat Isten igéje magyarázóinak és értelmezőinek vallják, eltértek Isten igéjétől, azzal ellenkező állításokat és kijelentéseket tettek és tanítottak, tán nincs-e igen alapos okunk rá, hogy ezektől eltérjünk, tán nem joggal vetjük-e el ezeket, és ragaszkodunk az igéhez, mindnyájunk tanítójához?

Végül: ki volt valaha annyira igazságtalan - hogy ne mondjam: ostoba -, hogy ne engedte volna meg tanítványának, hogy a magyarázók különféle véleményeit mind egymással, mind magával a szerzőével mint kiindulóponttal összevesse, összehasonlítsa, ezeket megítélje, és azt a véleményt kövesse, fogadja el és tartsa helyesnek, melyről úgy ítéli, hogy leginkább megközelíti a szerző szándékát?

Semmi mást nem állítunk, mint hogy Isten szava nyilvános. Az egyházatyák, zsinatok, pápák magyarázókként lépnek fel - egyik ezt állítja, másik azt. Miért ne engedtetne meg nekünk, hogy annak tartsuk őket, amik: magyarázóknak? Nem a magyarázók, hanem Isten tesz szabaddá és köt meg bennünket, az ő szavaira esküdtünk, és nem azokéra.

Miért ne hozhatnánk tehát ezekről ítéletet? Nem becsüljük le és nem vetjük meg őket, de nem is tartjuk mindnyájukat helyesnek és követésre méltónak mindig és mindenben. Hanem ha azt

⁴² Alexandrosz, Aphrodisziasz, filozófus (i. sz. 205 körül) - Az egyik legjelentősebb Arisztotelész-kommentátorként ismerték.

⁴³ Themisztiosz, Euphradész, filozófus (i. sz. 317-387) - Arisztotelész nézeteit bővebben kifejtő kommentátorokat írt.

⁴⁴ Philoponosz, filozófus. - Az 5. század végén és a 6. század első felében élt kommentátor. Az újplatonikus Ammoniosztól tanult, majd a keresztény hitre tért.

⁴⁵ Ibn Ruszd (Averroës), arab filozófus (1126-1198) - Arisztotelész egyik leghíresebb kommentátora.

látjuk, hogy az igével egybehangzó dolgot mondanak, elfogadjuk, ha attól eltérőt, elutasítjuk. Hiszen nem vagyunk értelem nélküli állatok, nem vagyunk híján a megértésnek és az észnek, nem vagyunk az ő szolgálói, hogy barmok módjára kövessük azokat, akik előttünk mennek még akkor is, ha nyilvánvaló veszedelembé rohannak. Van elménk és értelmünk, és képesek vagyunk szabadon véleményt és ítéletet formálni azokról a dolgokról, amiket állítanak. És kezdettől fogva ez volt minden józan embernek és maguknak az egyházatyáknak a véleménye magukról és írásaikról.

[...] nyugodtan eltúrték, vagy el kellett volna tűrniük, hogy [...] és megcáfolják őket, ha esetleg azon érték őket, hogy [mint] emberek tévedtek. Ezek ellenben tyrannusok⁴⁶ módjára arra törekszenek, hogy erőszakkal elnyomják mások véleményét, elméjüket túsul ejtsék és kényszerítsék, és az apostol rendelése ellenére azokat, akik Istennek szentelték magukat, emberek szolgálóivá próbálják tenni.

Ehelyütt pedig azt vetik a szemünkre, hogy dölőfősek vagyunk, sorrendet állítunk fel és válogatunk az egyházatyák között, magunknak tartván fenn az ítélkezés szerepét és a megkülönböztetés jogát. Ám mi bizonyára nem vagyunk annyira dölőfősek, mint amennyire azok igazságtalanok Istennel szemben, akik semmibe veszik az isteni jótéteményeket és megvetik teremtőjüket. Hiszen nem becsülik, hanem gyalázzák és elvetik maguktól azt a méltóságot, azt a jogot, amellyel Isten a maga jóságából az embert felékesítette, és az állatoktól megkülönböztette, és Istentől kapott szemüket önként becsukják, hogy ne lássák a fényt, és befogják fülüket, hogy ne halljanak. Bizonyára nem követnek el nagyobb bűnt, akik önmagukat többre becsülik, mint illő, mint akik az Istentől kapott jótéteményeket gyalázzák, nem ismerik fel, és elvetik maguktól. Adott Isten elmét az embernek, adott értelmet, amellyel ha nem élünk ítéletalkotás és döntések által, mi mást teszünk, mint a magunk részéről hazuggá tesszük Istent, letagadjuk a lététeményt, földbe ássuk a talentumot, kivájjuk saját szemeinket és Istent szűkmarkúnak, fukarnak, vagy mindenesetre irigynek valljuk? Mivégre nekem az értelem, mivégre a gondolkodás, mivégre az ítélőképesség, ha nem tudok élni vele, és nem is kell élnem vele éppen a leglényegesebb dologban?

Ami a harmadik dolgot illeti, melyet fentebb mondtunk, hogy a legrégebbi magyarázók a leginkább hitelt érdemlőek - ki tagadná, hogy ez joggal kétségbe vonható? Az értelem éppen az ellenkezőjét állítja. Nem ok nélkül mondják, hogy elnézőnek kell lenni azokkal szemben, akik először próbálkoznak - mert aki elsőként töri meg a jeget, nem képes mindent tisztázni, nem láthat át mindent. És, mivel ez már egyszerűbb, az utódok inkább és pontosabban képesek meglátni, hogy mi a helyes, miután megfontolták mások készen kapott véleményeit, melyek értelmét erőfeszítés nélkül felfogták.

Aztán meg eléggé régi dolog a hazugság: atyja Iapetosnál⁴⁷ is öregebb. Sőt, mi van akkor, ha Isten igéjének első és legrégebbi magyarázója hazug volt? Isten első törvénye, parancsa és igéje az volt, hogy Ádám ne egyék a tudás fájáról. Ám megkörnyékezte Isten igéjének első értelmezője, a Sátán, aki Isten parancsának valódi értelmét magyarázata által eltorzította. Nem elég régi-e Káin és az ő leszármazottai?

FORDÍTOTTA SZALAI JUDIT

⁴⁶ tyrannos - zsarnok

⁴⁷ Iapetos - titán, Uranosz és Gaia fia

V RÉSZLETEK AZ EXPLICATIONESBÓL⁴⁸

(RÉSZLETEK A JÁNOS EVANGÉLIUM PROLÓGUSÁHOZ ÍRT MAGYARÁZATOKBÓL)

Immár ami a másodikat⁴⁹ illeti: azt mondják némelyek, hogy János ezt az evangéliumot nagyságos szólásnak nemével⁵⁰ írta, azért szokták az ő képét is, avagy címerét magasan repülő saskeselyőnek képében írni. Ez okáért aki az ő írásának paraszt értelmet, avagy együgyű szólásnak nemét tulajdonít, ilyen nagyságos írón igen nagy bosszút teszen.

Holott pedig az Krisztusnak szüztől való születése és az ő prédikálásának és tudományának az elei csak együgyű paraszti dolog legyen, nem képes,⁵¹ hogy János olyan együgyű dolgokat olyan nagyságos szólásnak módjával írt volna meg. De holott az Krisztusnak Atyjától örökké való származása és ez világ előtt való létele nagyságos dolog legyen, ezeket magyarázta inkább mély és titkos beszéddel a mély elméjő evangélista.⁵²

Én pedig nem tagadom ugyan, hogy Jánosnak kiváltképpen, avagy külön magának való és a több evangélistáktól különböző szólásnak módja nem volna, az melyet ha nagyságosnak, avagy mélységeseznek kelljen mondani, ítéljék meg egyebek. Bizonyára ha az egymástól elszaggatott, közbe szakadott, homályos, egymás után nem folyó, darabos beszédet és mély allegóriában, példázatban foglaltatott beszédet kell mély dolognak mondani, én is vallom, hogy mély a János írása. Mert alig találsz Krisztusnak csak egy prédikációját is olyat ennek írásában, amely éppen allegorica példázatos és nehéz értelmű nem volna.

Oszton ha nagyságos és fenn való dolognak kell mondani az emberi elmének találmányát, és ami soha nem volt, nem is léssen, annak vallását, megengedjük, hogy Krisztus örök születése és ez világ előtt való valóságos létele nagyságos dolgok legyenek.

Bizony ha másunnat tudhatnák meg, hogy ez az ő álmodozások igaz légyen, kevesebb vétekekkel vonhatnák Jánosnak homályos beszédit az ő vallásoknak megbizonyítására. De hogy sohun arról semmit nyilván az egész szent írásban nem olvashatnak, nem eszesen, sem szemérmesen cselekednek, hogy a hütnek ilyen nagy artikulusát, amelyet ők a keresztyénségnek fő fundamentuma és feje gyanánt vallnak, azt gyenge gyanításokból és homályos írásokból igyekeznek felépíteni. Holott akik eszesek és az írást igazán akarják magyarázni, ellenkezőt cselekednek: hogy amelyek homályosok és amelyeknek különböző értelmek lehet, azokat magyarázni és megvilágosítani szokták azokból, amelyek igyenesek és más helyen világosan írattnak meg.

⁴⁸ Enyedi leghíresebb műve *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet* (Kolozsvár, 1598 - RMNY 836) címmel jelent meg. Toroczkai Máté magyar fordításában újra megjelent *Az o es vy testamentymbeli helyeknek, mellyekből az Háromsagról való tudománt szokták állatni magyarázatt yok* címmel (Kolozsvár, 1619, 1620 - RMNY 1187, 1222). E fordítás alapján közlünk részleteket. A kiválasztott részletek lapszámái: *Explicationes*: 136-137, 150-153, 169-173; Toroczkai-fordítás: 256-258, 276-283, 304-309.

⁴⁹ Ezt megelőzően az evangélium megírásának céljáról megfogalmazott nézeteket rostálta meg.

⁵⁰ A latinban *genus sublimis dicendi* szerepel.

⁵¹ *Non esse verisimile*, vagyis nem valószínű szerepel a latin szövegben.

⁵² A latinban *sublimis evangelista* és *verbis mysticis*.

Annak felette a Krisztusnak szűztől való születését és az ő prédikálásának eleit alávaló és kicsiny dolognak tartani nemcsak istentelen emberhez illik, hanem ugyan bolond, ostoba és a szent írástól idegen ember az. Mert hogy a Krisztus csudálatos fogantatásáról ne szóljunk, amely az ő felséges és nagy voltát ő maga eléggé megoltalmazza, mi lehet csudálatosb innét, hogy az együgyű hon lakott ember,⁵³ aki soha írást nem tanult, aki azelőtt tulajdon kezével ekét és igát faragott, amint Justinus írja in Triphone,⁵⁴ nagy hirtelenséggel a csudatételekre hatalmat és elálmélkodásra méltó bölcsességet vött? Úgyannyira, hogy nem csak a názáretbeliek, hanem az önnön rokonsági is azt vélnék, hogy eszeveszett és havas⁵⁵ légyen, amelyért ötöt meg is akarták kötözni és gyógyítónak vinni, lásd meg Szent Márkot cap. 3.v. 21.

Ezokáért senki oly nagy lélekkel nem bírhatott, sem senkinek oly nagy elmélkedése nem lehetett, amelyeket fel nem érne, sőt sokkal meg nem haladna ez az argumentum. Nem csuda hát, ha azt János nagyságos és fenn járó beszédekkel magyarázta ki.

[...]

Megmutattuk eddig, hogy az írásmagyarázók erről a Szent János írásáról mely igen egymás rontó, egymással ellenkező magyarázatokat tesznek, immár most azt mutassuk meg, hogy amiben mindnyájan megegyeznek, az sem állhat meg semmiképpen.

Azért nyilván vagyon mindeneknél, hogy ez a János könyve história, amelyben a Krisztus életét írja meg, ezokáért ilyen nagy és fő nótáriusnak tudni kellett, meg is kellett tartani a históriának módját és törvényét. Amelyek közül az egyik, hogy amelyek vagy természet szerint, vagy üdő erént előbb valók, előbb magyaráztassanak meg, azok, amelyek azután löttének, azután számláltassanak elő. Mert ha a história az üdőnek tüköre világa, szükség, hogy a világ felette igen világos légyen, de semmi oly nagy zűrzavart és homályt nem szerez, mint a renddel meglőtt dolognak rend nélkül való előszámlálása és beszélése.

Immár pedig mindazok, akikről eddig emlékeztünk, megegyeztenek abban, hogy János ebben a kezdetben szól mind a két teremtésről, és hogy mind a kettő a Logosz, avagy a Krisztus által lött, az első lött minek előtte a szűztől születnék, a második lött minek utána megtestesült.

És jóllehet abban nem egyeznek meg, hogy hun kezd János az új teremtésről szólni, amint ide fel megmutattuk, mindazáltal ebben az egyenetlenségben megegyeztenek annyiban, hogy ez igik előtt (Az Ige testté lött) emlékezzék János a megtestesült Krisztus által lött újonnan való teremtésről. Mert noha azokat az igiket (őbenne vala az élet) és a több következőket külömb külömb képpen magyarázzák, de amazokat (tulajdoni közé jött) mindnyájan értik a Krisztusnak e világon való, avagy a zsidók közt való lételéről és tanításának tisztiról, amelyet harminc esztendő korában viselt. De mikor amazt (az Ige testté lött) mindnyájan magyarázzák a Krisztusnak megtestesüléséről, amely még a szűznek méhében lött, következik, hogy János előbb magyarázta meg, hogy mit cselekedett a megtestesült Krisztus, hogy nem mint azt, mint testesült meg, avagy mint született. De ez nem egyéb, hanem mind a tudománynak, mind a természetnek rendit visszafordítani, nem külömben, mint ha ki akarván Alexandernek dolgait megírni, így szólna: Alexander Persisben menván Dariust megverte, és az ő atyjának Philepnek halála után Macedóniában királyságra választatott.⁵⁶

⁵³ A latinban *homo obscurus idiota*.

⁵⁴ Justinus: *Dialogus cum Triphone* (Párbeszéd a zsidó Trifonnal). Magyarul: Ókereszttyén írók VIII. Bp. 1984. 279. Ladocsi Gáspár fordítása.

⁵⁵ A latinban *lunaticus*, azaz holdkóros.

⁵⁶ Fülöp király fiáról, Nagy Sándorról, illetőleg a perzsi Dáriusz feletti győzelméről van szó.

Ezen história ellen való dolgot jegyezhetni meg amaz igikben is, hogy János előbb írja azt, hogy a Baptista⁵⁷ tanúbizonyságot tölt a Logoszról, hogy nem mint azt, hogy a Logosz testté lőtt. De nyilván vagy, hogy János tanúbizonyságot tölt az ember Krisztusról, avagy amint ezek mondják, a megtestesült Logoszról. Hát János előbb tölt bizonyágot a megtestesült Krisztusról és az ő cselekedetiről, hogy nem mint megtestesült volna, avagy valamit cselekedett volna, amely dolog hogy esze veszettül legyen, akárki is látja.

Szinte olyan az is (Ez világon vala, és e világ ő általa lőtt), mert ha ezeket (amint ők akarják) e látható világ teremtéséről kell érteni, bizony elébb kellett volna mondani ezt, hogy e világ ő általa lőtt, hogy nem mint amazt (Ez világon vala), mert e világnak kellett előbb lenni, azután lehetett abban valaki.

De hogy ezeket nem e látható világ teremtéséről kelljen érteni, a következő igikből elég világosan megtetszik, mert azt mondja az evangélista, hogy e világ a Krisztust nem ismerte. De a Krisztust az emberek nem ismerték meg, hát csak az embereket érti az evangélista e világnak nevezetén.

Osztan ezek mit jegyezzenek, az utána való versben mindjárt megmagyarázza, mert Philep⁵⁸ is megjegyezte ezt, hogy ezek egyet jegyeznek (Ez világon vala, Tulajdoni közé jött, Az világosság az sötétségben világoskodik). Szinte úgy amazok is egy értelemben vetetnek. (Ez világ ötet nem ismerte. Az övéi ötet nem vették. A sötétség a világosságot meg nem fogta.)

Holott azért mindezeket ilyen különböző igikkel mondotta legyen János, nem képes, hogy hozzá illendő egyértelmű mondása nem volna ehhez is (Ez világ ő általa lőtt), sőt mintha ujjal mutatná az evangélista azt, hogy mindazon értelmű igiknek tudjuk lenni ezeket is. (Ez világ ő általa lőtt. Valakik őt vették, adott nekik hatalmat Isten fiaivá lenni. Ő benne vala az élet, és az élet embereknek világossága vala, amely megvilágosít minden e világra jövő embert.)

Senki pedig azt ne vesse, hogy a több evangélisták is avagy semmit, avagy keveset néztek az üdőre, mikor a Jézus Krisztus cselekedetét megírták, mert amit egyik előbb mond, a másik utólban mondja. Mert vadnak a meglőtt dologban olyak, amelyek között semmi öszveszerkesztés nincsen, amelyiknek valamelyike a másiknak előbb való megtudását nem kívánja. Az olyanokat az író az ő akaratja és tetszése szerint szabadon rendelheti, és amicsoda helyre akarja, oda helyhezeti. Mert elég az, hogy az olvasó megérti és megtudja a meglőtt dolgot. De ismét vadnak olyaténok, amelyeket meg nem érthetni, magokban meg sem állhatnak, hanem ha illendő és természet szerint való renddel számláljuk elő, amelyeknek gondolkodását és elmélkedését ha elfordítja, avagy az ő tetszése szerint megváltoztatja az író, nemcsak a maga ostobaságát és restségét mutatja meg, hanem még az olvasónak is elméjét megháborítja és eszét veszti. Amineműek ezek, amelyeket előszámláltunk.

Amelyek ha igazak, amint hogy igazaknak látszanak, könnyen megmutathatni, hogy megcsalatoznak azok, akik azt mondják, hogy itt e látható világnak teremtéséről szól az evangélista. Mert e világ jegyzi az embereket, az emberek pedig mint teremtettenek legyen a Krisztus által, amaz igék tanítanak meg arra (Kik nem vérből, sem férfiúnak akaratjából, hanem Istentől születtenek). Amely igikből így argumentálhatunk:

Minden ember az ő testi állapotja és állatja szerint leszen vérből és férfiú akaratjából.

De a Krisztus által nem lesznek az emberek vérből és férfiú akaratjából.

Hát a Krisztus által nem lesznek az emberek testi állapotjuk és állatjuk szerint.

⁵⁷ Baptista - Keresztelő Szent János

⁵⁸ Philep - Philipp Melanchthon magyarázatait rendszeresen idézi Enyedi az *Explicationes*-ben.

A második, a minor megbizonyíttatik, mert amaz mondást (Ez világ ő általa lőtt) megmagyarázzák amaz igik (Valamennyin pedig vötték őtet etc.).

Végezetre akik azzal vitetnek arra, hogy Szent Jánost itt az első látható világ teremtéséről higyjék szólni, mivel hogy mind Mózes,⁵⁹ mind az evangélista hasonlatosképpen és azon igikkel kezdik el az ő könyvöket, azok igen alkalmatlan emberek, Mert szinte ezen okkal mondhatná más, hogy itt János azon dologról írt, amelyről Jeremiás cap. 26. et 27. Azért hogy ő is azt a caputot azon igikkel kezdi el: In principio, Kezdetben.

Ha azért a magyarázók a Szent János kezdetinek magyarázásában nem egyeznek és amiben megegyeznek, az sem állhat meg, nyilván ez igiknek más magyarázatját kell keresnünk, amely magyarázatban szorgalmatosan kell fáradni, munkálódni mindennek, valaki az írást szorgalmatosan tanulja.

A szent írás magyarázatjának pedig legjobb útján azokat ítélem járni, akik nem valami idegen nyelvekből avagy tudományokból, hanem a szent írásnak hasonló mondásinak öszvevetésiből igyekeznek felkeresni és megvilágosítani a szent nótáriusnak elméjét és értelmét.

Legyen ilyen dolog előttünk: kévänná valaki a Krisztus életét, aki felől azelőtt igen keveset, avagy semmit sem értett, megtanulni, és akadna ez a János evangéliuma kezében, és annak olvasásából, úgy mint igaz históriából akarja azt megérteni, amit kéván vala. (Mert képes dolog, hogy ezt a könyvecskét azért írta Szent János, hogy akárki is abból a Krisztusnak viselt dolgait és életét megtudhatná.) Bizonyára nem kétlem, hogy mikor ezt a kezdetet olvassa, hogy el nem álmétkodik és meg nem akad, és avagy azt mondja, amit Socrates mondott, mikor a Heraclitus⁶⁰ homályos könyvét olvasta volna: Amelyeket ért, azok dicséretesek, amelyeket nem ért, azokat is jóknak gyanítja lenni. Avagy ha valami vélekedésekben volt azelőtt, azt cselekszi, amit Aemilius Philosophus Platonicus,⁶¹ kinek mikor az János evangéliuma kezébe akadott volna és olvasni kezdte volna, az ő vélekedésére szabván és tekervén az evangélista beszédét, mondják, hogy felkiáltott: Elvesszek, úgymond, ha ez idegen ember rövideden be nem foglalta azokat, amelyeket az isteni elméről, kezdetről és rendeléséről amaz nagy Plato és Heraclitus írtanak. Mert Platonak és Heraclitusnak írásihoz szokott, és azoknak vélekedésekben nőtt, nevedett, azért ezeket a János beszédit azoknak értelmekre erőszakkal vont, tekerte.⁶²

Ha pedig az olvasó valami szerény, okos elméjű ember leend, nem esik kétségbe, hanem meggondolja, hogy minden bölcs írónak tulajdon szokása és formája vagy a szólásban, és annak írásának módjához kell szokódni, avagy abban az üdőben való írónak módjokhoz, ha kit homályosnak és nehéz értelműnek ismer lenni. Amely ékes tanáccsal élven szorgalmatosan megjegyzi, micsoda igiket, micsoda értelemmel szokott az az író venni. Ezt kövessük hát mi is.

[...]

⁵⁹ Móz 1:1

⁶⁰ Heraclitus - Hérakleitosz, görög filozófus, az úgynevezett homályos bölcs (i.e. 544-483)

⁶¹ Aemilius, Philosophus Platonicus - Améliosz (Ameriosz Gentilianosz), görög filozófus, Plótinosz tanítványa

⁶² Ezt az érvet és a hozzá kapcsolódó történetet először a szentháromságtant a platonikus filozófiával kapcsolatba hozó Johann Sommer fogalmazta meg *Refutatio scripti Petri Caroli c.* művében 1571-ben. Enyedi idejére a hitvitázó irodalom közhelyévé vált. A Platón műveiben is említett Hérakleitosz és Améliosz mellett további filozófusokra is hivatkozik a Pécsi disputa. (Válaszúti György: *Pécsi disputa*, Budapest, 1981. 357-359. p.)

Utólszor, noha az ellenvetések, amelyeket e magyarázat ellen szoktanak némelyek hozni, nagyobb részre meghamisíthatnak az ide fel megmondott dolgokból, mindazáltal itt is illetünk egy néhányat, kevés beszéddel.

Először azért azt mondják, hogy mi Szent Jánost alkalmatlanná tesszük, mikor azt a mondást (Kezdetben) a János keresztségének és az evangélium prédikálásának kezdetire magyarázzuk. Mert ezt, úgy mondanák, ki nem tudja, és micsoda nagy dolgot mondana az evangélista a Logoszról, ha csak akkor mondja, hogy volt a Logosz, mikor tanítani kezdett, avagy mikor a Baptista keresztelni kezdett?

De ezeknek ezt feleljük elsöbe: nem kell mód nélkül csak egy írónak is szavajárásáról itéletet tenni, hanem írásának folyásához kell szokni. Mert noha János görögül írta az evangéliomot, mindazáltal a zsidó nyelvnek tulajdonságát megtartotta mint zsidó. Azért ami a görög avagy deák nyelvben illetlennek tetszik, az a zsidóknál a beszédnek ékessége és díszessége lehet. Mert ha ezeknek patvarkodásokat követnök, mi is Szent Jánosban illetlenséget mutathatnánk az ő magyarázatjok szerint is. Mert mikor utána egy kevéssel azt mondja azon ige felől (Ez világon vala), ki nem tudja azt, avagy micsoda nagy dolgot mond a Logosz felől az evangélista, hogy azt e világon mondja lenni? Bizony akármit értsen a Logoszon, akár örök Istent, akár valami lelket, világos dolog és minden jól tudja, hogy e világon volt. Mert ha az Isten mindenütt vagyon és mindent betölt, e világon is vagyon. Amelyet nem csak az apostol tud Acto. 17., hanem a pogány írók is tudják és vallják, mint az poéta:

*Totamque infusa per artus mens agitat molem, et magno se corpore miscet.*⁶³

És minden jól tudja, hogy a csinálónak és mesterembernek gondviselése mindenkor jelen és körülé vagyon az ő művének. Hát az evangélista felette igen köz dolgot és minden embernél nyilván való dolgot hozott elő, mikor a Logoszt e világon mondta lenni. De azért kell-e alkalmatlannak mondani? Nem elméjét kell e inkább megkeresni az írónak, és nem kellene-e inkább arról gondolkodni, hogy ilyen nyilván való dolgot miért írt légyen meg ilyen szorgalmatosan? Bizony ha úgy kellene cselekedni, könnyebben találánánk mi okot arra, hogy miért mondta az evangélista, hogy a Logosz Baptista János tanításának kezdetiben volt, hogy nem mint ők megmagyarázhatnák, miért mondatott a Logosz e világon lenni.

Mert az evangélista azoknak tévelygésit hamisíthatta meg, akik tagadják vala, hogy a Messiás immár eljött légyen, akik ellen bizonyítja, hogy a Szent János keresztségének kezdetiben jelen volt.

De ezt elhagyván másodsor így felelünk: igen szorgalmatosan meg kell az evangélista célját néznünk. Mert nem csak erre néz vala, hogy megmutassa, hogy akkor volt immár a Logosz, hanem hogy Istennél volt, amelyet ő maga mindjára megmagyaráz, mikor amaz két mondást: (Kezdetben vala az Ige) és (az Ige Istennél vala) egygé csinálja ilyen módon: (Kezdetben vala Istennél). Mellyel arra int, hogy amaz két mondást nem kell egymástól elválasztani, hanem öszve kell kapcsolni, és csak egy propositionak, egy mondásnak kell tartani.

Más ellenvetést ilyent támasztnak amaz igiknek magyarázatja ellen (És az Ige Istennél vala), hogy ezek az igik nem azt jegyzik, amit mi mondunk, hogy tudniillik csak Istennél volt tudva, hogy a Jézus, a Mária fia légyen a Messiás. És ezt két képpen akarják megmutatni. Először, hogy Istennél lenni az írásban nem jegyez Istennél tudva lenni. De erre ide fel megfeleltünk. Másodsor azt mondják, hogy hamis az, hogy a Messiást csak Isten ismerte légyen abban az időben, amelyben mi mondjuk. Mert ismerte Mária, Zakariás, Erzsébet, József és sokan egyebek is.

⁶³ Vergilius, *Aeneis*. VI. ének 726-727. sor. Lakatos István fordításában:

„Földet, eget, dagadó habokat, holdgömb ragyogását és titáni napunk mindent kezdetben a benső lélek táplált és a világszellem, mely előmlött összevegyülve velük vitt mozgásba nagy tömegükbe.”

De ezt munka nélkül megfejtethetjük. Mert elsőben szokása az Írásnak, hogy valamikor a sokat ellenében veti a kevésnek, a keveset számba ugyan nem tudja, sőt ugyan nem is mondja lenni. Amelyet számtalan példával megbizonyíthatni. Ugyanitt ezen helyen mondja János, hogy e világ nem ismerte a Logoszt, nem is vötték őt az övéi, maga megismerték és vötték azok, akiket ők neveznek, azok is, akik felől oszton így szól, hogy hatalmat vöttek, hogy Isten fiai legyenek. De mivelhogy ez a kevés a többihez képest, akik a Krisztust megvetették vala, ugyan semmi vala, azért szól így az evangélista, hogy az övéi őt nem vötték. Ezokáért azt mondjuk, hogy e kevésnek ismereti nem tehet annyit, hogy ne mondathatnék a Logosz kezdetben csak Istennél ismeretben lenni.

Oszton ha szorgalmatosban mindeneget meggondolunk, ezek sem ismerték kezdetben a Krisztust, akiket ők előszámlálnak. Mert János ugyan itt v. 33. azt vallja, hogy tanításának kezdetin ő sem ismerte az Krisztust, ha pedig ő nem ismerte, hogy ismerte volna Zakariás? Emellett fogságának idején is a Baptista a tömlöcből küldte tanyítványit az Jézushoz, hogy megkérdenék, ő-e a Krisztus avagy a Messiás? Matt. 11. Amely dolog Jánosnak a Krisztus felől nem teljes és bizonyos hitelét, hanem vélekedését jelenti.

Mert hogy némelyek azt mondják, hogy ezt János azért cselekedte, hogy ő a halálhoz közelgetvén tanítványit a Krisztushoz igazítaná és nekik megjelentené, hogy a Krisztust ismernék immár fejeknek és mestereknek és őtet követnék, nem látszik elég erősnek lenni. Mert ha ez volt volna a Baptista szándéka, nyilván az ő tanítványi az ő mestereknek akaratját cselekedték volna. De látjuk az Apostoli cselekedetekről írt könyvben, hogy a János tanítványi külön voltak az apostoloktól a Krisztusnak mennyben meneteli után is. Ehhez járul az is, hogy János az ő tanítványinak kevesebb munkával és sokkal világosban megmutathatta volna azt a dolgot. Mert Krisztus a kérdésre homályos szabásúan felelt, és az ő akaratját alig érthették meg a János tanítványi, amelyet megmutat az apostoloknak az üdöbéli balgatagságok és a dolognak kimeneteli.

No ez akár mint legyen, de bizony dolog az, az önnön tanúbizonyosság tételéből, hogy az ő tanításának és keresztségének kezdetiben nem ismerte a Messiást. Amely elég a mi magyarázatunknak oltalmazására.

Mária pedig és József mint ismerték a Krisztust, megmutatják amaz igék Luc. 2.v.50. Mikor Jézust a templomban a bölcsek között ülni és szent írásból szólni találták volna, és tőle azt hallották volna: (Mi dolog, hogy engemet kerestek vala? nem tudjátok-e, hogy nekem abban kell járnom, ami az én Atyám dolga?) Utána veti az evangélista: (És ők ezt a szót nem értették, amelyet nékiek mondott.)

De egyéb írások is és históriák megtanítnak Luc. 2. v. 33., hogy a Jézusnak szülei nem olyan ítéletben, sem olyan hitelben voltak a Jézus felől, amint illetet volna, mert még akkor is kihívták a házból külön való beszélgetésre, mikor ő a tanításban volt foglalatos.

Az ő több rokonsági pedig mit ítéltenek felőle, nyilván vagy on. Mert azt vélik vala felőle, hogy megbolondult és csúfolják vala. Joan. 3.v.3. Mar. 3.v.21.

Az apostalok felől pedig mennyiszor írják az evangélisták, hogy a Krisztus beszédét nem értették. És a dolog is ugyanazt mutatja, mert noha annyiszor hallották a Krisztustól, hogy neki meg kell halni és harmadnapra fel kell támadni, ebben azért semmit nem értettek, avagy hittének, mint megmutatja ezt amaz Emmausba menő két tanítványnak beszéde és azoknak hűtötlenségek, kik az ő feltámadását nem hiszik vala. Úgyannyira, hogy igazán mondta legyen a Krisztus Matt. 11. v. 27. (Senki nem ismeri a fiát, hanem csak az Atya). Másutt is: (A Szentlélek tanít meg tütöket mindenekre). Mert annak elvétele után kezdtének az apostalok megemlékezni azokról és megérteni azokat, amelyeket nékik azelőtt mondott vala a Krisztus.

Amelyekből megtetszik, hogy egy néhánynak vékony ismereti nem ellenzheti meg, hogy kezdetben csak az egy Istennél lött legyen a Logosz, azaz csak az ő ismeretiben.

VI SZEMELVÉNYEK ENYEDI PRÉDIKÁCIÓIBÓL⁶⁴

1

Deut. 16:18

Bírákat és tisztségviselőket válassz minden városidban. etc.

Nem elég valamit keresni és megtalálni, hanem ember amit talált, meg is őrizze és tartsa. Ezért mondá egy bölcs: Non minor est virtus quam quaerere, parta tueri.⁶⁵ Az Isten annak-okaért, mikor a zsidókat be akarná iktatni a Kánaán földre, nemcsak azt adá nekik, amellyel elérnék és foglalnék az országot, hanem módot is mutata és szaba eléjük, mely által az országban, birodalomban megmaradhassanak. Ez a mód pedig nem egyéb, hanem a sok jó rendtartások és erkölcsök, igazgató törvények. Oktatja azért Mózes a meghallott igékben az Izrael népét, mint tiszteljék magukat a közönséges személyeknek választásában. Vagyon pedig beszédének három cikkelye:

Az elsőben inti őket, hogy semmiképpen bírák nélkül, tisztviselők nélkül ne lennének sehol. A másodikban, mi legyen fő tisztük a bírának, megjelenti. Harmadszor az igaz és jámbor bírának jutalmukat megmagyarázza, így szól: Bírákat és tisztviselőket válassz, etc.

Ha az Izrael népének, kinek az Isten megígérte vala, hogy közötté lakozik és uralkodik, szükség a gondviselő, bizony egyéb nemzetnek inkább szükséges, kikhez az Isten olyan közel nem járt. De ím halljuk, hogy az Isten ugyan parancsolja a zsidóknak, hogy bírákat válasszanak.

Innét megtetszik a Pál apostol mondásának igaz volta. Rom. 13[:1-2] Minden lelkek a feljebbvaló hatalmasságoknak alája lennének vettetve. Mert nincs hatalmasság, hanem csak Istentől és akik vagynak, ő tőle rendeltettek.

Azért aki tisztviselőnek áll ellen, az Isten rendelkezésének áll ellene. De szóljunk erről egy keveset mélyebben. Miért legyen az emberek között szükséges a tisztségviselő, magisztrátus? Nyilván vagyon az, hogy semmi sokaság, gyülekezet együtt sokáig nem maradhat valami kötél nélkül, aki őket összekapcsolja, mint a kő lábban⁶⁶ nem maradhatnak meg a kövek egymáson, ha vagy vassal, vagy mésszel össze nem raggatod őket. Azonképpen a héjazat⁶⁷ a lécen meg nem marad, ha vagy vas szeggel, vagy valamivel nem szorítod.

⁶⁴ Enyedi prédikációi (*Conciones*) eredetileg valószínűleg szerkesztett gyűjteményt alkottak. A beszédek úgynevezett Triacas-okba, 33 prédikációt tartalmazó gyűjteményekbe foglalták. A hét triacas összesen 231 beszédet tartalmazhatott. A prédikációk az eredeti kötetkompozíciót fellazító 17. századi másolatokban maradtak ránk. Tartalmi szempontú válogatásunkban a kolozsvári és marosvásárhelyi kódexekre támaszkodtunk. - A kódexek mai lelőhelye: Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republicii Române, Anexa III. (a volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtára), Kolozsvár. Jelzet: MS. U. 737/I-IV; illetve Marosvásárhely, Biblioteca Teleki. Jelzet: 0439. Ez utóbbiban található szövegvariánsokat [Sz] jellel közöljük a lábjegyzetekben. Az [Sz] jel utal a kódex egykori székelykeresztúri származására.

⁶⁵ Ovidius, *Ars. am.* 2. 13. - Ovidius: *A szerelem művészete* - Virtus a megkeresés, de a megtartás sem kicsinyesség. (Bede Anna fordítása)

⁶⁶ láb - alap, épület alapja, lábazat

⁶⁷ héjazat - burkolat, tetőcserép

Ha pedig a megholt és elevenség nélkül való dolgok meg nem maradhatnak egymás mellett sokáig kötél nélkül, bizony az eleven és mozgó állatok inkább nem. Mint a madarat, ha valahova be nem rekeszted, együtt nem lesznek sokáig. De nem illik, hogy ezt csak a külső és megtapasztható dolgok felől tudjad, hanem azok felől is, akiket nem láatsz. Mert arra adott Isten okosságot, hogy feljebb is emelkedjék az ember, ne mindenkor viseltesse csak az érzékenységtől.⁶⁸

Mivelhogy azért látod, hogy a tapasztalható dolgoknak gyülekezetiben szükség valami kötél. Minthogy látod azt, hogy az emberek között vagyon társaság és gyülekezet és egymás mellett való megmaradás, tehát bizony szükséges, hogy valami kötél legyen, aki őket egymás mellett tartja és nem engedi, hogy elszéledjenek, egymástól elszakadozzanak. De micsoda a kötél? Bizony nem kőfal, mivel bekerítik a várost, mert egy az, hogy sok helyen nincsen kerítése a városnak, de vagyon gyülekezetek, más az, hogy igen erőtlen kőből volna ez, mert az ember a kőfalnak vagy a kapuján kimehet, vagy a tetején kihághat.

Micsoda tartja tehát együtt őket, hogy ilyen eleven állatok mind egy ketrechen együtt lakjanak? Nem egyéb, hanem a törvény, rendtartások és végezések. Ez a kötél, mely az embereket egy társaságban tartja. Mi az oka, hogy az ember nem meri magát gyilkosságban ejteni? A törvénytől való félelem. Mi az oka, hogy a szomszéd szántóföldjét, szőlejét el nem merjük foglalni? Mert a törvénytől tartunk. Ez tehát az embernek kötele, ki nélkül semmi gyülekezet nem lehet. Igen igazán mondta tehát egy pogány bölcs, Démoszthenész: A törvény - úgymond - lélek. Mert, miképpen a test a lélektől megfosztatván elromol, azonképpen ha törvény nincs a városban, elromol. Tudd-e, amíg a lélek a testben vagyon, minden ízék, csontok jól vagynak, de mihelyt a lélek, ki összekapcsolja vala őket, kimúlik belőle, ottan elszakadoznak egymástól és végre el is senyved. Szintén így vagyon a városnak dolga, azt mondja a bölcs. Mert amíg a törvény fennáll, addig jól vagyon dolga, de mihelyt elvész, a város nem maradhat meg, mert elrepült a lelke.

De a törvény ő magában igen láthatatlan, erőtlen és néma. Láttad-e valaha, hogy a törvény a piacon sétált volna? Azt hiszem, hogy a tanács háznál is nehezen találád meg. Tehát hol vagyon a törvény? Papiroson írják meg a decretumokat: de a könnyű,⁶⁹ senkit nem bánt, senkit meg nem szólít. A bölcs embereknek elméjében vagyon, de azt senki nem látja, és a gondolat senkit meg nem sért, tehát hogy volna, hogy a törvény volna kötele a társaságnak és az foglalná őket egyben? Úgy vagyon, hogy ha a törvényt csak ő magában tekinted meg, alkalmatlan és elégtelen arra, hogy az embereket igazgassa. Mert az emberek testből állanak, azért a láthatatlan törvény őket nem gubernálhatja,⁷⁰ hanem láthatóvá kell lenni. Azonképpen hatalmasok, versenyesek az emberek. Nem győzheti hát őket meg az erőtlen papíros vagy gondolkodás, hanem vastaggá és erősekké kell lenni. Az emberek hallás által tanulnak. Azért a néma törvényt szólóvá kell tenni. Miképpen lehet az meg? Úgy, hogy ha olyanokat választunk közülünk, akik a törvénynek őrzői és kiszolgáltatói lennének. Kicsodák ezek? A bírák, polgárok és magisztrátusok. Így a megholt törvény megelevenedik, az erőtlenből erős lesz, a némából szóló lesz. Azért igen szépen és igazán mondták a régiek: Lex est mutus magistratus, et magistratus est lex loquens.⁷¹ Immár ezekből igen világosan megértheted a tisztviselőknél szükséges voltukat, mert ennélkül az emberi társaság csak semmi, és meg is nem maradhat az gyülekezet. Nem ok nélkül parancsolja tehát itt Mózes az Izrael fiainak, hogy minden városokban bírakat, törvény szolgáltatókat rendeljenek.

⁶⁸ érzékenységtől - érzékektől

⁶⁹ könnyű - könnyv

⁷⁰ gubernál - kormányoz, irányít

⁷¹ A törvény néma tisztviselő, a tisztviselő beszélő törvény. - Cicero *de leg.* 3.1.2.

1. Ez első cikkelyből elsőben tanuljuk meg, hogy azoknak értelmek nemcsak hamis, hanem hamisak azok, kik az emberi társaságból a tisztviselőt és magisztrátust ki akarják rekeszteni, mint az anabaptisták.⁷²

Mert ezek nem szeretik a közönséges megmaradást, hanem inkább gyűlölik azt. Méltók most is azok a büntetésre, akik azt követik. Mert miképpen aki a meszet, fővenyt⁷³ ki akarja vájkálni a kövek közül, oka annak, hogy a kőfal leomoljon, azonképpen aki a törvényt megszagatja, oka annak, hogy a gyülekezet is elbomoljon és elveszen.

2. Másodszor innét tanuljuk meg, hogy a tisztviselőkön áll minden gyülekezeteknek, városoknak megmaradása vagy elveszése. Mert ha ő a kötelet, a törvényt jól megőrizi épen, hogy valamint meg ne szakadjon, ismét a gyülekezetnek is jól leszen dolga. De ha a kötélén, törvényen semmi gondja nem leszen, a társaság meg nem maradhat. Honnat mindezekből eszedben vehed,⁷⁴ miben álljon a magisztrátusnak tiszte és fő gondja, mind azt, miért neveztessek közönséges személynek. Mert vigyáz és vagyon gondja arra a dologra, hogy a gyülekezetet egybekapcsolja és tartja.

3. Harmadszor innét tanuljuk meg, hogy a magisztrátus nemcsak szükséges, becsületes személy, mert ő a békességnek őrzője, a megmaradásnak oka. Ez az oka, hogy az Írás a bírákat, fejedelemséget isteneknek mondja Psal. 81[(82):1]. Áll az Isten az istenek gyülekezetiben. Az istenek között ítélt. Ibidem ego dixi dii estis.⁷⁵ Mert miképpen az Isten fő oka mindeneknek és az egész világnak megmaradásának, azonképpen Isten után a bírák okai a megmaradásnak. Aztán miképpen az Istennek hatalma vagyon reá, hogy akiket akar, megbüntet, akit akar, megtart, azonképpen adatott a bírának hatalom mind a megbüntetésre s mind a tartásra. Tehát nem ok nélkül hasonlítja, sőt nevezi az Írás ezeket isteneknek. Méltók azért a tisztességre, a becsületre. Valakik pedig vagy meg nem tisztelik, vagy megutálják a tisztviselőket, előttük járókat, de azok mind Isten s mind törvény szerint méltók büntetésre és gyalázatra.

Mond Mózes a második cikkelyben: Hogy ítéljék a népet. etc.

Immár azt jelenti meg, micsoda legyen fő tisztük a tisztviselőknél. Nem ok nélkül mondja egy bölcs, hogy sem az estéli, sem a hajnali csillag nem fénylik úgy, mint az igazság.⁷⁶ Mert miképpen amaz a csillagok között, azonképpen ez is a jóságos cselekedetek között leginkább tündöklök. Noha pedig ez minden rendbeli embereknek szükséges, de főképpen a bírának, nemcsak azért, hogy a bölcs mondása szerint minden jóságokat magában foglal,⁷⁷ de hogy e nélkül tisztükben semmiképpen el nem járhatnak. Innét vagyon a törvénytételről való tudomány, avagy ennek nevéből neveztetik.⁷⁸ Ez az oka, hogy az Írás mindenkor inkább összekapcsolja az ítéletet az igazsággal. Ítéletet - úgymond - és igazságot cselekedjetez etc. Mert az ítélet nem lehet igazság nélkül, mert ami anélkül vagyon, nem ítélet.

⁷² Az antitrinitarizmussal sok területen együtt jelentkező anabaptisztikus tanok főleg Lengyelországban álltak a szentháromságtagadók közötti viták keresztjében. Enyedi e vitákból is merítve, de legjobban Jacobus Palaeologus műveire emlékeztető érveléssel cáfolja több helyütt is szociáletikai nézeteiket.

⁷³ főveny - kötőanyag

⁷⁴ vehed - veheted

⁷⁵ Psal. 81(82):6 - Én mondtam: Istenek vagytok ti.

⁷⁶ Az egyik kódexben marginália: Aristot

⁷⁷ Bölcs 8

⁷⁸ justitia - igazság, törvény

Nam az magyar is azt mondja: törvény s igazság.

Két dolog kívántatik pedig, hogy a bíró igazat ítéljen. Egyik, hogy az igazságot megismerje, másik, hogy kiszolgáltassa. Ahhoz, hogy megismerje, okosság, bölcsesség és tudomány szükség. Mert egy az, hogy az igazság homályban fekszik nagy gyakorta s nem minden láthatja meg. Más az, hogy némely ravasz emberek úgy meghomályosítják, hogy nehéz megismerni, hol és melyik az igazság. Ez az oka, hogy az Írás mindenütt a bírától bölcsességet kíván. Mikor a Mózes ipa,⁷⁹ Jetro parancsot ad néki, hogy bírakat választana a nép között, Exod. 18[:21-22], azt mondá: Keress az egész nép között bölcs férfiakat, kik félik az Istent, akikben igazság vagyon és gyűlölik a fösვნységet Deut. 1[:15] Azt mondja Mózes: És választék az egész nép közül bölcs és nemes férfiakat, kiket hadnagyokká tevék köztetek. Mikor Salamonnak megjelenék az Isten, azt mondá: Te Uram királyjád tettél engemet te néped közt, ki oly számlálhatatlan, mind a földnek pora. Adj azért énnekem bölcsességet és értelmet, hogy ki s be járhassak a te néped előtt, mert kicsoda ítélheti meg a te népedet igazán, aki ilyen sok [1Kir 3:7-9]. Érti vala Salamon, hogy az ítélethez bölcsesség kell, azért kíváná azt az Istentől.

1. Honnét tanuld meg, hogy olyanokat kell választani tisztségviselőkké, akiknek Isten elmét s okosságot adott, mert a goromba, tudatlan a homályban az igazságot meg nem találhatja, e nélkül pedig minden tiszte és magaviselése semmirekellő.

2. Másodszor kívántatik a bírótól, hogy az igazságot ne csak ismerje, hanem ki is szolgáltassa. Hogy pedig a bíró az igazságot ki ne szolgáltassa, két dolog tartóztathatja. Egyik a személyválogatás, másik az ajándék. Ezt azért tiltja tőlük s mond: Ne nézz személyre, se ajándékra. [Deut 16:19] Gyakor helyen tiltja az Isten a személyválogatást. Lássuk meg azért, micsoda a személyválogatás. A személy nem is magát jegyzi az embereket, hanem a körülük álló dolgokat, mint a szépséget, rút ábrázatot, a szegénységet, gazdagságot, hatalmasságot, erőtlenséget, atyafiúságot, idegenséget, barátságot, gyűlölséget és egyéb efféléit.

Mikor azért az Isten tiltja a személyválogatást, nem azt mondja, hogy egyiket a másiktól meg ne válasszuk, mert e nélkül az emberi társaság csak zűrzavar lenne, se hogy ne ismerjük az emberekben ezeket a jegyeket, mert azért vagyon okosságunk, hanem, hogy az igazságnak kiszolgáltatásában efféle tekintet el ne nyomjon az igazságtól, hanem akik egyaránt vétkeznek, egyaránt büntetessenek.

Mínthogy egyaránt való lopásért az idegent felakasztanád, a városbéli feledet csak kiperengéreztetnéd,⁸⁰ így személyválogató lennél. Nem lön személyválogató amaz Zaleuchus, ki mikor olyan törvényt tött volna, hogy aki paráznaságban találtatik, mind a két szeme kivájattassék, először is az ő fia találtatik abban a vétkekben és, hogy a törvénynek ereje megmaradjon, egyik szemét ő magának, egyiket a fiának vájatta ki.⁸¹ Nem lön személyválogató amaz római imperátor Manlius Torquatus, ki mikor feje elesése alatt megtiltotta volna, hogy ő híre és akaratja nélkül senki ellenséggel bajt ne víjon, a fiának, aki ez ellen cselekedett vala, fejét vétette.⁸²

Vedd eszedbe, hogy a személyválogatás a törvényben főképpen függ nem a vétkeknek meg nem ismeretében, hanem a ki nem szolgáltatásában, azaz mikor látja a bíró és érti a bűnt és a büntetést is, de vagy atyafiságra, vagy, barátságra tekintve nem szolgáltatja úgy, amint illenék a törvényt. Az pedig nem személyválogatás, mikor inkább megbüntetik azt, aki valamely fő

⁷⁹ Ipa - após

⁸⁰ kiperengéreztetnéd - pellengérrre állítanád

⁸¹ Valerius Maximus: *Factorum et dictorum memorabilia* 6.5.

⁸² Titus Manlius Torquatus, consul és diktátor, Kr. e. 340-ben győzelmet aratott a latinokon - Titus Livius VII, 14; VIII, 9; Valerius Maximus 6.5.

ember ellen vétett, hogy nem valamely köz ember ellen. Mert itt tekintik meg a bűnnek mivoltát és súlyosságát. Mert nyilván vagy az, hogy többet vétkezik az, aki bírójára, fejedelmére, atyjafiára támad, hogy nem mint aki valami köz vagy ismeretlen emberre. Azért ugyan nagyobb büntetést is érdemel. És nem itt vagy az személyválogatás, hanem mikor az egyenlő vétket valamire tekintve nem egyenlőképpen büntetik meg. Ez pedig a bírónak bölcsességén áll, hogy jól meglássa, kiknek vétkek egyenlő és kiknek nem.

Második dolog, aki az igazságtól eltéríti a bírakat, az ajándék. Azt mondja azért: Ne végy ajándékot, mert az ajándék megvakítja a bölcsenek szemüket és elfordítja az igazaknak beszédét. [Deut 16:19] Nem szükség erre sok magyarázat, mert mindennap szemünk előtt forog ennek bizonyos volta. Vajon s kinek lehet oly nagy hamissága, kit le nem nyomhatna az ajándékkal? Kinek vagy az nyilvánvaló igazsága, hogy ha hamis gazdag ellen vagy az ügye, elé mehessen vele dolgában? Bizony igazán mondja itt a próféta, hogy megvakítja az ajándék a bölcsenek szemüket, mert vagy az, hogy ugyan nem igyekeznek rajta, hogy megismerjék az igazságot, amikor egyik fél kidugja szemüket, vagy azon elmélkedik, mint szépíthesse a hamisnak dolgát, vagy ha szintén látva is az igazságot, ki nem szolgáltatja. Ezért monda Salamon Prov. 17[:23]: Az istentelen kebelében teszi az ajándékot, hogy elfordítsa az igazságnak ösvényét.

Az igaz bírónak azért amint a személyválogatástól, azonképpen az ajándéktól is idegennek kell lenni. Ezt akarván az igaz ítéletnek képét kiabrázolni, kiírni, még amaz Thébas városbeliek⁸³ is azt szokták cselekedni, hogy a fejedelem ül egy secel⁸⁴ székben, de vakon - írják -, körülte ülnek az assessorok,⁸⁵ polgárok és mindenik csonka. Előttük vagy az oltár, amely körül ülnek.⁸⁶ Az oltár azt jegyzi, hogy az Istennek igazságára, a hitre, akire megesküdtenek, hogy igazságot szolgáltatnak, nézzenek a törvénytételben. A bírák vaksága nem azt jegyzi, amint némelyek bolondul magyarázzák, hogy ha a bíró tudná is a hamisságot, de ha a bizonyosságot be nem hoznák, hallgasson, és látatlanná, hallatlanná tegye, amit tud. Mert az Isten ellen való hamisság. Hanem azt jegyzi, hogy ne tekintsen személyre, ne nézze azt, hogy egyik gyanútlan, a másik cudarságban vagy az, hanem ha egyaránt vétkeztenek, egyaránt büntesse. A polgároknak csonka keze pedig azt jegyzi, hogy ajándékokat ne vegyenek.

Ezekből immár érted, mi legyen a bírának tisztük. Tudniillik, hogy igazán ítéljék a népet, amint újól mondja Mózes. Az igazságot igazán kövessed. Azt megcselekedheti a bíró s törvénytevő, ha bölcs leszen és amaz fő akadályt, a személyválogatást és ajándéktételt elkerüli. De ezek soha senkiben meg nem találtathatnak, hanem csak abban, aki istenfélő. Ez az oka, hogy mind Jetro pap azt hagyá Mózesnek, hogy istenfélő bírakat válasszon, mind pedig Josephat felől azt olvassuk 2Paral. 19[:5-7], hogy akkor Judának minden városában bírakat rendelt volna. Azt mondá nekik: Meglássátok, mint cselekesztek, mert nem embereknek, hanem Istennek cselekedetét cselekeszitek, és valamit ítélték, veletek vagy az leszen az Úrnak félelme bennetek. Mert ugyanis az Úrnak félelme ad az embereknek bölcsességet. Amint megmutatja a Salamon példája, kiről oda fel szólánk. Jób 28[:28]. Ezt mondá az Isten az embereknek. Íme az Úrnak félelme a bölcsesség, és a gonosztól való eltávozás az értelem. Psal. 120. Eccl. 1[:7]: A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme. A Sirak fia cap. ult. azt

⁸³ Az egyiptomi Thébáról van szó

⁸⁴ A szó jelentését nem tudtuk megfejteni

⁸⁵ assessor - ülnök

⁸⁶ Enyedi Diodórosz (Siculus): *Bibliotheca historiae* című műve alapján idézi fel az egyiptomi thébai bíróság képét. Egy a lehetséges kiadások közül: *Diodori Siculi bibliothecae historiae*, Baseliae, 1548. per Henricum Petri. 22a.

mondja: Hogy az Úrtól könyörgése által nyerte a bölcsességet [Sir 51:22]. Jac. 1[:5]. Ha valamelyiktek bölcsesség nélkül szűkölködik, kérjen az Istentől, ki bőven ad mindeneknek és fel nem veti.

Ez személyválogatástól és ajándékvételtől is csak az Istennek félelme tartóztatja meg az embert. Mert az nem mer [...] törvényt tenni és nem meri az adományért az igazságot eltemetni, aki elhitte, hogy az Úr mindeneknek álnokságát jól látja. De főképpen a törvénytevőknek, mert közöttük ül és vélek ítélt. Azt mondja Dávid és elhitte, hogy idővel számot vesznek tőle, mint viselte a tisztet. Azért bizony csak az istenfélő alkalmas a törvénytételre és tisztnek viselésére.

Honnét a tanulság három: Hogy mikor tisztre választunk valakit, soha semmire inkább ne tekintsünk, mint az Isten félelmére. Ha látjuk, hogy az Isten szereti, az ő igéjét szorgalmatosan hallgatja, az méltó bíróságra, polgárságra.

Az ilyenre reá bizzad mind városodnak gondviselését, mind dolgaidnak, perednek eligazítását. Aki pedig istentelen és aki az Isten törvényét gyűlöli vagy semminek tartja, soha meg ne gondold, hogy az valami jót cselekedjék. Mert ha szintén valaha valami jót szól, művel is, nem egyébért cselekedik, hanem, hogy hitelt szerezzen magának, hogy annakutána nagyobb kárral és veszedelemmel cselekedhessék. Minden dologban jó, szükséges az egyenesség, de főképpen a közönséges dolognak igazgatásában és a törvénynek kiszolgáltatásában. Egyenlenség pedig nagyobb nem lehet, mint akik az Isten dolgában nem egyesek és akik egyik a másikat istentelennek, hamis vallásúnak ítélik. Mikor ezek mindenkor szemre vinnak,⁸⁷ egyik a másik ítéletét, beszédét el akarja fordítani és azt ugyan valami érdemes dolognak tartja, ha akivel a hitben nem egyez, avagy farkasnyakat vonat⁸⁸ és vele nem egyez. Efféle visszavonás pedig a közönséges veszedelemnek oka.

Meglássák azért, felnyissák szemeket, akiknek méltóságuk és módjuk vagyon a magisztrátusnak választásában, hogy egyenes szívű és lelkű embereket rendeljen a gyülekezetben. Mert ha különben cselekednek, csak zűrzavart szereznek és veszedelmet, kiért mind itt a világon, mind a jövő életben Istentől kemény büntetést szenvednek.

Harmadszor szól Mózes az igaz bírának jutalmáról: Hogy élhess és örökségül bírass etc. [Deut 16:20]

Mínthogy az ember örül a jutalomnak és amiben hasznót nem érez, nem örömet munkálkodik, megjelenti jutalmukat az igaz bírának. Kettő pedig a haszon, kit mutogat. Első az élet, hogy élhess, úgymond. Nyíltan itt Mózes nem szól csak a világi hirtelen múlandó életről. Mert egy az, hogy nem igen nagy jutalom volna, mert micsoda ez az élet, hanem csak gond, bú, bánat. Nem illik pedig, hogy az Isten az ő híveinek csak ilyen alávaló jutalmat adjon. Más az, hogy nemcsak az igaz bírák, hanem a hamisak is élnek itt e világon. Tehát nem ígérne az Isten semmi nagyobb jutalmat a jóknak, mint a gonoszoknak szokott engedni, mert noha a hamis bírák e földön is szégyent vallnak néha és meglakolnak, mint olvassuk amaz Sisamnus felől, kit Cambises elevenen megnyúztatott és a bőrít az ítélszékre vonatta, a fiát tevé helyébe bírónak és meghagyá, hogy valamikor abban a székből törvényt tenne, akire vala vonva az atyja bőre, hogy megemlékeznék róla, hogy ha ő is hamisan ítélt, ugyanazon lenne virága.⁸⁹

⁸⁷ szemre vinni - szemtől szembe

⁸⁸ A szólás jelentése nem világos. A *farkasnyak* hajlíthatatlanságot, merevséget jelent. Czuczor-Fogarasi II. 610. p. *farkasnyak* - megmerevült nyak, melyet ide-oda hajtogatni nem vagy igen nehezen lehet.

⁸⁹ Hérodótosz 5.25.

De azért gyakran a világon elszaladnak efféle hamis bírák és békességben halnak meg. Nem szól azért itt Mózes ez életről, ki köz mind az igaz, mind a hamis bírának, hanem arról, akit kiváltképpen ad az Isten a jámbor istenfélő bírának. Mert azt mondja szent Péter cap. 1. Eph. 4. Hogy az kegyesség mindenre hasznos és ígérete vagyon mind jelenvaló s mind a következő életre. Dan. 12[:3]. Akik bölcssek lesznek tündökölnek, mint a mennynek fényessége és akik igazságra tanítanak sokakat, miképpen a csillagok, mindörökkön örökké.

Második. Hogy örökségül bírják a földet, kit az Isten ad nekik. Ez immár nézi a külső és testi áldást, mert az Isten noha sanyargatja néha az övéit, de soha teljességesen el nem hagyja. Ezért mondá Dávid Psal. 36[:25]. Ifjú voltam s megvényhedtem, de nem látom, hogy az igaz elhagyatott volna és az ő magva kenyeret koldult volna. Hogy pedig olyan gyakorta emlegeti Mózes azt a földet, akit ígért volt a zsidóknak és annak ígéretivel édesgeti őket az Isten törvényének megtartására, oka az, mert a zsidó nép igen nagy éhen és szomjohon⁹⁰ tartja vala azt a drága földet, akire 40 esztendeig nem juthattak vala, hogy tejjel-mézzel folyó föld vala. És minthogy a külsőhöz inkább kap az ember, amint megtapasztalhatjuk, hogy nem mint amit elméjével megfoghat és későn eljövendőben tartja.

Ez az oka, hogy a földön való boldog állapotjuknak ígéretivel serkengeti őket.

Vayon pedig minekünk is tejjel-mézzel folyó földünk, ahol az Úr jó kedvéből beszállított és megtelepített. Tudjuk azért, hogy ő felsége úgy teszen itt nyomossá és honunk úgy áldja meg életünket, ha az igazságot követjük és az ő parancsolatjában járunk. Mert amit itt a bírának ígér, ugyanazt minden híveknek ígéri és ajánlja. Holott azért értjük, hogy minden boldogságunk az Úrtól függ, csak egyedül járunk az ő parancsolatiban, hogy holtunk után amaz vég nélkül való örömben mi is bemehessünk. Ámen.

2

Eccl. 10: 1⁹¹

A bölcs bíró tanítja az ő népét és az eszesnek urasága szép rendtartással vagyon.

Régi mondás: Magistratus virum declarabit.⁹² Kinek igaz volta nemcsak innét tetszik meg, hogy a tisztviselés sokféle gondokat és vigyázásokat kíván, és ha ki, mit tud nyíltan, akkor elé kell venni, hanem abból is, hogy semmi cselekedeti rejtekben nem lehet. Mert az egyes és magában való emberek erkölcsét, magaviselését nem sokan tudják.

De a méltóságban helyezettett szintén olyan, mint a hegyen helyezettett város vagy az asztalon égő gyertya. Mindenek látják és mindenek szemében akad. Azért, ha miben vétkezik mindjárt akárki is eszébe veszi és megítéli. Nem ok nélkül mondják, hogy akkor válik meg, kiből mi vagyon. Mivelhogy pedig igen késő akkor magát embernek a tisztviseléshez készíteni, mikor immár elé kellene venni, ha mit tudna, illik mindennek jó idején elmélkedni a tisztviselőknak tisztéről és tulajdonságukról.

Halljuk meg azért, mire tanítson a bölcs e meghallott igékben: Elsőben megmagyarázza, micsoda tulajdonsága legyen az igaz és jó tisztviselőnek. Avagy kicsoda és minémű az, aki igazán megérdemli az uraságnak állapotját és nevét? Másodszer azt mutatja meg, mely nagy

⁹⁰ szomjohon - szomjazva

⁹¹ Sirák 10:1

⁹² Magistratus virum indicat. - A hivatal férfit teremt. (Arisztotelész)

ereje és hathatósága legyen az uraságban helyezett személy erkölcsének és magaviselésének. Harmadszor mi légyen haszna és gyümölcse minémű, mind a tudatlan, mind az eszes méltóságviselő személy uralkodásának, így szól azért:

A bölcs bíró etc. I. Pars.

Két dologban helyezetteti az igaz fejedelemnek tisztét. A tanításban és a szép rendtartásban. Meg is mondja, mint vihesse ezeket végben. Ha bölcs és eszes leszen. De hogy ezt jobban megérthessük, szóljunk bővebben felőle. Noha mind a Szentírásban s mind a pogány írásban, sőt a közönséges szólásnak folyása szerint is gyakorta a bölcsesség és az eszeség egy értelemben és egyért vétének. De ha valóban megvizsgálod, különb egyik a másiknál. Mert a bölcsesség áll az elmének éles voltában, amely gondolkodásokban és különb-különbféle tudományoknak értésében. De az eszeség az erkölcsnek egyenes voltában, magaviselésében és a tisztességes cselekedetekben.

A bölcsesség áll az igazságnak és hamisságnak értésében. Az igazság a jónak és gonosznak megválasztásában. Illik azért a bölcs embereknek a városokat gubernálni, mert régen is sokféle bölcs az emberi társaságnak gubernálásában forogtak. Szolón⁹³ athénásbeli törvénytudó volt Chilo⁹⁴ Lakedémónnak⁹⁵ fejedelme volt Periander⁹⁶ Corinthosban.⁹⁷ Sőt azt írja Plató, hogy akkor vagy a községnek boldog állapotja, mikor vagy az urak bölcselkednek, vagy a bölcs uralkodnak.⁹⁸ Melyekből megtetszik, hogy nemhogy el kellene a bölcsességet szakasztani a társaságnak gubernálásától, de inkább az anélkül nem lehet. Ez az oka, hogy gyakorta az Istennek könyve mind a kettőt összekapcsolja, mint Gen. 41[:33], mikor József megmagyarázta volna fáraó álmát, mint vehetné eleit a következő veszedelemnek, így adá eleiben: Kerestessen - úgymond - a fáraó bölcs és eszes férfiakat, kiket egész Aegyptum földének fejedelmévé tegyen.⁹⁹ Salamon is azt kívánná az Istentől, hogy adjon neki bölcsességet, hogy igazán ítélhesse az ő népét.¹⁰⁰

Itt is a bölcs megkívánja a tisztviselőtől mind azt, hogy bölcs, mind azt, hogy eszes legyen. Igen szépen megmagyarázza pedig a két jószágnak tulajdonságát, mert azt mondja, hogy a bölcsességgel tanítani, de az eszeséggel szép rendtartást kell a község közt szerezni. A bölcs bíró - úgymond - tanítja az ő népét. etc.

A tisztviselőknak szükséges, hogy tanítsák az ő alattuk valókat, mert néha nagy okát kell adni cselekedeteinek, vagy valami [...] szép beszéddel, okossággal kell inteni és a többit elhitetni.

⁹³ Szolón - athéni politikus (Kr. e. 640 k.-599 k.). A hét görög bölcs egyike.

⁹⁴ Khilón - A hét görög bölcs egyike

⁹⁵ Lakedaimon - A spártai állam

⁹⁶ Periandrosz - Korinthosz türannosza Kr. e. 627-től.

⁹⁷ Korinthosz - görög város

⁹⁸ Platón: *Az állam* 473d - „Amíg vagy a filozófusok nem veszik át a királyi hatalmat az államokban, vagy pedig a jelenlegi, úgynevezett királyok és uralkodók nem fognak becsületesen és komolyan filozofálni, s amíg nem esik egybe az államhatalom a filozófiával (...) nem lehet nyugta a bajjoktól az államnak, sőt azt hiszem, általában az emberi nemnek sem.” (*Platón összes művei*, Budapest, 1984. II. 364-365. p. [ford. Szabó Miklós])

⁹⁹ Szövegromlás - Károlyi Gáspár fordításában: 33. Most azért szemeljen ki a Faraó egy értelmes és bölcs férfit, és tegye Egyiptom földén gondviselővé. 34. Cselekedje ezt a Faraó és rendeljen tisztartókat az országnak...

¹⁰⁰ Bölcs 9:4

Aztán ugyan illendőbb is, hogy szép szóval hajtsa inkább meg, hogynem erőszakkal kényszerítse. De akinek bölcsessége és okossága nincsen, sem az ő maga értelmét nem tudja kimagyarázni, sem mást az ő értelmére nem tud hajtani. Ezért kívántatik a bölcsesség a bíróban. Emellett kívántatik az is, hogy szép rendtartással éljen és moderálja¹⁰¹ a községet, mert anélkül csak semmi. Erre való pedig az eszeség. Mert így szól a bölcs: És az eszesnek urasága szép rendtartással vagyon.

Itt immár nemcsak gondolkodás és beszéd, hanem munka és cselekedet kívántatik, hogy amit bölcsen gondol és kimagyaráz, azt aztán végbevigye. Amely fejedelem ezt a két dolgot megőrizi, az ő tisztében igazán eljár és másnak is jó példaadó lehet. Így írja meg a bölcs az igaz fejedelemségre való személyt.

Innét az első részből mi két dolgot tanuljunk. Először, hogy aki uraságot, tisztet kíván, jó dolgot kíván, amint mondá szent Pál a püspökség felől,¹⁰² mert a tisztviselés Istennek rendelése és amint bővebben megmagyaráztuk: e nélkül az emberi társaság semmirekellő és semmiképpen nem lehet. De aki efféle uraságra sóvárkodik, igen jól megrostálja magát és meggondolja, ha vagyon-e elég bölcsessége a tanításra és eszeségre, a jó rendtartásnak szerzésére. Mert amint hallod, a két dolog megkívántatik a tisztviselő embertől. Szép dolog, mikor valakit megbecsülnek, sokan süvegelnek előtte, valamit parancsol, végben viszik, mindjárt meglőn. De mi nem könnyen adják azt, nem is minden alkalmas efféle állapotnak viselésére. Olyan a tisztesség. Az krokodilus is elfut, ha űzik.

Olvasom Socrates felől, hogy mikor vette eszébe, hogy némelyek igen vágyottak a tisztviselésre és némelyek a tanácsok közé akartak számláltatni, szóra fogták, és csak gyenge beszéddel addig kérdezkedett tőlük, hogy megmutassa nekik, hogy semmit nem tudnak, sem értnek ahhoz a tiszthez, akit viselni akarnak, és így amazok megszegyenlvén magukat és előbbeni igyekezetüket, vagy teljességgel hagyták, vagy más időre halasztották, mikor ők is aztán alkalmasok lettek az olyan állapotra.

Ezt cselekedjük azért mi is és jól meghányjuk-vessük magunkban, mennyire ér a lepel és mennyire érünk eszünkkel, úgy kívánjuk aztán azt, amire elegek vagyunk. Második orvosságunk ugyan innét legyen az, hogy mikor tisztviselőket választunk, tekintsünk nem fényes köntösére, avagy nemzetségére, gazdagságára, sem valami barátságra, hanem eszére, bölcsességére és belső lelki javára. Mert a gubernálásban főképpen szükséges az elme és tudomány, sőt ennek oly nagy ereje vagyon, hogy még az olyan hivatalokban is, akikben úgy tetszik, hogy főképpen a külső erősség vagyon, sokkal hasznosb a bölcsesség. Mint a hadviselésben úgy tetszik, hogy inkább kívántatik az erő, hogy nem az ész. De maga bizony ott is hasznos az okosság.

Vaj ki sok eszes hadnagyok inkább verték meg okosságokkal, hogy nem fegyverekkel ellenségüket. Ezért mondja vala Cabrias hadnagy, hogy félelmesb és rettenetesb a szarvasoknak serege, mikor orozlán hadnagya vagyon, hogynem az orozlánoknak serege, mikor számár a hadnagyuk. Hiába ebben volna ugyan több erősség, hogynem mint amabban. Az evezés úgy tetszik, hogy erővel jár, de azt mondja egy régi bölcs poéta, Tetinus [?]: Sapientia gubernator torquet navim, non violentia.¹⁰³ Ha azért az ilyen dologban is feljebb való a bölcsesség, mennyivel inkább a községnek igazgatásában.

¹⁰¹ moderálja - igazgassa, kormányozza

¹⁰² 1 Tim 3:1

¹⁰³ „Bölcsességgel és nem erővel fordítja meg a kormányos a hajót.” Az idézet helyét nem sikerült megállapítanunk.

Nem azért mondom pedig, hogy a tisztviselőnek nem illik nemzetesnek lenni és gazdagnak, mert igen jó és hasznos a tisztviselő emberben, mert sokat nem vihet véghez a szegény, amit a gazdag és nemzetes. Hanem azt mondom, hogy fő tekintet legyen az észre s az elmére. Ha a gazdag és a többi mellette legyen, jó. De ha az elmének okossága meg nem legyen, ha annál gazdagabb is nemzetes nem volna is, nem méltó a tisztességes állapotra. Jobb egy bölcs szegény, hogynem egynéhány goromba gazdag. Mondanád örömet: olyant szemelnénk, amineműt mondassz, de ha nem találunk, meggyjünk.¹⁰⁴ Ugyan ne remélje senki, hogy olyant találhasson sohul,¹⁰⁵ akiben semmi fogyatkozás nem volna. Ha azért szinte olyant nem találunk, amineműt keresünk és kívánunk, mégis keressünk olyant, akiben kevesebb fogyatkozás vagy. Mert amint mondja egy pogány bölcs: Nemo sine crimine vivit¹⁰⁶ Látjuk ezt a mostani veszett világban is, hogy egyik inkább szegényli a gonoszságot másnál és némely idegenb a gonoszságtól, hogynem mint valaki.

Tekintsünk kétfelé azért, és akit látunk, hogy közelb jár az igazsághoz, akit az Isten jobb lelkiismerettel és jobb bölcsességgel és eszességgel látogatott meg, az olyant válasszuk inkább előljáróvá, hogynem mint a gorombát, ítélet nélkül valót. Nem oly elvetett fiai vagyunk mi is az Istennek, hogy sohul közülünk nem volna [...] (való) méltó csak, hogy a külső tekintetre ne nézzünk.

2da pars.

A második részében beszédének mond a bölcs: Amilyenek a népnek bíróik, olyanok a szolgák is. etc.

Mint Salamon Prov. 29:[12]. Amely fejedelem örömet hallgatja a hazugoknak beszédét, minden szolgálai istentelenek. Cic. lib. 3. azt írja de legibus, hogy valaminemű a városnak elei és a főrenden valók, de olyan az egész község is. Ez a vétek a fő népeken nemcsak azért ártalmasabb, hogy ő maguk gonoszok, de hogy egyebeket is megvesztenek és többet ártnak példájukkal, hogy nem bűnükkel. Efelett ugyan azt írják: Totus ad exemplum regis componitur orbis.¹⁰⁷ Mert ugyanis némely ugyan azt véli, hogy ugyan jó valamit cselekeszik az ő előtte való és méltó azt követni.

Innét micsoda immár a tanulság? Az, hogy holott látjuk, hogy ilyen ragadó és hatható a tisztben, fejedelemségben helyheztesett embereknek erkölcsök, jól kétfelé tekintsünk, mikor előttünk járót választunk a tisztre, kinek akarják, hogy minden erkölcsé, magaviseleése az egész országra, városra kiterjedjen. Jó az, hogy bölcs, eszes legyen, de ha erkölcsében nem dicséretes, alkalmatlan a méltóságra, mert minden erkölcsét kiterjeszti a községre. Vajon s mi tevé Izrael országát bálványimádóvá? Nemde nem az-e, hogy egy kis fizetéstől megijedvén és Roboámnak kemény feleletén megbosszankodván, Jeroboámot tesz királyjává? Ki őket az igaz Istennek ismeretéről elvoná, mely aztán lön utolsó veszedelmüknek oka.¹⁰⁸

Vajha csak egyebek felől olvasnók és hallanók ezt, nem mi magunk szenvednők. Ezelőtt csak hús esztendővel említették volna előtted a jezsuitákat [...]. Sokan vagyunk, kik gyermekkorunkban soha sem barátot, sem misét nem láttunk vala, nem tudtuk vala, micsoda a szentek

¹⁰⁴ meggyjünk - mit tegyünk?

¹⁰⁵ sohul - sehul

¹⁰⁶ Euripidész: *Hippolitosz* 615. - ...nincsen ember büntelen

¹⁰⁷ Az egész világot a király példája alakítja

¹⁰⁸ 2Krón 10:13-19

vére etc. és egyéb efféle Isten ellen való bálványozás. De úgy tetszik, hogy immár nemcsak látjuk, hanem naponként fiaink is tanulják és kapják, hogy csak hasznot, tisztességet, uraságot kaphassanak utána. Ilyen nagy ereje vagy az előttünk járó példájának. Ami pedig az országban legyen, a városban is az szokott lenni. No azért mind ország s mind város s mind föld népe olyan tisztet válasszon, akinek magaviselése, erkölce, esze, elméje helyén legyen. Mert ha egyszer fejedelemmé, tisztté választod, bizony tudjad, hogy úgy kell táncolni, amint a sípot fújják mindeneknek. Később aztán bánkódni az elmúlt, visszahívhatatlan dolgon. Ezek mind arra valók, hogy a fejedelemség és tisztviselőknél választásában szemesek legyünk és ne csak belebotoljunk, hanem jól meghányjuk-vessük magunkban, mi következhetik belőle, ha imezt vagy amazt felemeljük. Lásd meg, ha bölcs-e vagy eszes-e, ha jó módjával moderálhatja-e a gyülekezetet s országot. Mert bizony elhiggyed, hogy nem játék, sem álmodozás volna a tisztbéli embert választani, és ha az Isten arra int, hogy a választók közt légy, lelkiismereted, Istenedet megtekintsd és szorgalmasan könyörögj és elmélkedjél, hogy adjon oly elmét, gondolatot, hogy olyra menjen voxod,¹⁰⁹ aki a közönséges hasznot, csendes megmaradást és mindeneknek előtte az Istennek tisztességét és nevének dicséretét kövesse és szeresse. Mert ha különben cselekedsz, bizony az Isten is megront és te is később kezded bolondul jajgatni gorombaságodat.

3tia pars.

Következik harmadik része beszédemnek: s mond a bölcs: A bolond király elveszti az ő népét, etc.

Ez igékben immár azt adja előnkben, micsoda haszna és gyümölcse vagy a jó és gonosz fejedelmeknek uralkodásának. Vedd eszedben pedig, hogy néha sok egyéb jutalmi is vagynak a jó és gonosz gubernálásnak. Itt emlékezik a Sirach fia csak arra, ami fő, kit, hogy megérthess, tudjad, hogy a fejedelmek, mind a pogány s mind a Szentírásban, a pásztorokhoz hasonlíttatnak, és annak neveztetnek írói ποιμενας λαος.¹¹⁰ Az Úristen is gyakorta, a prófétáknál, kiváltképpen Dávidnál és Ezekielnél mondja magát az ő népének pásztorának.¹¹¹ Krisztus Urunk is Jo. 10[:11] Pásztornak hívja magát.

Mert miképpen a jó pásztornak, fejedelemnek a tiszte, hogy az ő nyáját oltalmazza, jó helyen legeltesse, azonképpen a jó fejedelemnek tiszte az, hogy az ő alatta valóit oltalmazza, táplálja és megsokasítsa, többítse, ne a passza országát. Nagyobb vétet azért a fejedelem, tisztviselő nem cselekedhetik az ő hivatala ellen, mint ha az ő alatta valóit elveszti, megnyomorítja és elfogyatja. Valahol azért a nép nem épül, látod, hogy nem sokasodik, hanem inkább pusztul, tudjad, hogy nincs ott jó fejedelem, úr és tiszttartó. Immár innét könnyű megérteni a második cikkelyt. De az eszeseknek értelmek miatt megsaporodnak a városoknak lakói.

Mert ha a bolondság oka a pusztulásnak, az eszeség oka legyen a gyarapodásnak. Az eszes gondviselők alatt pedig szaporodik a nép, mert olyan helyt a gazdag nem meri nyomorgatni a szegényt, a hatalmas az erőtlent. A gonosztevők megbüntettetnek, de a jámboroknak tisztességek, becsületük vagy. Ezt pedig ugyan te magad megtapasztalhasd, hogy amely országnak, városnak eszes előtte járója vagy, a nép bővelkedik. Azt olvasom Athénas városa felől, hogy mikor jó tanács és gondviselői voltak, csak az egy városban több volt tízezer háznál.

¹⁰⁹ vox - szavazat

¹¹⁰ a nép pásztor

¹¹¹ Psal. 23(22):1, Ez. 34:11-16

Most pedig Constancinapoltól elválva,¹¹² talán egész Görögországban sem találnál annyi népet, mint akkor csak az egy városban. Több példát is hozhatnék elő Magyarország felől, de most nem szükség.

Summa, hogy mind boldogságok, s mind veszedelmek az országoknak Isten után függ, főképpen a fejedelmeken, bírákon, amint érted. Mindezekből azért tanulságunk az, hogy Istennek hozzánkvaló jó kedvének jele ez, hogy nekünk azt megengedte, hogy közülünk olyan tisztet, fejedelmet választhatunk, aminéműt szinte szeretünk. Meglássuk tehát, hogy az Isten ajándékával jól élünk. Azaz ne tartsuk játéknak az fejedelem, bírák választását, mert ezzel magunknak mind boldogságot s mind veszedelmet hozhatunk. Tudjuk meg hát az Isten ígéje mint írja előnkben a bírakat, fejedelmet. Azt hallod, hogy annak bölcsnek, eszesnek kell lenni etc. Azért meggondoljuk, kit választunk, mert valaminéműt választunk, de annak erkölce kiterjed, vagy jó vagy gonosz legyen. Amíg azért kezünkben a gyeplő, szabadságunkban vagyunk, kétfelé tekintünk és jó idején, mit kelljen cselekednünk, meggondoljuk.

3

1 Cor. 8¹¹³

A tudomány felfuvalkodtat, de a szeretet épít. Ha valaki láttatik magának valamit tudni, az olyan ember még semmit sem tud (úgy), amint kellene tudni. Hanem aki Istent szereti, az ilyen ember Istentől megajándékozott volt értelemmel és tudománnyal.

Az Úristen természet szerint az emberekbe beoltotta az tudománynak szeretetét és kívánságát. Amiképpen igazán mondta egy bölcs.¹¹⁴ Ez az oka, hogy sokan ennek keresésében és megnyerésében helyhezítették minden boldogságukat. Kik közül némelyek e világi külső dicsőségeket, gazdagságokat elhagyták, némelyek teljes minden életek folyásában csak bűdostanak, némelyek kemény, nyomorult állapotra adták magukat, csakhogy tudományt, bölcsességet szerezhessenek maguknak és találhatnának. És noha azt mondták, hogy az ember az munkára és a kemény tanulásra született, de mindazáltal feljebbvalónak ítélték a tudományt mindenkor a munkálkodásnál és a cselekedetnél. És jóllehet egyéb dolgokban inkább mindenkor a tudatlan község egymással ellenkezik a tudósoknak ítéletével, de ebben egyet értenek. Mert a goromba ember is becsüli és csudálja a tudományt, a bölcsességet, a tudós embereket szereti és magasztalja. Nem csoda tehát, ha valaki a becsületes dolgokban, avagy vagyunk valóban, avagy az ő ítéleti szerint részes, ha magában dicsekedik, és magát egyebeknél boldogabbnak és gazdagabbnak tartja. Mert amint mondja Sal. Eceles. 2. v. 13.¹¹⁵

De minthogy, ami mentől drágább, attól veszedelmesb az azzal való gonoszul élés. Igen eszesen kell viselni annak magát, aki tudománynak ajándékával fel vagyunk ékesítve, hogy azzal gonosz végre ne éljen. Tanítja annakokáért Pál apostol e meghallott igékben a korinthusbelieket arra, hogy az Istennek fő ajándékával mint kell élni és miképpen kerülhetni

¹¹² Constancinapoltól elválva - Konstantinápolyt kivéve

¹¹³ Kiadványunk semmiképpen sem tekinthető kritikai kiadásnak, ezért eddig eltekintettünk a szövegkritikai megjegyzésektől. Ennél a prédikációnál azonban - a szövegvariánsok jelentős eltérései miatt - szükséges néhány textológiai vonatkozású jegyzet is. A Teleki-tékában található kódex szövegét a jegyzetekben [Sz] szíglával jelöltük.

¹¹⁴ Arisztotelész: *Metaphysica* I. 1. - Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra.

¹¹⁵ Bölcsesség 2:13 - Dicsekszik, hogy ismeri az Istent és az Úr gyermekének mondja magát.

azt el, hogy haszontalan vagy káros ne legyen, és inti arra, hogy az ő tudományukkal és bölcsességükkel se maguknak, se másnak kárt ne tegyenek és az Istennek ajándékával gonoszul ne éljenek. Mely intésre az apostolnak ada alkalmatosságot azoknak a korinthusbeli keresztényeknek cselekedete, kik minekutána az apostoloktól megtanulták volna, hogy nincsen több az egy Istennél és az nem tiszteltetik valami faragott és öntött képekben, ábrázatokban, a pogányoknak - akik között ők laknak vala - bálványukat semminek tartják vala, tudván azt, hogy noha amiből a képek állanak, aranyból vagynak, mert látják vala a köveket, fákat, de amit jegyeznének és ami végre azt tisztelnék a pogányok, az semmi és ugyan nincs. Mert nincs több az egy igaz Istennél. És azért ehhez az ő tudományukhoz és bölcsességükhez bízván, ha mikor valami ismerői, baráti hívják vala őket a bálványoknak tett áldozatoknak lakodalmára, elmennek vala, és ott nagy bátorsággal esznek és isznak vala. De nem veszik vala eszükben, hogy az ő tudományuk igen ártalmas, és mind a keresztényeknek s mind a pogányoknak botránkozást hoz vala. Mert a gyöngye hitű keresztények, mikor látták, hogy afféle tudósok a bálványok templomában lakoztak, a keresztény tudománynak igazságában kételkedtenek vala, és sokan a bálványimádásra tértek. A pogányok pedig, akik az ő értelmükben megerősödtenek, látván, hogy a keresztények ő jelenlétükkel az ő vallásukat javallják. Annakokáért Pál apostol látván, hogy az ő tudományukkal nem jól élnek, disputál a tudományról és megmutatja, mely veszedelmes és káros legyen a bölcsesség, ha eszesen és jó végre nem él valaki vele. Vagyon pedig a megmagyarázott igéknek három cikkelye. In primo¹¹⁶ megjelenti a pusztá, csak ő magában való tudománynak káros és veszedelmes voltát, mikor így szól: A tudomány felfuvalkodtat etc. In secundo,¹¹⁷ miképpen ismerhesse meg az ember vagy magában, vagy másban a haszontalan tudományt, megmutatja, mikor így szól: Ha ki pedig alítja,¹¹⁸ hogy valamit tud, nem tud semmit úgy, amint kellene. In tertio,¹¹⁹ miben álljon az igaz és hasznos tudomány, megtanít, mikor azt mondja: De ha ki szereti az Istent, az megtanítottatott tőle.

Szóljunk renddel mindenik cikkelyről és lássuk meg azokban, micsoda tanulságok adattatnak élénkbe. Így szól az apostol: A tudomány felfuvalkodtat, de a szeretet épít. Nincs általább és könnyebb út valaki dicsekedésének megrontására, mint ha annak, akivel pipiskedik,¹²⁰ haszontalan és értelmetlen veszedelmes voltát röviden megmutatjuk. Így mikor egy kegyetlen fejedelem egy bölcs embert halállal fenyegetne, felele: Bezzeg hatalmas vagy, hogy annyi erőd vagyon, mint a fényes bogaracskának.¹²¹ Érti amaz zöld aranyas bogaracskákat, kik a fa levelein teremnek, és ha megisszák, meghal ember tőle. Így ha valaki gazdagságában dicsekedik, azt mondhad: Crassust az ő kincse veté ki.¹²² Szintén azonképpen cselekedik Pál apostol. Mert mikor a korinthusbeliek hánynák-vetnék tudományukat, annak ártalmas voltát megjelenti. Mintha azt mondaná: Bezzeg fő dologgal dicsekedtek, nem tudjátok-é, hogy a tudomány, a bölcsesség ő magában kevélyé teszi, felfújja az embert. Aminek pedig ártalmas gyümölcse vagyon, azt nem illik jónak tartani. Azért ha dicsekedni akartok, másban, avagy másképpen dicsekedjete. Hogy pedig a tudomány és bölcsesség akaratossá, kevélyé teszi az

¹¹⁶ In primo - az elsőben

¹¹⁷ in secundo - a másodikban

¹¹⁸ alítja - úgy véli

¹¹⁹ in tertio - a harmadikban

¹²⁰ pipiskedik - dicsekszik

¹²¹ (Marginália) Chantabides

¹²² Crassus - Crassus, Publius Licinius (Dives), Kr. e. 254-183

embert, mind a példák s mind pedig sok ékes sentenciák¹²³ megmutatják. Olvassuk pedig Jo. 9[:34], hogy mikor amaz vakon született ember - kit Krisztus Urunk meggyógyíta - a farizeusokkal disputálna, mondanák neki: Te teljességgel bűnben születettél, s mégis minket akarsz tanítani? Kajafás is Jo. 11[:49-50] azzal pirongatta meg a többit: Ti, úgymond, semmit nem tudtok, azaz gorombák és énhozzám képest tudatlanok vagytok. Meg nem tudjátok gondolni, hogy jobb egy embernek meghalni a népért, hogysemmint az egész nép vesszen el. Ilyen vala amaz Akhitófel is, ki annyira felfuvalkodott vala bölcsességében, hogy az ő tanácsának megutálását el nem szenvedhette, hanem mérgében felakasztá magát.¹²⁴ De erre nem szükség sok példát hoznunk, holott mindennap ebben eleget látunk. Csak említek két bölcs embert még, kik nem régen éltek. Egyiket Picus Mirandulanus,¹²⁵ ki minden tudományokból írt vala 900 propositiokat, kikről Rómában mind e világ előtt akart disputálni és az orationak végében, kit akkor el akart mondani, azt írja: Volui hoc meo congressu fidem facere, non tamen quod multa scirem, quam quod scirem, quam multi nesciunt.¹²⁶ Hogy ez tudós volt, senki nem tagadhatja, hogy felfuvalkodott volt, ő maga vallja. Az másik Sebastianus Castellio, ki egy könyvében Calvinus ellen azt írja őmaga felől, hogy ötet kevélyé és akaratosá tette volt a nyelveknek és egyéb tisztességes mesterségeknél tudása.¹²⁷ Tehát érted, hogy igaz, amit itt mond az apostol: Scientia inflat.¹²⁸ Mert nehezen mehet a tudós ember arra, hogy más ítélete alá vesse magát. És amint írja egy poéta:

*Aurum, et opes, et rura donabit amicos
Qui velit ingenio cedere, rarus erit.*

Martialis¹²⁹

¹²³ sententia - bölcs mondás, szólás

¹²⁴ 2 Sam 15:32-17:23

¹²⁵ A reneszánsz neoplatonizmus egyik legnagyobb képviselője, Pico della Mirandola (1463-1494) gyakran szerepel a tudós felfuvalkodottságot megvető reformatori vagy spiritualisztikus értekezésekben. (Vö. Carlos Gilly: *Das Sprichwort - „die Gelehrten - die Verkehrten” oder der Verrat der Intellektuellen im Zeitalter der Glaubensspaltung*. Firenze, 1981.) Enyedi könyvei között megvoltak Pico della Mirandola munkái is. Erről tanúskodik a kolozsvári akadémiai könyvtár U 73355 jelzetű könyve (*Opera omnia Ioannis Francisci Pici Mirandulae*. Basel, 1572-73). A címlapon Göcsi Pál bejegyzése olvasható: *Georgij fuit Eniedini olim praeceptoris mei charissimi, cujus ex bibliotheca coimi A. 1607. 13. Octobris. P. G. T. O. mp.*

¹²⁶ Az idézet fordítása a marosvásárhelyi kódexben: Ezt - úgymond - akartam cselekedni azért, hogy magamat megjelentsem, ki volnék. Melyet nem avégre akartam cselekedni, hogy igen bölcs volnék, és mintha igen sokat tudnék, hanem hogy tudtam, hogy azmit én tudnék, azt nagy sokan nem tudnák. - Giovanni Pico della Mirandola: *Conclusiones sive theses DCCCC Romae anno 1486 publice disputandae, sed non admissae* - Pico della Mirandola neve nagyon ritkán fordul elő az erdélyi forrásokban. Más forrásból nem is értesültünk arról, hogy az erdélyi unitáriusok ismerték 900 tételét.

¹²⁷ Sebastian Castellio (1515-1563), a bázeli heterodoxia egyik legnagyobb hatású képviselőjének munkái már a kezdetektől ismertek voltak az antitrinitáriusok között. Itt idézett műve, a *Contra libellum Calvinii* csak a 17. század elején jelent meg nyomtatásban. Enyedi tehát kéziratot használt.

¹²⁸ Az tudomány felfuvalkodtat.

¹²⁹ Martialis VIII. 18. *Ad Cirinium*
Adhat tincset, földet, aranyt a barát a barátának;
Ritka az, aki lemond érte a hírneviről.

Ford. Csengery János

Nem ok nélkül mondja tehát ezen apostol Rom. 12[:3]: Mondom mindnyájatoknak, hogy senki feljebb ne eszeskedjék, amint illik, hanem bölcselkedjék józanon. Ezért mondá Salamon is Eccl. 1: A sok tudományban, bölcsességben sok harag, bosszúság vagyon. Act. 26[:24] Azt mondá Festus is Pálnak: Bolondoskodol Pál, a sok tudománytól ugyan meghűlt a fejed. És gondolkodhatunk felőle, hogy netalán a Salamon bálványimádásra való hajlásának is vénségekora a sok tudomány volt oka, mert netalán ő is, amiképpen ír itt az apostol a korinthusbeliek felől, azt gondolta, hogy tudta ő is, hogy csak egy az Isten, és a bálvány semmi. Ezért engedte meg a pogány ágyasainak, feleséginek, hogy ámbátor építtessenek templomokat, oszlopokat az ő hamis isteneknek is. De mindazáltal az írás kárhóztatja érette. Ezek arra valók, hogy bölcsességben és tudományban felettébb ne bízunk, és a mi okos elménk után ne induljunk.¹³⁰ [...] is igen bölcs, amint írja Mózes Gen. 3. Sőt görögül az ő neve tudóst és bölcsöt teszen: [...]. Igen kevély és gonosz. Ne dicsekedjék tehát a bölcs az ő bölcsességében.¹³¹ Itt mindazáltal vedd eszedben, hogy nem illik a bölcsességet teljességgel kárhóztatni, mert Istennek igen drága ajándéka, és anélkül sem külső társaságban, sem az Istennek igazságában jó módjával és hasznoson elő nem mehetünk. Nem gonosz azért ő magában a bölcsesség, hanem az emberek gonoszok, kik azzal nem jól élnek. Mert mikor látják, hogy őbennük több értelem vagyon, egyebeket hozzájuk képest megutálnak. Azért az emberek vétke, nem a tudományé, hogy felfuvalkodnak a bölcsék. Azt nem tagadhatjuk, hogy alkalmazhatóságot nem adna a tudomány a kevélyiségre. És miképpen, aki síkon jár, nehezen kerül el, hogy el ne essék, azonképpen aki bölcs, tudós, nehezen kerülheti el, hogy a nálánál tudatlanabbat meg ne utálja. Mit műveljünk,¹³² ha a tudomány nélkül sem élhetünk és nehezen is kerülhetjük el, úgymint gyarlók, hogy a tudatlanabbakat meg ne utáljuk? Műveljük azt, amit a sík úton járók: nem bíznak a sima saru talpához, hanem vagy megpatkoltatják sarujukat, vagy pálcával segítik magukat. Azonképpen mi is ne bízunk csak a tudományhoz, mert elejt, hanem támogassuk meg egyéb jószágokkal is, akik hasznossá, dicséretessé tegyék bennünk a tudományt. A több jószágok között pedig fő, ki a bölcsességnek minden fogyatkozásit is elveszi és becsületessé teszi a szeretet, az egyebeknek haszna építése, mellyel ha megegyítjük a tudományt, nem ártalmas, hanem felette hasznos lészen. Azért az apostol mint antidotumot,¹³³ orvosságot ellenében veti a kevély tudománynak a szeretetet. Mond: A szeretet pedig épít. Mintha azt mondaná: A tudománynak mérgét megölnéd¹³⁴ a szeretettel. És ha azzal összecsatolod és kapcsolod, dicséretes lészen. Tanuljuk meg azért, hogy noha a tudomány - ő szinte csak pusztá magában - ártalmas, de a több virtusokkal¹³⁵ együtt hasznos

¹³⁰ [Sz] Salamonnal mi is imígy ne okoskodjunk. No, én értem, melyik volna az igyenes igazság: szívemben arra nézek, azt viselem előttem. Mindazáltal, hogy az fejedelmek, urak előtt kedveségben is megmaradhassak, faveálnom, kedveznem kell egy ideig az ő akaratjoknak is. Mondom, így ne okoskodjál, mert bizony az ördög hálójában esel. Mert ha te okos vagy, bölcs vagy, az ördög is igen bölcs. Hidd meg, hogy minthogy tudós, valóban kevély és gonosz is.

¹³¹ [Sz] Ne dicsekedjék tehát a bölcs olyan dologban, azkiben az ördögnek is része vagyon. Mert ha te bölcs vagy, kit tudja, bölcsőbb az ördög. Nem jó ám az képmutatás, hogy mást rejtis el szívedben, hogy semmint, azmit külsőképpen tettetsz. Nem szeret az Isten képmutató szolgát.

¹³² [Sz] Mit műveljünk tehát, azkiket az Úristen szép értelemmel, seríny elmével, okossággal, tudománnyal, bölcsességgel meglátott bennünket? Ím megmondom én.

¹³³ [Sz] egy drága terjéket

¹³⁴ megölhéd - megölheted

¹³⁵ virtusok - erények

és dicséretes. Nem ok nélkül mondták a régiek: [...] ¹³⁶ Azért ha, ki tudományában akar dicsekedni, megmutassa, hogy e mellette egyéb jószág vagy benne. ¹³⁷

Következik a másik része az apostol beszédének. Ha ki pedig alítja, hogy tud valamit, az olyan ember még semmit nem tud úgy, amint tudni kellene. Nincs a tanultságnak nagyobb ellensége, mint a magában való bizodalom. Mert aki elhitte, hogy tudós, bölcs, soha nem tanul. Mert egy az, hogy hiábanvalónak ítéli abban fáradni, ami immár nála vagy, más az, hogy a tanuláshoz munka és sok fáradság kívántatik, kit igen örömet mindnyájan elkerülnénk. De mivelhogy az embernek elméje igen kicsiny, élete igen rövid, amiket pedig tudnunk kellene, igen sok, és senki anyja méhéből magával nem hozza a tudományt, nem tudom én, kicsoda hiheti el maga felől igazán, hogy elég tudós, elég eszes, elég bölcs. Sőt tudjuk azt, hogy valamennyi híres-neves tudós emberek voltak e világon, magukat tudatlanoknak ismerték. Amaz Pitagorász ¹³⁸ soha nem meri magát bölcsnek, szofiosznak mondani, amint az ő előtte valók szokták vala, hanem csak bölcsességszeretőnek, filozofosznak. Szolón, amaz Görögországbeli hét bölcsök közül a legfővebb, azt mondja vala: Γηράσκειν αἰεὶ πολλᾶ διδασκόμενος. ¹³⁹ Amaz Szókratész pedig, kit az orákulum ¹⁴⁰ minden embereknél bölcsőbbnek monda, azt hirdeti és vallja vala maga felől, hogy csak azt tudja, hogy semmit nem tud. ¹⁴¹ És miképpen írja Plato. In apologia ¹⁴² azt beszéli vala az athénásbeli bírák előtt, hogy mikor ötlet Apolló mindennél bölcsőbbnek ítélte volna, elcsudálkozott rajta és el nem hitte. Mert - úgymond - én

¹³⁶ Olvashatatlan görög szöveg.

¹³⁷ [Sz] Azért ma én tőlem tanuld meg ezt, hogy ha igaz tudományt, bölcsességet, értelmet akarsz magadnak szerzeni, szeressed Istent, azaz tudakozzad, értekezzed, hallgassad, tanuljad és megőrizzed az Úrnak parancsolatit. És így lésszen, hogy az Isten tégedet megtanítt az igaz bölcsességre és az örökélet-hozó hasznos tudományra. Az minden tudománynak, értelemnek, bölcsességnek Ura, Istene és annak elfogyhatatlan bőséges kútfeje igazgasson minket az ő szent Igéjének megértésére, és szent parancsolatinak megőrizésére. Adjon erőt Ófelsége, hogy az igaz bölcsességet megtalálhassuk, és mindazáltal mind Ófelségét szolgálhassuk, s mind felebarátunknak hasznát kereshessük, és holtunk után lelkünknek üdvességét megnyerhessük. Ámen.

Pars. 2.

Ha az Úrnak szent igéjében gyönyörködő tökéletes hívek szorgalmatosan reá vigyáztanak, emlékezhetek reá, hogy az elmúlt tanításomkor vöttem volt igéket fel Pál apostolnak 1. Cor. 8., azmely igéket három részre osztottuk vala. Az első részből meghallók és megtanulók, mely igen káros, ártalmas és veszedelmes legyen az pusztá, és csak ő magában való tudomány, ha mellette több egyéb virtusok nem lesznek, de kiváltképpen ha az szeretet mellette nem lésszen, mely igen haszontalan és semmirekellő legyen, az apostol igen szépen előnkben adá, immár mostan Istennek segítségéből szóljunk ugyanazon igéknek második és harmadik részéről, és lássuk meg először azt, az ember magában vagy másban miképpen ismerhesse meg az haszontalan tudományt. Harmadszor lássuk meg, miben álljon az igaz és hasznos tudomány. De hogy az múlt tanításra is reá emlékezhessünk, és ez jelenvaló tanításunkra is jobb alkalmatosságunk lehessen, mind az elmúlt tanításomkor megmagyarázott igéket s mind ez mostani órában megmagyarázandó igéket bötű szerint eleve számlálom. Az Úrnak lelke etc. Az tudomány felfuvalkodtat, de az szeretet épít etc. Maradtanak vala pedig hátra ezek az igék.

¹³⁸ Pütagorasz, görög filozófus (Kr.e. VI. sz.)

¹³⁹ Plutarkhosz, *Szolón 2. - Bárha öregszen, még egyre sokat tanulok.* (ford. Máthé Elek)

¹⁴⁰ orákulum - jóslat, jóshely, itt Püthia Delphoi jóslatáról van szó

¹⁴¹ [Sz] hogy őneki azmennyit tudni kellene, csak annyit tud, mint valamely tudós értelmes emberhez képest két avagy három esztendő gyermeknek mennyi értelme vagy

¹⁴² Plátón: *Szókratész védőbeszéde 2 1a-23b*

magam tudom vala, hogy semmit nem tudok. Azért elmenék, hogy hazugságban hagyhassam az orákulomot, a híres-nevezetes bölcsekhez, hogy azokkal beszélvén, kitetszenék az én tudatlanságom és az Apolló mondásának hamissága. De mikor beszélgettem volna azokkal a bölcsekkel, vón eszemben - úgymond -, hogy ők teljességgel elhitték azt magukban, hogy ők igen tudósok. De nincs azért úgy, hanem még azokban is tudatlanok, akiben bölcseknek tartják magukat. Azért annyiból egymáshoz hasonlók valánk, hogy én is tudatlan valék, s ők is. De abban különbözünk vala, hogy ők elhitték vala maguk felől, hogy ők tudósok. De én, minthogy látom vala, hogy tudatlan vagyok, ugyan tudatlannak tartom és ismerem vala magamat és ekképpen mind szerrel eljárám¹⁴³ őket, s mind ilyeneknek találám. Aztán úgy kezdém gondolkodni róla, hogy azért mondott volna engem az Apolló mindeneknél bölcsebbnek, hogy én megismervén az én tudatlanságomat, nem tartanám bölcsnek magamat, mint a többi. Így beszélget ott Szókratész.

Mely példákából megtetszik, hogy aki magát bölcsnek tartja, tudatlanságát jelenti. Mert aki régen mentől bölcsebb volt is, attól alázasosbban értett maga felől. Ezt pedig valaki ne ítélje hipokrizésznek,¹⁴⁴ mert ez ugyan úgy vagyon, hogy aki mentől többet tanul és tud, attól inkább eszében veszi, mely sokban tudatlan és mint kellene még tanulni. Nem ok nélkül mondja tehát itt az apostol: Aki pedig alítja magát, hogy tud valamit, semmit nem tud úgy, amint tudni kellene. De azért nem ez még az apostol mondásának szinte értelme. Mert nem akarja azt, hogy mindenekben tudatlannak tartsuk magunkat. Mert így, egy az, hogy a tanulástól elidegenítene. Mert mi haszon volna azért tanulni, hogy soha semmit ne tudjunk és ugyan tudatlanul maradnunk? Más az, hogy soha semmi értelemben, sem az Isten felől, sem egyéb dolgok felől ekképpen bizonyosok és tökéletesek nem lehetnénk. Aztán ugyan nem azt mondja az apostol, hogy aki alítja maga felől, hogy valamit tud, semmit nem tudna, hanem azt mondja, hogy nem tud úgy, amint kellene tudni. Szükség azért az apostolnak igéjét, amellyel itt él, megpenderálnunk,¹⁴⁵ hogy igaz értelmét az ő mondásának eszünkben vehessük. Vayon itt egy görög ige, kinek értelmét igazban és értelmesben kifejezhetjük magyarul, hogynem deákul. Mert emez ige: δοξᾶν, noha gyakorta mind egyebütt s mint a Szentírásban annyit teszen, mint vélni, gondolni vagy tartani, de néha annyit teszen, mint alítani. Mint Matt. 3[:8]. Így szól Baptista János a zsidóknak: Ne alítsátok, hogy magatokban azt kellene mondanotok: Atyánk az Ábrahám. Holott ugyanezen ige vagyon, amely itt. Az alítás pedig [...] mint a görögöknél nyilván vagyon, nemcsak amikor valaki valamit vél, gondol, ítél, hanem valami kevélységet, akaratot jegyez, mint csak amaz köz szólásunk folyásából is megtetszik: Ez is alítja magát. Azt akarja azért az apostol mondani, hogy ha valamely ember tudományában kevélykedik és hozzá képest mást megutál, ha szinte tud valamit is, de nem tud úgy, amint kellene tudni. Azaz haszontalan, hiábavaló, avagy ártalmas is annak tudománya. Gyakorta szokott pedig az esni, hogyha vagyon valakinek valami ajándéka és nem tud vagy nem akar vele élni, nemhogy használna neki, de sőt inkább kárára vagyon. Mert végy példát a fősvényekről, kiknek noha bő pénzüik, gazdagságuk vagyon, de vagy nem tudnak, vagy nem akarnak vele élni. Semmi a haszna és annyi, mintha náluk sem volna. Sőt mindeneknek szidalma alá vagynak vettetvén és gyakorta veszedelmet vonznak rájuk véle. Ilyen a tudomány is, kivel ha ki nem tud élni, vagy haszontalan nála, vagy ártalmas. Mert a tudomány és bölcsesség arra való volna, hogy annak haszna mindenekre kiterjedne. Aki pedig akaratos, csak maga hasznát, dicsőségét keresi, nincs másra, hanem csak magára gondja. No azért ez a jegy, kiről megismered a haszontalan vagy ártalmas tudományú embert, ha alítja magát, ha

¹⁴³ szerrel eljárám - végig jártam őket

¹⁴⁴ hipokrizis - képmutatás

¹⁴⁵ mérlegelni, megfontolni

kevély, ha mást hozzája képest semminek tart, megutál. Ezért mondá ezen Pál apostol ide alá cap.. 13[:1-3]. Ha mindenféle tudományom volna is, de ha szeretetem nincs, semmi vagyok. Lássuk meg azért másodszor, miképpen tanulhassuk és ismerhessük meg az igaz tudományt. Megtanít az apostol. Mond: Ha ki pedig szereti az Istent, az megtanítottatott tőle. Ez igékben megmutatja az apostol, miben álljon és hol találtassák meg az igaz tudomány. Tudniillik az isteni szeretetben és az Istentől való tanításban. Hát aki bölcs és tudós akar lenni, az Istent szeresse és ne tulajdonítsa a tudományt csak az ő okosságának és erejének, hanem az Isten ajándékának. Mert csak az tudós, akit az Ő felsége tanít. Nyilván vagyton ez mind a pogányoknál, kik az igaz Isten ismeretétől távol voltak, s mind a Szentírásnak tanúbizonyosság tételéből, hogy minden tudománynak és bölcsességnek kútfeje csak a mindenható Úristen [Eccl. 1:1]. És noha minden egyéb jóknak is ő eredeti, kútfeje, amint Szent Jakab szól, de főképpen a bölcsesség kiváltképpen saját öröksége. Minden bölcsesség az Istentől vagyton és ő nála volt mindenkor, és öröktől fogva ugyan. Rom. ultimo [Rom. 16:27]. Csak az egy bölcs Istennek a Jézus Krisztus által tisztesség és dicsőség adassék mindörökké. Ha azért az Úristen csak igazán bölcs, nyilván vagyton, hogy egyebünnett senki nem veheti. Mint vehetjük pedig el a felséges Úristentől a bölcsességet? Bizony nem erővel, mert mindenható, senki semmit tőle erőszakkal el nem vehet. Sem áron nem vehetjük, mert Őfelségéé mind az egész világ és annak teljes volta, semmi nélkül nem szűkölködik. Hát bizony soha egyéb módon meg nem nyerhetjük, hanem könyörgéssel, mint Salamon, neki való szolgálattal és hozzá való engedelmességgel. Így közöselhetünk Őfelségével. Aki pedig minéművel társalkodik, olyanná válik Szent Dávid mondása szerint. Psal. 17[:25] Cum sancto sanctus eris.¹⁴⁶ Hátha a bölcs Istennel közösségünk léssen, bölcsökké leszünk. Ez pedig úgy léssen meg, ha Őfelségét szeretjük. Mi légyen pedig az Istent szeretni, megmondja Szent János 1. Epist. cap. 5.: Az az Istennek szereteti, hogy az ő parancsolatját megőrizzük.¹⁴⁷ Mert az igaz szeretet nem nyelvvel való vallásban áll, hanem a parancsolatoknak megőrzésében. Mint mondá Krisztus Urunk Jo. 14[:15]: Ha engemet szerettek, azzal mutassátok meg, hogy az én parancsolatimat tartjátok meg. Ibidem¹⁴⁸ vs. 21-23. Ha azért az Istennek szeretete téssen bölcsé, az Istennek szeretete pedig az ő parancsolatinak megőrzése, amint bizonyítja Szent Dávid Psal. 18[:8]. Az Istennek törvénye makula nélkül való.¹⁴⁹ Ne keressük tehát a bölcsességet egyebütt, hanem az Ő szent törvényének, igéjének, parancsolatinak értekezésében, tudásában és azoknak megőrzésében. Itt a bölcsesség, nem e világi okos embereknek találmányokban, mesterségekben. Ahol pedig azt mondja az apostol: Ez tanítottatott meg Őtőle.¹⁵⁰ Noha némelyek ez igéket magyarázzák, ez ismertetett meg, azaz ez jovaltatott,¹⁵¹ dicsértetett az Istentől, és e magyarázat ő magában jó és igaz is. Mert az Úristen azokat szereti, és mondja bölcseneknek, akik őtet szeretik. És ha az régi pogányok is dicsekedtek, mikor az ő bálványisteni őket dicsérték és bölcseneknek mondták, mint Likurguszt¹⁵² és Szókratészt az Apolló. Mennyivel inkább dicsősége és igaz becsületi vagyton annak, akit az igaz Isten jovall és dicsér. Mondám, hogy noha e magyarázat jó és a betű el is szenved, de illendő, amint némely tudós, bölcs emberek ezekben vették, ez igéket a zsidó nyelvnek

¹⁴⁶ [Sz] Az szenttel szent léssz, az visszafordulttal visszafordult léssz.

¹⁴⁷ [Sz] és valamely ember az Istennek szent parancsolatjának megőrzését meg nem tapasztalod, abból megítélheted, hogy az az ember nem szereti az felséges Úristent

¹⁴⁸ Ibidem - ugyanott

¹⁴⁹ [Sz] Az Úrnak tanúbizonyosság tétele hű bölcsességet ad az kisdedeknek.

¹⁵⁰ 1Thess 4:1

¹⁵¹ jovaltatott - javasoltatott

¹⁵² Lükurgosz - spártai törvényhozó

folyása és tulajdonsága szerint így magyaráznunk: Ez tanított meg Ötöle. Mert az előbbi szentenciához inkább illik. Aztán igen szép tanulság is adatik itt előnkbe, tudniillik az, hogy az bölcsességben és tudományban való növekedés nem a mi tulajdon erőnkől függ, hanem az Úrnak áldásából és oktatásából, mert csak azok tudósok, akiket őfelsége tanít, hogy igaz legyen, ezen apostolnak amaz mondása: Mid vagyon, amit mástól nem vettél? Ha pedig mástól vetted, mit dicsekedel vele? Mert ember csak azzal dicsekedhetik, amit ő maga szorgalmatosságával, okosságával, munkájával keres és talál. Amit pedig mástól veszen, azt csak köszönje és hálaadással vegye, és bátor azzal senki ne pipiskedjék, azt ne hányja-vesse. Az igaz tudomány pedig csak Istentől vagyon, hát nem kell azzal kevélykedni. Ha pedig tudományában elhiszi magát, negédes. Higgyed és tudjad, az nem ismeri Isten adományának, hanem magának tulajdonítja. Afféle bölcsesség pedig, aki embertől vagyon, semmirekellő és nem illik, hogy becsületben legyen. Summája ezért a Szent Pál beszédének ez: hogy nem illik a tudományhoz, az bölcsességhez senkinek bízni és ragaszkodni, mert az őmagában csak felfújja, kevélységet szerez az emberben. Hanem az tudónak meg kell enyhíteni, temperálni, elégíteni atyafiúi szeretettel és egyebek hasznának keresésével. Ha pedig azt nem cselekszi, hanem alítja magát és egyebeket megutál, annál semmirekellő az tudomány és nem tud igazán, jó végre élni vele. De ha ki igaz tudományt akar magának szerzeni, szeresse az Istent, azaz, az Ő parancsolatait tudakozza, értekezze és megőrizze. És így léssen, hogy az Isten is őtet megtanítsa az igaz bölcsességre és a hasznos tudományra. A minden bölcsességnek ura és kútfeje igazgasson minket az ő szent igéjének megértésére és parancsolatinak megőrzésére. Adjon erőt, hogy az igaz bölcsességet megtalálhassuk, és azáltal mind őfelségét szolgálhassuk, s mind felebarátinknak hasznát kereshessük, és lelkünknek is üdvösségét megnyerhessük. Ámen.

4

Jer. cap. 21.

*Az Úrnak beszéde, mely lőn Jeremiáshoz, mikor küldé hozzája Sedechiás király Phashurt etc.*¹⁵³

Aki csak azt tudja, ami az ő idejében és életében lett, mindenkor gyermek az. Mert amiképpen Jóbnál vagyon írva: csak tegnapiak vagyunk.¹⁵⁴ Szükség azért a mi atyáinknak és eleinknek és előttünk elmúlt embereknek is dolgait és cselekedeteit értenünk, hogy örök emberkorbeli eszünk lehessen, és mind magunknak s mind egyebeknek cselekedetét megítélhessük. Mert a

¹⁵³ [Sz] az Melchiásnak fiát és Sophoniást az Mansiás papnak fiát mondván, kérd meg most az Urat miérettünk, mert Nabukodonozor, az Babilóniának királya harcol ellenünk. Ha valamiképpen az Úr cselekedik-e mivelünk az ő régi csudái szerint és elhagy-e minket Nabukodonozor. És monda nekik Jeremiás: ezt mondjátok Sedechiásnak, így szól az Izrael Istene: im én minden hadiszerszámtokat az tü kezeitekben megtartóztatom, azmelyekkel tü harcoltok az babilóniai király ellen és a káldeusok ellen, kik onnan kívül megszállottanak tütöket és beiktotom őket az városnak közepiben és én kezem kinyújtván avval tüellenetek az én haragomban, búsulásomban és nagy felindulásomban és megverem ez városnak lakozóit mind embert és minden oktan állatot, nagy döghalállal hálnak meg. És annak után azt mondja az Úr, adom az Sedechiást, az Judának királyát és az ő szolgálait és az népet, azkik megmaradnak az városban az döghaláltól, az fegyvertől és az éhségtől az Nabukodonozornak az babilóniai királynak kezében és az ő ellenséginek kezében és azoknak kezében, kik keresik az ő lelkeket és megöli őket éles fegyverrel, nem kedvez nekik, nem enged és nem könyörül rajtok.

¹⁵⁴ Jób 1:9

históriáknak tudásából ez a hasznunk, hogy értvén egyebeknek maguk viselését, mi is hasonló dolgokról azon ítéletben legyünk. Sőt valaminek a kezdetit látván, a végét is jó idején már megtudhatjuk. Mert megszokott folyása e világnak nem könnyen változik meg. Hasonló eredetből hasonló kimenetelt kell várni.

A mi mostani állapotunkhoz pedig úgy ítélem, hogy hasonló, avagy bizony nemigen illetlen a Jeremiástól megíratott história, melyet most a keresztények meghallanak. Értekezünk annakokáért arról és lássuk meg, ha valami hasznos tanulságot vehetünk abból.

Loci praecipui.¹⁵⁵

1. Szorgalmasan megírja a próféta e jövődelésnek minden körülálló dolgait, okát, idejét, módját, rendit és végét.

2. Az Úrnak rettenetes szentenciáját és bosszúállásának kiöntését igen kemény beszédekkel előszámlálja.

Az 1. részében az a fő tanulság ez. Minémű természete és tulajdonsága legyen a nyomorúságban és utolsó veszedelembé esett és gonosz és szófogatlan embernek.

A 2. Mely szörnyű és rettenetes az Istennek haragja, mikor felgerjed azok ellen, akiket el akar veszteni.

AZ ELSŐ TANULSÁGRÓL

Így szól: Az Úrnak beszéde, mely lőn Jeremiáshoz.

Hogy ezeket jobban megérthessed, szükség megjelentenem, kicsoda és mi állapotban volt ez a Sedechiás, és mint volt akkor dolgok a zsidóknak, mikor ezeket írja Jeremiás. Ezt a Sedechiást tette vala Jeruzsálemben királlyá Nabukodonozor. Mert mikor az első Joachim király - ki ennek a Sedechiás királynak atyjafia vala - bátyja az egyiptombeli királyhoz kötötte vala magát, feljövén Babilóniából Nabukodonozor király, ez Joachimot meggyőzé népében, kit levágata, kit pedig mind ömagával össze rabságra vivé, és tevé királlyá ugyanennek a fiát, Joachimot, ki egy néven vala az atyjával. De ezt csak három hónapig hagyá a királyságban. Nabukodonozor reáüldé és sokadmagával rabságra viteté Babilóniába, és Jeruzsálemet minden gazdagságától megfosztá. Úgy tevé aztán helyében e Sedechiást királlyá, ki az első Joachimnak öccse vala. Ezt azért erősen megesketé, hogy neki hű lenne és tőle el nem hajlana, hanem ő neki adót adna. De ebben a hűségben marada Sedechiás csak nyolc esztendeig. A kilencedikben pártot üte hite ellen¹⁵⁶ Nabukodonozorral, s frigyét köte az egyiptombeli királlyal. Ezt megértvén Nabukodonozor felkészüle nagy haddal Sedechiásra és megszállá Jeruzsálemet Ennek előtte pedig Jeremiás mind ő maga s mind Baruch által - ki Jeremiásnak írődeákja vala - intette vala gyakorlatossággal mind a királyt és mind az ország népét, hogy a sok istentelenségnek, bálványimádásnak véget vessenek, mert általán véggel¹⁵⁷ elvesztené őket érette. Sőt arra is inti vala, hogy a babilóniai királlyal kötött frigyét fel ne bontsa, az egyiptombeliekhez ne bízzék. A király minthogy ifjú vala, úgy mint huszonegy esztendő, engedett volna is ugyan a próféta szavának, de a környüle való tanácsok esztét vesztik vala és minduntalan arra kérlelik vala, hogy elszakadjon a babilóniai királytól, mert az soha Júdeára többé nem jó. És ha szinte eljönne is az egyiptombeli király és a körülvaló

¹⁵⁵ Megmagyarázott helyek

¹⁵⁶ hite ellen - fogadalma, esküje ellenére

¹⁵⁷ általán véggel - teljesen

népek megsegítenék őket, amaz¹⁵⁸ szégyent vallana. Efféle szókkal addig biztaták, kérlelék a királyt, addig járák a követségét Egyiptomba, hogy elszakada a babilóniai királytól. Hitét és frigyét megszegé. Úgy jöve azután nagy haddal Jeruzsálemre Nabukodonozor és megszállá a várost. És mikor immár keményen vínák a várost és nehezen volna dolgok a zsidóknak, úgy küldé Sedechiás király követeket Jeremiáshoz, hogy tudakoznák az Úrtól, mint leszen dolgok, és ha vagyon-e valami reménység megszabadulások felől.

Innét már eszünkben vehetjük a megijedt embernek tulajdonságát. Azelőtt egynéhány esztendővel fogva mind kiálta, prédikála a próféta, de semminek ítélik szavát, csak csúfolják és ugyan meg is büntették érette. Immár most, hogy a körmekre égett, nem tudnak hova lenni, hanem akit azelőtt megvetettek vala, ahhoz folyamodnak és attól kérnek tanácsot. Mégpedig, hogy kedves legyen a követség, fő embereket bocsát a király hozzája, mind a külső s mind az egyházi rendek közül. Illik pedig az követségnek is rendit eszünkben vennünk, Így szólunk: Nabukodonozor, a babilóniai király harcol ellenünk etc. Mintha a próféta azt nem tudná vagy egynéhány esztendővel azelőtt meg nem jövendölte volna nekik, hogy így leszen dolguk. De ezt azért cselekszi a király, hogy mentse magát és a prófétánál elhitesse, hogy ez önála újság, ettől mostan ingyen sem tudott volna félni.

Ugyan, ilyenek pedig a hypokriták:¹⁵⁹ azelőtt, mikor jóidején megmondják nekik a reájok következő veszedelmet, csak fülök mellett bocsátják, semminek vélik, azt mondják, csak bolondoskodik, aki önekik jó tanácsot ad. Mikor aztán a veszedelemben esnek, akkor is olyan képmutatók, azt tettetik, hogy ennyire nem értették, nem tudták, mert ha ezt meggondolták volna, különben viselték volna magukat. Azt mondják azért immár a prófétának: Lássad, ha valamiképpen az Úr cselekedik velünk az ő nagyságos etc. Ez a második pajzsok a szófogadatlan és gonoszságban elmerült embereknek, hogy mikor immár a veszedelem rajtok vagyon, akkor tekintnek az Istennek hatalmas és kegyelmes cselekedeteire, akkor emlegetik, vitatják: Nam imekkoris, amakkoris - úgymond - ilyen s ilyen veszedelemből mentette meg az övéit, azért most is legyen velünk.

Hihető pedig, hogy itt Sedechiás néz az Úristennek egyéb sok csudálatos jótéteményire is, de főképpen az Ezechiás király idejebeli megszabadulásra. Mert akkor is az asszíriabeli király megszállotta vala Jeruzsálemet, de akkor is az Ezekiás királynak és Ésaiás prófétának könyörgésére egy angyalát bocsátá az Úr és száznolcvanötezeret vágata le a Semacherib hadában egy éjjel, és így megszabadítá a zsidókat a pogány ellenségnek kezéből. Azt mondja azért itt is Sedechiás: Cselekedjék úgy velünk, amiképpen szokta Ő szent felsége csudálatosképpen az övéit megszabadítani a kegyetlen ellenségtől. De nem veszi vala eszébe Sedechiás, hogy nem vala olyan jámbor, mint Ezekiás, és nem érdemli vala úgy a segítséget, mint amaz.

Szinte így vagyon köztünk a vétek, hogy igen tudunk arról emlékezni, hogy imekkor-amakkor mit cselekedett az Úr és mely csudálatosképpen verte meg az ő népére törekedőket. Sőt ugyan szertelenül kívánjuk, hogy mivelünk is így cselekedjék. De másfelől nem vesszük eszünkbe, hogy azzal sem tartozott volna az Úr, amit régen művelt, hanem csak az ő irgalmasságából cselekedte. Más az, hogy akikkel jól tett, viszontag el is jártak az ő tiszteketben, az Úr parancsolatja szerint éltek, Ő szent felségének mindenben kedvét akarták keresni. Akik ilyenek, azok bizvást folyamodhatnak az Úrhoz nyavalyájuknak idején és haszontalan nem leszen könyörgések. De Sedechiás nem ilyen vala, hanem istentelen, gonosz életű. Mégis az Úrnak régi csodatételit kívánja, hogy aszerint cselekedjék vele is, mint a régi jámborokkal.

¹⁵⁸ t.i. Nabukodonozor

¹⁵⁹ hypokrita - álszent, képmutató

Tanuljuk meg azért innét, hogy meddig időnk és alkalmatosságunk vagyunk, mikor jámbor szolgálói által az Úr int pönitenciára, ne henyéljük el, ne tegyük haszontalanná, se ne nézzünk csak az Istennek hatalmasságára, csodatételire, és ahhoz való bízunkban menten menjünk a gonoszságban. Mert úgy vagyunk, hogy az Isten irgalmas, kegyelmes, mindent cselekedhetik. De itt is meg kell gondolnunk, hogy ő szent felsége semmivel nem adós minékünk. Azért semmire nem erőltethetjük. Azért nem is szokta azoknak segítségét nyújtani, akik az ő intését megvetik és az ő parancsolatit hátrahagyván istentelen életben foglalják magukat. Amiképpen immár ez igéknek második részében megjelenti a próféta Sedechiás királynak.

Mert az előszámlált igéknek második részében ezek vagynak megírván: És monda Jeremiás nekik: ezt mondjátok Sedechiásnak, nem enged és nem könyörül rajtatok.

Ez a rettenetes szentencia, amelyet sújt az Úr búsultában a szófogadatlan embereknek fejekhez. Vedd eszedbe pedig, hogy mikor az ember ellenségétől környülvéttetik, három dologhoz bízhatik a megszabadulásában. Először, hogy ha szinte az ellenség több is, bízhatik az ő mellette valóinak vitézségekhez, jó legénységekhez és hadiszerszámanak, fegyverinek jó voltához. Mert ezt jól látjuk, hogy kevés jó legény gyakorta sok gaz, tudatlan népet meggyőz, és a jó fegyver is az hitvány készülettel valókat megveri keményen. Ezt a reménységet az Úr kicsapja Sedechiásnak kezéből, mikor így szól: Megtompítom a ti hadiszerszámitok, sőt ellenetek fordítom. Bár ne bízzatok éles kardotokhoz, jó hadiszerszámitokhoz, mert kivonszom a ti szablyátoknak élit, s nem léssen semmi ereje pallostoknak, vitézségteknek. Másodszor bízhatik a hadakozó az Úrnak segítségéhez, mert nyilván vagyunk, hogy amelyik fél mellett vagyunk az Isten, az a nyertes, ha szinte készületlen és kevesen vagyunk is, övék a győzelem, mint Josué, Gedeon, Sámson és egyebeknek példája megmutatja. Ezt a bizodalmat is megvonsza tőlük az Isten, mikor így szól: És harcolok ellenetek kinyújtott karommal etc. Nem hogy megsegítenélek, de inkább én is ellenetek támadok, hogy ne csak kívül, hanem belül is ellenségtek legyen. Utolsó reménysége az ellenséggel vívónak az, hogy az ellenség megkönyörül rajta és ha megadja magát, megtartja, nem vágja le.¹⁶⁰ De az Úr ettől is megfosztja a jeruzsálembelieket, mikor így szól a próféta: És ennek utána azt mondja az Úr, adom Sedechiást etc. Ezekből azért megtetszik, hogy utolsó veszedelmet üzen itt a próféta által Sedechiásnak az Úristen. Bizony dolog az, hogy mikor az Úristen akarja, akárminemű fegyvertelen nép győzedelmes.¹⁶¹ Ám Josué idején csak a trombitaszónak és kiáltásnak oly nagy ereje lőn, hogy a Jerikó városának erős kőfala mind körös-környül leomla. Gedeon a palackok ropogásával veszté el a medianitákat. Bethulia alatt az asszíriabelieket az Istentől reájuk bocsátott félelem ölé meg. Amiképpen azért a felfegyverkezett erőseket elveszti, fegyvereiknek éleit kivonsza, úgy az őbenne bízókat megtartja és megszabadítja. Mikor azért azt mondja, hogy megtompítja a szablyájoknak élit, amiképpen itt fenyegeti Sedechiást, senki ne reméljen ott győzedelmet. Valamikor valamely várost az Úr meg akar oltalmazni,¹⁶² nem árthat annak senki. Azt üzeni Ésaiástól Ezechiásnak, mikor Semacherib serege megszállotta vala Jeruzsálemet: Ne félj - úgymond - semmit a beszédektől, melyeket hallottál, mert nem jó be az asszíriabeli király a városba és csak nyilat sem lő reá.¹⁶³ Zakariás 2[:9] Én leszek -

¹⁶⁰ [Sz] Halld meg ezellen is mit mond az próféta az Istennek képében Sedechiásnak az Jeruzsálemnek lakói felől: És ennek utána azt mondja az Úr, adom Sedechiást, az Juda királyát. Nem enged és nem könyörül rajtok.

¹⁶¹ [Sz] fegyvertelen nép vitéz és merész, és akkor az bot is éles, mint az borotva, azmint szokták mondani: az Isten az botból is borotvát tehet.

¹⁶² [Sz] avagy valamely tartományt, avagy falut, avagy bátor, csak kiváltképpen való személyt, nem árthat annak semmi.

¹⁶³ 2Kir 18:32

úgymond - Jeruzsálemnek égő, lángoló kőfala körös-környül és az én dicsőségem közepette léssen. Ezzel immár ellenkezik, amit itt mond az Úr:¹⁶⁴ Ímé én harcolok ellenetek az én kinyújtott karommal.¹⁶⁵ Kicsoda pedig, aki az Úr ellen állhat? Rettenetes dolog, azt mondja szent Pál Haebr. 10[:31], esni az élő Istennek kezébe. És mivelhogy a fejedelmeknek szívük az Úr kezében vagyon és ahová akarja, oda hajthatja. Ha akarja, könyörületessé teszi, s ha akarja, megkeményíti. Itt azt jelenti, hogy semmi irgalmasságot nem cselekedtél az ellenség-gel is rajtok.

Mindezek pedig ugyan valóban be is teljesevének Sedechiáson és mind az egész zsidó nemzetet. Mert nagy éhség és azután rettenetes döghalál támadt a városban, és noha tizenhét hónapig tartott a várost, de végre ostrommal megvették az asszíriabeliek. A benne való népet levágák. Sedechiás király megfutamodék feleségétől, gyermekeitől, de utána menének, megfogák Jerikó mellett és visszavivék Nabukodonozor eleibe, ki mikor hitetlenségét szemére hányta volna, szeme előtt gyermekit levágatá, ő magának szemeit kitolatá és Babilóniába örök rabságra vivé, holott aztán tömlőcben hala meg. Az egész zsidó országnak népét pedig mind elrablatá, elviteté. Jeruzsálemet és az Isten templomát megégetteté.

Ilyen rettenetes és kemény büntetéssel veszte el az Úr az ő választott népét és az ő tiszteletére választott szent helyet és várost. Kiből mint egy tiszta tükörből megláthatjuk, hogy amiképpen nagy túrhető és igen irgalmas az Úristen, azonképpen rettenetes bosszúálló, mikor az ő haragja felgerjed és immár elérkezett az büntetésnek ideje. Nincsen aztán helye a könyörgés-nek. Nincsen irgalmasság, hanem iszonyú büntetés, veszedelem.

Tanuljuk meg azért, hogy ameddig időnk vagyon, amíg szinte reánk nem ért a veszedelem, ébredjünk fel, ne utáljuk meg, s ne tartsuk semminek az Úrnak intését, hanem inkább vegyük hálaadással veszedelmünknek halasztását, és azt ne vonjuk méltatlan a mi igazságunkra, mintha nem érdemlenők meg a vereséget, hanem ismerjük a kegyes Atyának természetét, ki nem örül a bűnösnek halálán, hanem azt akarja, hogy megtérjen és éljen. Mert ha ugyan süketségre vesszük, félő, hogy úgy ne járjunk mind fejedelmestül, mint a zsidók járanak Sedechiás királlyal. Dices:¹⁶⁶ No régi dolog az. Más idő vagyon mostan, nem néz¹⁶⁷ az mireánk. Responsio.¹⁶⁸ Ugyan vagyon, hogy régi időben lett dolog, de azt mondja Szent Pál, hogy azok mind a mi tanulságunkra íratattanak meg. Más idő vagyon, de azon Isten vagyon, aki régen. Az emberek is szinte olyan jámborok, mint régen. Azon bíró pedig azon vétkekért azon büntetést szokta vetni a gonosztevő emberekre.

De lássuk meg, ha nem hasonló és ha nem illik e példa mireánk és az időnkre. Meghallád ide fel,¹⁶⁹ hogy az első Joachim király frigyét köte az egyiptombeli királlyal. Eljőve a babilóniai király zsidó országra s nem oltalmazá meg Joachimot Egyiptom, hanem Nabukodonozor megveré hadát, megfogá a királyt és rabságra vivé mind magát s mind az ország népének nagy részét Babilóniában, és a fiát tevő királlyá.

Immár Lajos királynak¹⁷⁰ nem vala frigye német császárral s az olaszokkal? Eljőve török császár Konstantinápolyból, váltig kére segítséget a németektől, olaszoktól. Eléggé üzengete

¹⁶⁴ [Sz] Itt ismét, látod-e, ellenkezik ezzel, azmit mond Jeremiás próféta, mikor így szól:

¹⁶⁵ Jer 27:5

¹⁶⁶ [Sz] De mondanád

¹⁶⁷ nem néz az mireánk - nem vonatkozik ránk

¹⁶⁸ Responsio - felelet

¹⁶⁹ ide fel - az előzőekben

¹⁷⁰ II. Lajos, magyar király (1516-1526)

Károly császárnak¹⁷¹ s Ferdinánd királynak,¹⁷² de a sok gyűlés miá ugyan, a hosszú tanácskozás miá, nem érkezének hozzá, hogy megsegítsék Magyarországot. Addig Szolimán¹⁷³ megveré a Mohács mezején a magyarokat, elvivé rabságra a föld népét és sokakat le is vágata bennük. De azért engedelemből királyt hagyta Magyarországon s Erdélyben, Szapolyai Jánost.¹⁷⁴ Nabukodonozort ismét elküldé Babilóniából és Joachimot elvivé a jeruzsálembeli kincsel és fő-fő emberekkal együtt. Sedechiást tevő királlyá és megesketé, hogy neki hű lenne és az egyiptombeli királlyal - ki neki ellensége vala - ne cimboráljon. Szinte így: Mikor János király meghala, ismét eljőve Konstantinápolyból török császár ereje és Magyarországot, Budát elfoglalá, Török Bálintot rabságra vivé. De azért hagyta ismét királyt közöttünk,¹⁷⁵ kivel frigyét köte, hogy az ő ellenségével ne barátkoznék, erősen meghagyá.

Eddig azért bizony mind egyaránt vagyunk a zsidókkal. De lássuk tovább! Azután Sedechiás király a sok tanácsok miatt és körülötte forgolódók akaratából megveté Nabukodonozort, hite ellen, s az egyiptombeli királlyal köte frigyét, kit minden nemzetségnél inkább kell vala gyűlölniük a zsidóknak, mert ott tartották vala a rabságban, és ott nyomorgatták vala az ő eleiket.¹⁷⁶ De ezt meg nem gondolván és Jeremiás jó tanácsát megutálván, hitüket megszegék. Mind járának érette? Ám meghallád.

Immár tekints kétfelé! Gondolkodjál magadban az mostani állapotunk felől, lásd meg ha nem ezen lineán¹⁷⁷ vagyunk! A német - mikor velünk frigye volt - nem oltalmazta s nem is oltalmazhatta meg országunkat, miképpen azelőtt való Joachim királyt Egyiptus. Azután Sedechiás, az öccse ugyan mégis oda kötő magát, noha jól tudja rossz voltukat. De bizony megfizetének neki érette. Amíg béke lőn Nabukodonozorral, addig sem Egyiptus, sem semmi nemzetség nem meré bántani. Nagy csendességben uralkodik, békességgel bírja országát nyolc esztendeig, de mihelyt onnat elhódola, nyaka szakada mind országának, s mind ömagának.

Pogány vala Nabukodonozor, pogány a török is, de amint amaz teljességgel elfoglalhatja vala zsidó országot kétszer, de mégis jó akaratjából királyt hagyta ott a zsidóknak ő nemzetségükből, azonképpen bizony kezében volt Magyarország és Erdély a töröknek, de mégis királyt, fejedelmet hagyott a mi magunk nemzetségükből. Békességben tartá amaz Sedechiást. Úgy tetszik, hogy az országbeli urak jól volnának a török miatt, mind vallásunkban s mind örökségünkben megnyughatnánk. Sedechiástól csak hűséget s adót kíván vala Nabukodonozor. Mit kíván mitőlünk is egyebet a török császár? Megszegé Sedechiás a frigyét, s Egyiptomba cimborála. Mint jára? Bizony nem használta sem az ő éles kardja, mert kivoná az Isten az élit, sem az, hogy ő elejít csudálatosképpen az Isten megoltalmazá minden ellenségek ellen. Mi is hányhatjuk vitézségünket, jóakaratusunkat, kérkedhetünk vele, hogy még Erdélyből az ellenség békével ki nem ment. De félek, hogy egyszer lészen, ami soha nem volt. Sóvárkodjunk csak vissza Egyiptomba. Úgy tetszik, hogy szánkban volna az íze az olasz és német barátságoknak. Kitisztítá az Úristen az ő nagy kegyelmességéből közülünk a bálványokat s bálványimádókat, adott volna zsíros, tejjel-mézzel folyó földet. De kérdlek, mi hasznunk mind testünkben, lelkünkben a bálványimádóknak barátságokban? A nyilvánvaló veszedelmet látom, a hasznát

¹⁷¹ V. Károly, német-római császár (1519-1556)

¹⁷² Ferdinánd, magyar király (1503-1564)

¹⁷³ II. Szulejmán, török szultán (1496-1566)

¹⁷⁴ Szapolyai János - János, I. magyar király (1487-1540)

¹⁷⁵ János Zsigmond - János II. választott magyar király (1540-1571)

¹⁷⁶ eleiket - őseiket

¹⁷⁷ lineán - úton

nem látom. Oltalmazzon az Úristen hasonló veszedelemtől, amint jára Sedechiás. Bizony az eleje és kezdete megvagyon, valami lészen a vége. Ne engedje az Úr, hogy én Jeremiásként az utolsó veszedelemnek legyek hirdetője, hanem inkább az ő irgalmasságának és csudálatos megszabadításának dicsérője.

No a mi dolgunk, tisztünk csak az, hogy könyörögjünk és találjuk meg a mi kegyelmes Istenünket. Mert azt mondhatjuk Ezékiás királlyal egyetembe: A kisdedek jutottak szinte a szülésnek órájára és nincsen a szülésre elég erő. Látja ő szent felsége gyámoltalanságunkat, erőtlenségünket és ha ő elhagy, nincs sehol semmi reménységünk. Efféle könyörgéseket pedig ne csak nyelvünkkel mondjunk, hanem életünkkel is úgy készüljünk, hogy az Úr méltóknak ítéljen arra, hogy reánk tekintsen és meghallgasson.

Úgy vagyon, hogy késő akkor esedeznünk, mikor immár az Úrnak haragja fellobbant, de talán vagyon még valami időnk, még nincs szinte kipronunciálva a szentencia.¹⁷⁸ Akkor csak halassza ő szent felsége a veszedelmet, hogy jobbulhassunk, bűnünket sirathassuk és teljes szívvel őhozzá térhessünk. Vagyon erre elég példánk az Úrnak könyvében. Achábra felgerjedett vala az Úrnak haragja, de mikor pönitenciát tartott volna, elhalasztá az Úr a büntetést [1Kir 21:27-29]. Ezékiásnak az Úr elvégezé életét, de könyörgésére tovább halasztá halálának óráját [2Kr 20:1-6]. Könyörüljön mirajtunk is, akárcsak a mi időnkben, ne hozza el az utolsó veszedelmet. Ámen.

5

Jonae Cap. 3[:3]

És felkele Jónás, és mene Ninivébe az Úrnak beszéde szerint. Ninive pedig nagy város vala, melynek kerülete háromnapi járóföld vala. És mikor bement volna a városban, egynapi járóföldön és kiáltott volna mondván: Még negyven nap vagyon és utána Ninive elsüllyed, hívének a ninivebeliek az Istenben, és börtöt hirdettévén, kicsitől fogván nagy gyászban öltözének és a niniveiek királya, mikor hallotta volna a próféta beszédét, felkele a királyi székéből, leveté ékes királyi ruháját, zsákot vőn reá és gyászruhába öltözvén, a hamuban üle. A tanácsurakat behivatá és azoknak végezéséből megparancsolá, hogy se emberek, se barmok semmit ne kóstoljanak, se ne ennének, se ne innának, hanem öltözzenek gyászruhában az emberek és kiáltsanak az Istenhez szüntelen és térjen meg minden ember az ő gonosz útaról és az ő hamisságától, mely őbenne vagyon. Ki tudja, talán megtér és elváltoztatja az Isten a gonoszt, hogy az Ő haragjának búsulása miatt el ne vesszünk. Annak okáért, mikor látta volna Isten az ő cselekedetüket, hogy megtértek volna az ő gonosz útókról, elváltoztatá Isten a gonoszt, amellyel őket megfenyegeté vala és nem veszté el őket.

Nemcsak a próféta által kiáltatta, hanem eleitől fogva sok példákkal megmutatta az Úristen, hogy nem akarja Ő a bűnösnek veszedelmét, hanem hogy megtérjen és éljen. Mert természet szerint hajlandó az irgalmasságra és késő az haragra, a büntetésre. A több példák között pedig nevezetes a ninivebelieknek megtartása, melyet illik minden veszedelemben forgó bűnösöknek szüntelen szemek előtt és elméjekben viselni, mert sohunnat világosb tanulságot nem vehetnek az igaz penitenciának módjáról és hasznáról. Mivelhogy annakokáért minket is az Úr megkeseríte, nemcsak külső életünkre és testi táplálásunkra való javainknak elvételével, hanem pogány nemzetség által is utolsó veszedelemmel fenyeget, méltó felserkennünk és a ninivebelieknek példájukból megtanulnunk, miképpen kelljen a mireánk megharagudt

¹⁷⁸ kihirdetve az ítélet

Istenünket engesztelnünk, hogy bűneinkben mindnyájan el ne vesszünk. Vegyük elő azért az elészámláltatott ígéket és azoknak magyarázatjából vegyünk a mostani időre illendő tanulságokat magunknak.

Három dolgról szól főképpen a próféta e meghallott históriában. Először azt írja meg, miképpen jelentette meg a ninivebelieknek az Úrnak haragját és reájuk következő szörnyű rettenetes veszedelmet. Másodszer a ninivebelieknek pönitenciatartását, Istenhez való megtérését. Harmadszer ennek a megtérésnek hasznát és az Isten előtt való hathatóságát jelenti meg.

Az első része imez ígékben vagyon befoglalva: És felkele Jónás és méne Ninivében az Úrnak beszéde szerint. Itt két dolgot vegyünk eszünkben. Először, hogy a prófétáknak és tanítóknak kell az ő tisztükben járniuk az Úr parancsolatja szerint és azonkívül nem szabad semmit cselekedniük. Ezért panaszkodik az Úr Jeremiásnál [Jer. 21:23] gyakorta a hamis próféták felől: Nem küldöm vala - úgymond - őket, de ők futnak vala. Nem szólok vala nekik, de ők prófétáinak vala. Sőt ugyan nincsen a hamis tanítóknak bizonyosb jelek, mintha nem az Istennek parancsolatja szerint tanítanak. Ez az oka, hogy Szent Pál a korinthusbelieknek és galatabelieknek írt levelében az ő apostoli méltóságát igen erősíti és azok ellen hadakozik, akik öfelőle azt hirdetik vala, hogy sem nem apostol, sem apostoloktól nem küldetett, és ekképpen az ő tudományát kétségessé tesz vala. Hogy efféle patvartól azért magát megmentse Jónás, azt mondja, hogy ő Ninivébe ment az Úrnak beszéde, parancsolatja szerint, ki őtet odaküldötte vala prófétálni.

Másodszer ugyanitt vegyük eszünkben az Úrnak nagy kegyességét, irgalmasságát az emberi nemzethez, hogy soha senkire addig veszedelmet nem hoz, minek előtte megüzenni nekik és jó idején hírré nem adja a következő nyavalyát. Ezek a niniviták pogányok valának, nem Ábrahám nemzetéből valók valának, de még ezeket sem veszti addig el, amíg meg nem jelenti nekik. Tehát az ő híveivel mennyivel inkább nem művelné ezt. Az oka pedig ennek első ez, hogy megmutassa az ő atyai szerelmét és kegyelmességét az emberi nemzethez. Másod oka, hogy minden bűnösök maguk menthetetlenek legyenek. Ne mondhassák, hogy nem tudták vétküket, nem tudták az Istennek reájok való haragját, és az Urat ne kárhoztassák, hogy hamisan és méltatlan cselekeszik vélek. Harmadszer, hogy legyen idejük a megtérésre, kiről ezután is szóljunk. Szokta pedig az Úristen megüzenni a jövő veszedelmet néha az ő szolgálói, prófétái által, mint itt. Mert amint mondja Ámos cap. 3[:3], nem cselekeszik az Úr semmit addig, míg meg nem jelenti az ő titkait az ő szolgálóinak, a prófétáknak. Néha pedig nem emberek, hanem egyéb jelenségek által mutatja meg a következő veszedelmet. Mert azt mondja Dávid Ps. 103[:4], hogy a szelet angyallá teszi az Úr és a még égető tüzet ő szolgájává. Azért mondja Joel próféta által, hogy a férgek és a bogarak által bünteti meg az Ő népét, de ez csak előljáró ostora a jövő büntetésnek.¹⁷⁹ Tanuljuk meg azért, hogy ne várjuk mindenkor azt, hogy az Isten vagy Ő maga, vagy angyala által szóljon és intsen meg mennyből, hanem a prófétáknak, tanítóknak beszédét, sőt az égi háborúkat Isten szavának és szolgálóinak ismerjük és elhiggyük, hogy ezek előljáró követi csak. Kikre ha bedugjuk fülünket, annál nagyobb kár nyitja fel, és későn kezdjük megismerni, hogy jó idején kellett volna felserkennünk és el nem süketülnünk az Úrnak üzenetét. No az Úrnak követe vala azért Jónás és az ő parancsolatjából mene Ninivében prédikállani.

Ninive pedig nagy város vala etc. Akik a Szentírást meg nem becsülik, sőt istentelenül azt merik káromkodva mondani, hogy sok hihetetlen dolgok vannak benne, ezt is elő szokták hozni és azt mondják, hogy lehetetlen dolog, hogy ilyen nagy város volt volna valahun, akit harmadnapig kerülhetnének meg. Mert úgy mondak, ez nem város lett volna, hanem ország.

¹⁷⁹ utalás Joel 1:4-5-re

Az ilyen emberek noha nem volnának méltók arra, hogy nekik megfelelnénk, mert ha az igazságnak és az Isten beszédének nem hisznek, higgyenek a hamisságnak. Nem jó a disznónak a gyömbér. De hogy az együgyű embereket meg ne botránkoztassuk, mentsük meg Jónás prófétát az ő patvari ellen, hogy minden megértse az Isten beszédének igaz voltát, s az ellene patvarkodóknak tudatlanságukat. Némelyek azért így felelnek meg ezeknek, hogy mikor azt mondja a próféta, hogy harmadnap járóföldön feküdt volna Ninive, nem úgy kell érteni, hogy a kerületi lett volna annyi, hanem hogy még ember annak utcáit eljárta volna és minden szegelyukát¹⁸⁰ megnézegette volna, beletölt volna harmadnap. Ez pedig nem hihetetlen, mert most is találunk várost ilyent. De nem szükség, hogy ilyen mesterségesen magyarázzuk ez igéket. Másképpen is bedughatjuk efféléknek szájukat. Ezek, akik nem hisznek a Bibliának, hisznek a külső pogány historikusoknak, azaz megvetvén az igazságot, hisznek a hazugságnak. A pogány historikusok pedig, Hérodotosz,¹⁸¹ Diodórosz¹⁸² azt írják e város felől, hogy a külső kerítésének kőfalán vala másfél ezer bástya, torony. Immár gondold meg, mennyi helyt foglalt el másfél ezer bástya. Mert távol voltak egymástól, mint annak módja. Más az, hogy ugyanazonok azt írják, hogy feküdt a város négyszáz stádiumnyi¹⁸³ földön. Ki akármely könnyen megtészen erdélyi magyar mérföldet tizenkettőt.¹⁸⁴ Gyalog embereknek pedig ennyi földet elmenni elég harmadnapig. Hát igaz, amit ír itt a próféta e város felől. Melynek igazsága abból is megtetszik, hogy az Úristen azt mondja a próféta könyvének végében, hogy Ninivében több volt százhuszezer apró gyermeknél, ki sem jót, sem gonoszt nem tudott. Ha azért csak csecsszóó gyermek is annyi volt, meggondolhadd, mennyi öreg népnek kellett ott lenni, és annyi sokaság, mennyi földön lakott.

No ezekből megtetszik, hogy a káromlóknak és csúfolóknak beszédük és kételkedésük hamis, a próféta beszéde pedig igaz.

A harmadik cikkelyben azt mondja a próféta, hogy ő e nagy városban kiáltott és prédikált, mondván: Még negyven nap hátra és Ninive elsüllyed. Ez igékből először azt vedd eszedbe, hogy ez Jónás prédikációjának csak summájába foglaltatik be, nem hogy csak ezeket az igéket mondotta volna, hanem hogy tanításának értelme ez volt. Mert hihető, hogy a prófétáknak módjuk és szokásuk szerint bővebb beszéddel magyarázta meg az Úrnak haragját és a reájuk következő veszedelmet. Másodszer itt tanuljuk meg az Úr haragjának nagy és súlyos voltát, hogy mikor felgerjed, közönségesképpen mindeneket elveszt. Nem azt mondja vala Jónás, hogy csak a gonosz vész el, hanem az egész város elsüllyed. Maga ezután, ő maga azt mondja az Úr, hogy csak ártatlan gyermekek is többen voltak az városban százhuszezernél, és ezek felett számtalan sok barmok, kik semmit nem vétkeztek vala, de az Úr mindenek egyaránt üzené a veszedelmet. Ezt pedig jó eszünkben tartanunk a testi bátorság ellen, mert vannak olyak, kik mikor hallják, hogy az Isten fenyeget veszedelemmel, azzal biztatják magukat, hogy ha szinte ők bűnösök is, de a jámborokért és ártatlanokért az Isten megtartja őket is. Vagy azt mondják, hogy noha ők bűnösök, de egyebek gonoszabbak és az Isten csak azokat veszti el, ő nekik megkegyelmez. Nem ilyen tulajdonsága vagy az Istennek felgerjedett haragjának valamely ország, város, nemzetség ellen, hanem - amint szokták mondani - nyulat bokrostól, azaz, a kis bűnöst a nagy bűnossal együtt, amiképpen retenti itt Jónás a ninivebelieket. Harmadszor ugyanitt azt is vegyük eszünkbe, mely túrhető és várakodó az

¹⁸⁰ szegelyukát - szegletét, zegét-zugát

¹⁸¹ Hérodotosz, görög történetíró (i. e. 4847-428?)

¹⁸² Diodórosz Siculus, görög történetíró (i. sz. I. század vége - i. e. 30 után)

¹⁸³ stádium - sztadion, görög hossz mérték

¹⁸⁴ [Sz] 12 erdélyi mérföldet

Úristen a gonosz embernek büntetésében és miképpen ad időt, alkalmatosságot a megtérésre. Ihol ezeket el akarja veszteni, de mégis többet hagy egy hónapi időnél nekik a megtérésre. Szinte ekképpen a Jézus Krisztus idejében azt mondá nekik János Baptista, hogy a fejsze tétetett a fának tövére. Krisztus Urunk ugyan megsíratá Jeruzsálemet, de mégis negyven esztendeig azután mind várja megtéréseket az Úristen. És hogy meg nem térének, elveszté az Úristen őket. Innét ne végy testi bátorságot magadnak a bűnbe való élésre azt gondolván, hogy ha most fenyeget, még nem hozza el a büntetést, mert nem most kezdett téged az Isten inteni, nem most üzent meg a rád következő veszedelmet neked. Elmúlt immár negyven napja, s talán negyven esztendő is. Be fog ott telni a mérték, mert nincsen bizonyos határa az Úr várakodásának és tűrésének, az áll csak az ő jó kedvében, kit meddig akar várni. Ihol a ninivebelieknek negyven napot ada a megtérésre, a zsidóknak negyven esztendőt. Mert amazok pogányok, imezek választott népei valának. Illik vala azért, hogy ezeket tovább várja. De ha a természet szerint való olajfának nem kedvezett - azaz a zsidóknak -, bizony teneked, ki vad fa valál és jó fába oltattál, inkább nem kedvez, azt mondja az apostol. Siess azért megtérni, ne halasszad megjobbulásodat, mert nem tudod, mely hirtelen meglep a veszedelem, mint a tör vagy a lopó, amint Krisztus Urunk tanít.

Lássuk a második tanúságot. Így szól: És hívének a ninivebeliek az Istenben.

Itt írja meg a próféta a ninivebelieknek pönitencia tartásukat, kit Krisztus Urunk is dicsér Matt. 12[:41], Luc. 11[:32], és az ő idejebeli zsidóknál jámborbaknak mondja. Szükség azért, hogy mi is ezt szorgalmasan megértsük, hogy tudjuk követni ezeknek példájukat. Őt dolgot jelent, melyeket eszünkben kell tartanunk az ő dolgokból. Első az, hogy hittének az Istenben, elhitték hogy általán fogva¹⁸⁵ megharagudt az Isten reájok és hogy őket el akarja veszteni, amiképpen megüzente. Tehát nem ilyenek voltak ezek, mint a mostani időbeli emberek, kik a prédikátoroknak intéseket csak nevetik és csúfolják. Azt mondják: de ugyan, arra valók a papok. De bizony te is arra való vagy, hogy az Úr haragjának tüzetől megemésztesél,¹⁸⁶ ha meg nem térsz. Elhívék pedig a ninivebeliek a Jónás szavát és az Istennek őtöle való üzenetét imez két okból. Először, mert érték és szorgalmasan megfogadák a próféta tanítását. Mert akik hallgatják az Istennek igéjét Ő szent felsége azoknak szemét felnyitja és az Ő erejével megmozdítja, hogy helyt adjanak a jó és igaz intésnek. Másodszer, mert tudják vala az ő gonoszságukat, istentelen életüket, azért elhívék, hogy az Isten őket büntetetlen nem hagyja. No ezért ez az első, amely kívántatik az igaz pönitenciára készült embertől, hogy higgyen az Istennek, ne legyen αθεος,¹⁸⁷ hanem az Isten szolgáinak beszédét Isten üzenetének tartsa és a prédikátorokat Isten tolmácsinak. Ki úgy lészen, ha az Isten igéjét szorgalmasan hallgatja és onnan az ő bűnös voltát megismeri. Másodszer azt mondja a próféta, hogy böjtöt hirdetének és zsákba öltöztenek. Ezt aztán világosan megmagyarázza, mint lett: A király - úgymond - hallván a próféta beszédét, felkele királyi székiből, leveté ékes ruháját etc.¹⁸⁸ Itt egynéhány

¹⁸⁵ általán fogva - általában

¹⁸⁶ [Sz] valaki az hatalmas Úristennek tolmácsinak körülöttem való törekedését, intését semminek, avagy csak tréfának alítod. De járd el csak, megismered-e jövendőben, hogy bizony nem volt tréfa azoknak beszédek.

¹⁸⁷ atheosz - istentagadó, ateista

¹⁸⁸ [Sz] sákot vőn reá, az hamuban üle, az tanácsurakat behivatá és azoknak végezéből megparancsolá, hogy se emberek, se barmok semmit sem egyenek se igyanak, hanem mindnyájan sákban öltözzenek. Ez pogány fejedelemnek cselekedetiben minékünk keresztyéneknek sok drága szép tanulságot adatnak előnkben, de mivelhogy bő magyarázat kívántatik ez igéknek megértéséhez, ez igéktől való tanításomat halasztám más alkalmatos órára. Mostan pedig az Úrnak gondjaviselése alá ajánlom az Úrnak drága szent igéjét kedvesen és gyönyörűséggel hallgató és megböcsülő tökéletes híveket - ámen.

dolgot vegyünk eszünkbe. Elsőbben a jámbor fejedelemnek tulajdonságát és tisztit, hogy tudniillik ne legyen az Isten beszédének megutálója, mint mostan sokan vannak főképpen a nemes renden, kik az ő módjok szerint fejedelmek, akik csak fabulának¹⁸⁹ tartják az Istennek igéjét és a tanítókat¹⁹⁰ csúfolják. De tanuljanak a pogány fejedelemtől. Nem vevé ezt tréfára, nem mulatá süket füllel el az Isten szolgájának intését, hanem megdobbana szíve és az Úrnak rettenetes haragjától megijede. Mindjárt tanácsit behívatá, gyűjté, hogy azoknak akaratjukból végezzen a közönséges megmaradás felől. Ez is pedig dicséretes dolog, mert egy az, hogy a bölcs tanácsok akaratjából végezni fő dolog felől ugyan illendő és méltó, mert egy ember ugyan csak egy ember, ha Salamon volna is, más az, hogy sokkal állandóbb, ami közönséges végezésből megyen ki, mert így szorgalmatosb és nagyobb méltósággal is tartatik meg a végezés. Harmadszor azt is eszünkben vegyük, hogy egyenlő akaratból hirdetnek böjtöt, melyben a jámbor uraknak, tanácsoknak, bírának tisztük megmutattatik, hogy az Isten tisztességére néző dologban egyet értsenek, és azt egyenlő akaratból el is végezzék és meg is őrizzék. Mert ugyan nem lehet afféle közönséges böjt a fejedelemségben és méltóságban helyezettett személyeknek consensusok és autorítások nélkül.¹⁹¹ Mert a goromba község és az istentelenek nem gondolnak az Isten szolgáinak intésével, hanem ha ők szinte böjtöt hirdetnének is, amazok csak nevetnék, csúfolnák és az együgyűeket meg is botránkoztatnák. Hogy azért ez ne legyen, szükség az magistrátusok méltósága, hogy a csúfolók és istentelenek, ha nem az Istentől, akár csak a külső büntetéstől való féltékben a jóban elő menjenek és a jámboroknak botránkoztatásukra ne legyenek.

Ezeknek felette azt is megírja a próféta, minemű volt a régi szenteknek böjtök. Tudniillik zsákban öltöztenek, a porban ültenek és sem ettek, sem ittak semmit. Minemű ceremóniák voltak az Isten népe között való böjtben, másszor bővebben megmagyaráztam, nem szükség most azokat ismét előhoznom,¹⁹² hanem azt tanuld most meg, hogy ezek, akikről itt emlékezik a próféta, és ehhez hasonló ceremóniák a belső szívbeli fájdalomnak és szomorúságnak csak külső jelei voltak. Mert azt ne véljed, hogy efféle öltözet csinálta a böjtöt, hanem - mivel-hogy akármi szomorú bánatjokban a zsidók effélét szoktak vala cselekedni - a böjtöléskor is, minthogy szomorú szívvel valának, ugyanezen szokást veszik vala elő. Nem azért, hogy böjtjüket, hanem hogy belső szomorúságukat és szívük töredelmességét jelentsék. Mert a

Az kik az elmúlt tanításomon jelen voltak, ha volt vigyázók reá, megemlékezhetnek rá, hogy vöttem volt tanulságokra való igéket eleve az Jónás próféta könyvének harmadik részéből, mely igéknek magyarázatjának egy részét halasztottuk volt ez jelenvaló órára, de hogy mind ez jelenvaló tanításunk jobb módjával lehessen, és az elmúlt tanításunkról is megemlékezhessünk, mind az akkor megmagyarázott igéket s mind ez mostani órára haladott igéket bötű szerint eleve számlálom, az Istennek drága szent igéjét gyönyörűséggel hallgató hívek vegyék jól eszekben most is az igéket.

És felkele Jónás, mene Ninivébe az Úrnak beszéde szerint.

Maradtanak vala ez jelenvaló órára ezek az igék, az hívek mégis szorgalmatosan ez mostani órában megmagyarázandó igéket szüntelen vegyék eszekben. Az király úgymond hallván az próféta beszédét felkele királyi székéből vide textum supra.

¹⁸⁹ [Sz] fabulának, hazugságnak, messzünnen jött beszédnek

¹⁹⁰ [Sz] tanítókat atyafiaknak, avagy még annál is alábbvalónak tartják, mert annak ruházatot, ételt adnak, de az tanítóra nincsen semmi gondjok, ad az, mit ad neki imígy-amúgy esztendőben egyszer, de annak utána soha meg nem kérdi, vagyon-e mit enni avagy innia, avagy ruházatja. Ha mit ér annál az mily kicsinyt az egyúttal vet neki, jó, ha nem, akár éhhez haljon, akár hideggel, azután nem gondol vele.

¹⁹¹ egyetértése és tekintélye nélkül

¹⁹² [Sz] tudom, hogy arról az én előttem való tudós tanítóktól az hívek bőségesen hallhattanak és tudhatják

böjtnek egyik fő része a keserves szív. Azért mondá Krisztus Urunk, hogy a menyegzőnek fiai nem böjtölhetnek. Azért akárki mint öltözzék gyászban, heverjen a porban, de ha a szíve nem keserves és az ő bűnéről valóban nem bánkódik, csak csúfság és haszontalan az Isten előtt is minden böjtölése.¹⁹³ Huc refer ex Joel 2[:12-14] et Esa. 58[:1-10]. Azért aki böjtölni akar, megszontyolodjék először, azután külső magaviselését is és ruházatát szabja a belső keserőséghez. Kiből azt is megtanulhadd, hogy ha e mostani időben böjtölni akarnának, nem szükség volna minekünk zsákot vennünk fejünkre, a porba ülnünk és fejünkre hamvat hintenünk. Mert ez semmi szomorúságunkban nem szokás minálunk. Ha mind atyád, anyád s minden nemzeded meghalna is, nem szoktad ezt művelni, tehát csak csúfság volna ezt követned. Hanem amit szoktál legnagyobb bánatodban, gyászodban művelni, elég ha böjtölésednek idején úgy cselekedel és szívednek szomorúságát megjelented. Mert a zsák, por, hamu a zsidóknál igen szokott dolog vala minden szomorúságoknak idején, azért a böjtölésben is azt művelik vala. De mi, minthogy nem szoktuk bánatunk idején magunkat így viselni, nem illik hozzánk a zsidók szokása, mint egyéb cselekedetek is. Mint önáluk szokás volt, hogyha kit jól akartak vendéglenni, lábát megmosatták, s drága kenetet öntöttének a fejére, de minekünk nincs olyan szokásunk. No azért tanuld meg, hogy a böjtnek fő része és módja a szívbeli szomorúság, kit ha külső magaviselésével, ruházattal megmutatsz, nem árt, mert ugyanis nem illik a szomorú szívhez a friss öltözet. Oly igen szükség pedig a böjthöz az szomorúság, hogy csak az legyen meg, ha szinte külső ruházatod nem olyan is, nem árt. Ezért mondá Krisztus Urunk, hogy mikor böjtölsz, kend meg fejedet, azaz úgy viseld magadat, mintha nem bánkódnál, hogy - úgymond - ne láttassál az embereknek böjtölni, hanem az Istennek [Máté 6:17]. Jólehet ott Krisztus Urunk az én ítéletem szerint szól a kiváltképpen való és nem a közönséges böjtről, mert mikor a fejedelemtől s a városnak eleitől¹⁹⁴ hirdettetik böjt, akkor ugyan nem illik senkinek friss ruhában járni, hanem a szomorúsághoz illendőben. De elől járjon a szívbeli fájdalom és bánat, amiképpen Joel szól. Cap. 2[:13]. Szaggassátok meg szíveteket, nem ruházatokat és térjete a ti Uratokhoz, Istenetekhez.

Ugyanitt vedd eszedbe azt is, hogy az a böjt, mikor valaki semmit nem eszik, sem iszik, nem mint a pópások, hogy imez vagy amaz étet vagy húst ne egyél, de halat, lencsét, borsót szabadon ehétel, aztán az italban ugyan semmi választás. De erről másszor többet szólottunk.

De itt kis akadály vagy az igékben. Mert mi az oka, hogy a király az ő tanácsi akaratjából azt parancsolja, hogy az oktan állatok is böjtöljenek? Hiszen azok nem vétkeztenek vala semmit és az Istent meg sem engesztelhetik vala. Én erre röviden megfelelek.

Nyilván vagy az, hogy az Úr minden állatokat, főképpen efféle segítő barmokat (amelyekről itt szól, emlékezik a próféta) az emberekért teremtette. Innét vagy, hogy az embereknek állapotjában részes efféle oktan fereg is ugyan méltó, hogy úgy legyen. Azért ha az embernek jó állapotja vagy, abban része vagy a baromnak is. Innét vagy, hogy a marháról megismered könnyen a gazdájának állapotját, mert látod, hogy a gazdagnak kövér marhája vagy, a szegénynek ösztövé. Immár ha a jó szerencsének idején része vagy a marhának a gazda boldogságában, hát illendő és méltó, hogy nyavalyájában is része legyen. Azért a ninivebeliek azt akarák, hogy ha a barmok a jó szerencsének idején övélek jól voltak, a sanyarúságnak idején ők is sanyarkodjanak. Annak okáért ezzel nem azt akarják, hogy a barmok az Istent kövessék vagy az Isten azokra is tekintsen, hanem az ő szívbeli töredelmességeket és szomorúságokat jelentik ezzel. Mert mikor örömd vagy, barmodnak is bővebben eledelt szolgáltatasz, mikor bánkódsz, azt akarod, hogy ő is bánkódjék.

¹⁹³ [Sz] és mintha ezzel inkább bosszantaná inkább az Felséges Úristent, hogysen mint haragját kérlelné, engesztelné, enyhítené

¹⁹⁴ eleitől - előljáróitól

Harmadik dolog, amit ír a ninivíták pönitenciája felől Jónás, a könyörgés: És kiáltsanak az Úrhoz erősen etc. A bőjtnek elválhatatlan társa a könyörgés, imádság, és soha a Szentírásban a bőjt felől emlékezet nincs, ahol a könyörgés felől is nem emlékezzenek. Matt 17[:21]. Efféle ördögnek neme pedig - úgymond - ki nem űzethetik, hanem bőjtöléssel és könyörgéssel. A könyörgés meglehet bőjtölés nélkül is, de a bőjtölés nem szokott lenni, sőt ugyan nem is illik, hogy könyörgés nélkül legyen. No azért ha ki bőjtöl, a könyörgést, az Úrhoz való kiáltást el ne hagyja, hanem keserves szívvel imádkozzék és imádságban pedig kérje bűne bocsánatját és egyéb lelki szükségait.

Negyedik amit olvasunk a ninivíták pönitenciája felől, az istentelen életnek elhagyása. És térjen el - úgymond - minden az ő istentelen útaról. Ez felette igen szükséges a pönitenciában, mert enélkül soha az Istentől kegyelmet nem nyerhetünk. Mert miképpen ha ki valamely betegségből meg akar gyógyulni, szükség, hogy annak a betegségnek okait elkerülje és távoztassa, azonképpen aki azt kívánja, hogy az Isten a veszedelemből megszabadítsa, szükség, hogy azokat a gonoszságokat hagyja el, amelyekért az Úristen a nyavalyát reá bocsátotta. Mert nem elég az hozzá, hogy szánja-bánja gonoszságát, hanem szükség, hogy attól ugyan teljességgel elfogja magát, és így a veszedelemnek okát eltávoztatván reménysége lehet, hogy a nyavalya is eltávozik tőle. Ezt pedig az ember nemcsak nyelvel mondja, hanem ugyan szívbeli buzgóságból, mert az Úristen nem a szóra, úgymint a gondolatra tekint és jól látja, bizony jól tudja, ha igazán és ugyan szívből mondd és ígéréd a jámbor életet. Ha látja, hogy csak hypokrita¹⁹⁵ vagy és csak a jelenvaló veszedelemnek eltávoztatásáért ígéréd, hogy elhagyod istentelenségedet, nem szabadít meg, hanem bizony a veszedelemben hagy. Akkor hagyja pedig az ember valóban az ő gonosz útát, azaz, életét, mikor a hamis cselekedetek helyett jámbor és istenes dolgokban foglalja magát, amiképpen Baptista János¹⁹⁶ is inti vala a farizeusokat: Teremtsetek - úgymond - méltó gyümölcsét a pönitenciának, mert az a megtérés, mikor előbbi gonoszságát elhagyván az Isten törvénye szerint kezd élni.

Utószor jelenti a próféta a ninivíták felől, hogy a pönitenciatartáskor így szólottanak: Ki tudja, netalán megtér az Úr és megbocsát. Itt főképpen két dolgot vegyünk eszünkben. Először, hogy a ninivítáknak reménységek volt az Istennek kegyelmességében, mert noha Jónás csak azt prédikálá, hogy átalán véggel el kell veszniük, de mégis megemlékezvén az Úristennek kegyes és atyai természetéről, ki az őhözájá megtérő bűnösöket meg szokta tartani, reményük, hogy megengesztelhetik a megharagudt Istent. Ezt pedig szükség vagon a pönitenciára indult bűnösöknek tudni és hinni, mert ugyan csak az emberek között is, mikor tudjuk és látjuk, hogy kemény, kegyetlen természetű emberrel vagon ügyünk, ugyan nem könyörgünk annak. Azonképpen ha tudnók, hogy az Isten meghajolhatatlan, nem mernénk hozzá folyamodni és bűnökről bocsánatot kérni, és sem könyörgésünkkel, sem életünk megjobbításának ígéretivel nem igyekeznök megengesztelni. De mivelhogy sok helyen mondja, hogy sokkal nagyobb az ő irgalmassága haragjánál vagy bosszúállásánál, azért minden megtérő bűnös remélheti ő Szent Felségének kegyelmességét és engedelmességét.

Noha azért Jónás is keményen megijesztette vala a ninivebelieket, és ő maguk is tudják vala bűnüknek sokaságát, melyekért megérdemelnék a veszedelmet, de mégis bíznak az Úrnak kegyelmében és hozzá folyamnak.¹⁹⁷ Másodszor azt vegyük eszünkben, hogy noha az Isten természete szerint igen irgalmas, kegyelmes, de azért nem jó csak ahhoz úgy támaszkodnunk, hogy az üdvösség dolgában tunyául és restül magunkat viseljük. Mert aminthogy irgalmas az

¹⁹⁵ hypokrita - képmutató

¹⁹⁶ Baptista János - Keresztelő Szent János

¹⁹⁷ folyamnak - folyamodnak

Úr, azonképpen igaz is és szabad vele, ha megengedi bűnünket avagy nem. Mert nem minden könyörgést hallgat meg. Példa: ím érted mely nagy buzgó szívből és igaz lélekből tartanak pönitenciát a ninivebeliek. Tudják vala azt is, hogy az Isten irgalmas, de ládd-e, mégis kétséges szívvel mondják: Ki tudja, netalán megtér és megkegyelmez az Úr. Ezenképpen szól Joel is, cap. 2[:13], Térjete meg a ti Uratokhoz, Istenetekhez, mert irgalmas és kegyelmes, nagy tűró és sok könyörületességű és megbánja az elszánt nyavalyát. Ki tudja, ha megtér és megbocsát. Ezenképpen szóla Szent Péter is amaz Simon mágushoz Act. 8[:22], Térj meg a te gonoszságodból és könyörögj az Istennek, netalán megbocsátja a te szívednek gondolatját.

Nem kell tehát tréfálni az Úr haragjával, mikor megüzeni a veszedelmet, ne mondjuk csak azt: Irgalmas az Isten, s megbocsátja bűnünket, hanem még reméljük és az Isten beszédét tréfának ne tartsuk. Tartsunk pönitenciát, böjtöljünk, könyörögjünk, előbbi gonoszságunkat hagyjuk el, és így reméljük bátor bűneinknek bocsánatját. De meggondolván az Istennek igazságát és a mi bűneinknek sokaságát, hogy nem könnyen leszen az, és csak az Úr jókedvén áll. Azért az apostolok intése szerint félelemmel és reszketéssel munkálkodjunk a mi üdvösségünknek dolgaiban.

Így szól: És látá az Isten az ő cselekedetüket, hogy megtértek volna az ő gonosz utukról, elváltoztatá az Isten a gonoszt, amellyel őket megfenyegette vala és nem veszté el őket.

Itt már hasznát és erejét írja meg a pönitenciatartásnak, mert az Úr látván a népnek megjobbulását, könyörüle rajtok és megkegyelmezett nekik. Itt beteljesedik, amit mond az Isten Jer. 18[:8]: Ha megbánja - úgymond - a nemzetség azt a gonoszságot, ki felől szólottam, én is megbánom azt a veszedelmet, melyet ellene gondoltam. Azaz, ha megtér gonoszságából, én is eltérítem róla ostoromat. Ezek. 5:14. Tanuljuk meg: Ím megüzené ezeknek, hogy el kell veszniük, de mégis, hogy látá megtérésüket, megkegyelmeze nekik. Úgyhogy ugyan megharagvék Jónás próféta érette, hogy ő hazugságban marada. De az Úr megmutatá, mely szerelmes teremtett állatja neki az ember, hogy mindenkor kész örömmel hozzája fogadni, akik őhöz igaz szívből folyamodnak és gonoszságukból megtérnek.

Másodszor tanuljuk meg azt is, hogy mikor az Úr ostoroz vagy kemény fenyegetéssel megijeszt, nem egyéb végre cselekeszi, hanem hogy hozzája hívjon. És nem magának keres ezzel dicsőséget, hanem minekünk üdvösséget. Amiképpen a jelenvaló példa igen világosan megmutatja.

No mindezekből azért fő tanulságunk ez: látjuk bizony és halljuk mi is a mi Istenünknek haragját és fenyegetését, mert nemcsak szolgálai által kiáltja, hanem sok égi háborúkkal, jelekkel mutogatja és prédikáltatja a reánk következő veszedelmet. Jó volna azért, ha a ninivebelieknek példájokat és nyomdokukat követnők. Ám meghallád, hogy az ő pönitenciájok kiváltképpen öt dologban állott: 1. Hogy hittének az Istennek, azaz nem nevték és nem csúfolták az Isten prófétáját, nem vötték süketségre intését, amint mi szoktunk cselekedni. 2. Kicsinytől fogva nagyig gyászba öltöztenek. 3. Buzgó szívből, erős kiáltással könyörgöttek az Úrnak. 4. Gonosz, istentelen életüket elhagyták. 5. Az Isten irgalmasságában erős hittel bíztanak. Noha Jónás igen keményen prédikála és bizonyos veszedelmet hirdete nekik, de ők mégis megemlékezvén az Istennek kegyes természetéről, nem esének kétségbe és az Isten sem engedé, hogy ilyen bizodalomokban megcsalatkozzanak.

Ha azért mi is a mi Istenünknek ilyen kegyelmességét meg akarjuk kóstolni, ihol előttünk a példa, mert nem ok nélkül íratta meg az Úristen, hanem, hogy azután való emberek is kövessék, és mind az niniviták jámborságának s mind az ő irgalmasságának emlékezeti mindörökké nemzetségről nemzetségre megmaradjon. Most is azon kegyelmes Isten él és nem kisebb most is az ő irgalma, csak mi legyünk hasonlók a régi jámborokhoz, kik minden nyomorúságoknak idején szoktak vala teljes bizodalommal a Teremtőhöz folyamodni. De úgy, hogy aminemű gonoszságokkal az Úristent megbántották és haragra ingerlették, azt

hátrahagyták és életeket megjobbitották. Melyeket ha mi is követünk, teljes bizodalommal elhihetjük, hogy minket is azon irgalmasságából hozzáfogad, és miképpen a ninivebelieket, minket is az Ő felgerjedett haragjának tüzétől megszabadít, és hazánkban békességben megtart, hogy az ő nevét örömmel és vigassággal ugyan, itt az földön éltünkben is felmagasztaljuk - Ámen.

6

Eph. 4:1. *Opposita contioni Joh. Zilvasii apostatae, quam ex hoc loco sumserat. 1593. Claudiopoli.*

Kérlek annakokáért titeket én, ki fogoly vagyok az Úrban, hogy úgy járjatok, amint méltó a hivatalhoz.

Mikor Krisztus Urunk az ő tanítványit meg akarja tanítani, mint ismernék meg a hamis tudományú embereket, azt mondá nekik. Matt. 7[: 16-18] Az ő gyümölcsükről ismeritek meg őket. Mert miképpen a tövisről nem szednek szőlőt, sem a bojtórjánról fügét, azonképpen a jó fa jó gyümölcsöt terem, a hitvány fa pedig hitvány gyümölcsöt. Mely mondásban megjelenté, hogy a belső értelemnek bizonyos jele és cégére a külső cselekedet és magaviseles, és aminémű tudománya, olyan erkölce is az embernek. Minekutána annak okáért Pál apostol e levélnek első részében megtanította volna az Ephesusban lakó keresztényeket az igaz tudományra, a második részében arra inti őket, hogy az elvett tudománynak igazságát és szépségét feslett, gonosz erkölcsökkel meg ne rútsák, hanem megmutassák és bizonyítsák szent és jámbor életekkel, hogy ők ugyan valóba vették az igazságot és hittek az Evangéliumnak, hogy az idegen, pogány népek is az ő magukviselésekből megítélhessék, hogy az ő tudományuk jó, szent és becsületes. Ezt az intést pediglen kezdi el az igéken, kiket előszámlálék, és a levélnek végéig azt adja eleikbe tanítványinak. Vagyon pedig e meghallott igéknek két része. Az elsőben egy közönséges intést teszen az Apostol, és kéri azon híveket, hogy meggondolván az ő állapotjukat, ahhoz képest illendő módon viseljék életükben és erkölcsükben magukat. Az második részében világosan megmagyarázza és renddel elő kezdi számlálni azokat a jóságos dolgokat és cselekedeteket, amelyek kívántatnak az igaz keresztényektől.

Az első rész imez igékben vagyon befoglalva. Kérlek annak okáért titeket én, ki fogoly vagyok az Úrban, hogy úgy járjatok, amint méltó a hivatalhoz, amelyre hívatatok. Ez igékben először azt vegyük eszünkben, hogy Pál apostol mely nagy szíveszakadva és teljes lelkéből, igyekezetből kívánta a híveknek üdvösségüket. Mely először innét tetszik meg, hogy így szól. Kérlek, avagy könyörgök, sőt esedezem tinéktek. Maga Pál apostol mesterek és tanítójuk vala ezeknek, és az ő tiszte szerint méltósága vala arra, hogy ugyan parancsoljon és kemény beszéddel dorgálja az ő hallgatóit és tanítványit. De merthogy az ember örömesben és jobb kedvvel fogadja annak szavát, aki nem parancsolattal kényszeríti, hanem kéréssel inti valamire, ez az oka, hogy így szól az apostol. Másutt is ekképpen ír Philemonnak [8-9] Noha - úgymond - vagyon annyi bizodalom, hogy a Jézus Krisztusban ugyan parancsolhatnék is e dologban neked, de inkább kérlek szeretetből.

Másodszor innét is megtetszik az apostolnak buzgó indulatja, hogy emlékezik fogságáról: Én, ki fogoly vagyok az Úrban. Mellyel azt akarja jelenteni, hogy ha egyébért nem, akár csak arra való tekintetben fogadják szavát, hogy szófogatatlanságukkal az ő nyavalyáját, fogságát megnehezítik, de ha intésének helyt adnak, ugyan megkönnyebbítik nyomorúságát. Minden jámbor tanítványokhoz illik pedig, hogy mestereknek nyavalyájukat ne nehezítsék, hanem

inkább, amennyiből lehet, könnyebbítsék. Hogy pedig valaki azt ne ítélné, hogy az apostol valami gonoszságért esett a fogságba, megjelenti fogságának okát, mikor így szól: Az Úrban. Azaz, vagyok én fogoly az igaz vallásért és az Istennek szolgálatjáért. Mert írta ezt a levelet Pál Rómából, mikor oda fogva vitetett volna Jeruzsálemből a Krisztusnak vallásáért, mint megírta szent Lukács in Actis.¹⁹⁸ Ez vala az első, kit itt meg kell értenünk.

Második, mikor így szól, hogy úgy járjatok, amint illik. Mely igéket, hogy megértsük, szükség tudni, hogy ezek, akiknek itt ír az apostol, azelőtt pogányok valának, mint ő maga ide fel¹⁹⁹ cap. 2. megmondja. A pogányság pedig nagy fertelmességben élő vala, úgyannyira, hogy azt mondja felőlük Pál, hogy a pogányságnak idejében Krisztus nélkül voltak, Izraeltől idegenek, a Testamentumtól távol, semmi ígéretnek, jó reménységek. Sőt azt mondja, hogy Isten nélkül voltak. Ebből a nagy oktalanságból az Úr kimentette vala őket az apostol prédikálása által és részesévé tevő őket az Ő szent és választott népének boldogságában, mert az ő fiai közé számlálá és minden ígéretnek reménységét nyújtá nekik, úgy hogy azt mondja felőlük az apostol, hogy immár nem idegenek, sem jövevények, hanem a szentek polgártársai, az Istennek családi, a Krisztusnak örökös társai és atyafiai. És szent a hivatal, akiről itt emlékezik, hogy a halálból életre hivattnak és választatnak. Itt mondja immár, hogy azon igyekezzenek, hogy ehhez a drága, becsületes és méltóságos állapothoz illendőképpen viseljék magukat. Mert ugyanis csak a külső dolgokban is megkívántatik az, ha kit fejedelemségre választanak, nem illik, hogy szántson, kapáljon, ha kit bíróvá tettek, nem illik, hogy a korcsomán²⁰⁰ borcsiszárokkal dőzsölgjön, hanem szükség, hogy ki-ki megbecsülje magát és a hivatalt, akiben vagyon. Holott ezen a keresztyéneknek igen becsületes hivataljuk vagyon, szükség, hogy megbecsüljék azt, és ahhoz illendőképpen viseljék magukat. Ha pedig kérde-néd, mint lehessen az? Megmondta idefel is az apostol, és ez igék után jobban megmagyarázza, mert így szól, cap. 1[:4]: választott az Isten minket a Krisztusban a világ teremtésének előtte, hogy szentek és macula nélkül lennénk és éljünk szeretettel, cap. 2[:10] Az Isten csinálmányi vagyunk, teremtettünk a Jézus Krisztusban, a jó cselekedetekben, kiket rendelt az Úristen, hogy azokban járjunk. Ez az első része a meghallott igéknek, kiből egynéhány tanulságot vehetnek mind az egyházi s mind egyéb rendbeli emberek. Elsőben azt, hogy a prédikátornak nem csak az a tiszte, hogy igaz tudományra tanítsa hallgatóit, hanem, hogy a jámbor életre és erkölcsre is intse, amint itt cselekedék az apostol és amiképpen mondá Krisztus Urunk. Jo. 13[:10]. Aki megmosatott, nem szűkölködik egyéb nélkül, hanem hogy csak a lábát mossa meg. Ott a mosáson érti az igaz tudományt, amint megmagyarázza cap. 15[:3]. Ím immár tiszták vagytok a beszédért, melyet nektek szólottam. De a tudomány után szükség, hogy a lábát is megmossa, azaz jó és jámbor cselekedetekben foglalja magát. Mert a Szentírásban az ember életének folyása nevezteték gyakran útnak. Psal. 1[:1]. In via peccatorum etc. Azért az életben való cselekedet neveztetik járásnak, amint itt is szól az apostol. Járjatok úgy, amint méltó. Minthogy pedig ez a tanító tiszte, azonképpen a hallgatóé is, hogy ő is ne csak az igaz tudományt tanulja, hanem amellet jámbor életű legyen.

Másodszor tanuljuk meg a tanítóknak mely igen kell kívánni az ő hallgatóinak megjobbulását, hogy mikor parancsolhatnának is, szép szóval kérjék inkább, hogy foganatosb legyen beszédek. Mert ugyan nem illik a kemény parancsolat és külső uralkodás az igazi népekhez, amint mondá Krisztus Urunk Vos autem non sic etc. 1. Pet. 5[:3] Ne uralkodjatok, hatalmaskodjatok az egyházi szolgákon. De viszontag tanulják meg a hallgatók is, hogy az ő tanítójukat meg ne keserítsék, és látván nyavalyájokat, fáradságokat, azzal ne nehezítsék őket,

¹⁹⁸ In Actis - az Apostolok Cselekedeteiben

¹⁹⁹ ide fel - fentebb

²⁰⁰ korcsomán - kocsmában

hogy szófogadatlank legyenek, és intéseket semminek tartsák és csúfolják. Harmadszor tanuljuk meg, mely igen becsületes állapotok volna a keresztényeknek, ha eszükben tudnák venni, és hogy ehhez bizony nem illenék az fertelmes, iszonyú élet, és valakik gonosz, fertelmes erkölcsűek, azok nem keresztények, hanem csak névvel, és a szent állapotot megrúttítják és undokítják az ő rúttalmas magokviselésével, mert ez az állapot, akire hagyta Isten a pogányokat, igen istenes és szentséges életet és állapotot kíván, amiképpen ez igéknek második részében nyilvánban²⁰¹ megmagyarázza az apostol. Mert minekutánna közönségesképpen intette volna őket, hogy jól viseljék magukat, immár azt jobban elejekben számlálja és adja. Mert ugyanis minden közönséges intésben homály vagy on, mintha valaki tőled azt akarná tudni, mint kell magát viselni a hadnagyságban? Ha azt felelnéd neki, hogy viselje úgy, amint illendő és méltó, ezzel igen keveset használnál neki, ha meg nem magyarázod, miben áll az illendő és méltó magaviselés. Sic: Az apostol mikor azt mondta volna, hogy úgy viseljék magukat, amint méltó, immár a második részében beszédének így magyarázza meg, mint lehessen az meg, és miket kövessenek, hogy úgy járjanak, amint inti őket. Mond azért: Minden alázatosságban, szelídségben, szenvedésben etc. Számlál itt elő az apostol öt rendbeli dolgot és jószágos cselekedeteket, kiket szükség követni annak, aki a keresztényi hivatalhoz illendőképpen akar élni. Itt pedig először azt vegyük eszünkben, hogy kiváltképpen commendálja²⁰² az egyességet, és annak megtartásáról bővebben szól. Mert miképpen a külső társaságban, városban, országban nincs veszedelmes dolog a hasadásnál, pártütésnél, azonképpen az Istennek egyházában és gyülekezetében nincs ennél gonoszabb és ártalmasabb dolog. Az egyességre azért igen inti a híveket. És itt oly jószágokat is számlál elő, akik szolgálnak az egyességre, és akik nélkül ugyan nem lehet az egyesség.

Azok közül első az alázatosság, mely ellenkedik a kevélységgel és felfuvalkodottsággal. Semmi rendbeli ember pedig hamarébb meg nem szakasztja az egyességnek kötelét, mint az akaratos ember, mert az nem tud és ugyan nem akar is másnak engedni. Inti azért először az apostol a keresztényeket arra, hogy fussanak a kevélységtől, legyenek alázatosok.

Az alázatosság pedig az, mikor az ember meggondolja és ismeri az ő erőtelen, gyarló voltát, tudja, hogy valami vagy on, mind veszendő és hirtelen elmúló. Sőt ha valami ajándéka vagy on is, kivel egyebeket meghalad, tudja, hogy más adta neki, amint szól ezen apostol másutt. Mid vagy on, amit mástól nem vettél, ha mástól vetted, miért kevélykedel vele. Ezek felett azt is meggondolja, hogy az ő ajándékával gonoszul élhet, vagy magának, vagy másnak veszedelmére, ha elhiszi magát. Végezetre tudja, hogy miképpen volt az ideje, hogy semmi ajándéka nem volt, ismét meglehet, hogy elveszesse és nála ne legyen. Ezeket valaki jól meghányja-veti magában, nem léssen kevély, hanem alázatos. Gyakran int pedig az írás minket az alázatosságra. Krisztus Urunk azt mondja, hogy valaki magát megalázza, felmagasztaltatik. Másutt ismét: tanuljatok tőlem, mert én szelíd vagyok és alázatos szívű. Szent Péter is azt mondja, az Isten ellene áll a kevélyeknek, de az alázatosoknak ad kegyelmet.

A második jószág, akire int az apostol, a szelídség. Ez ellenkedik a haragos és dagályos természettel. Tudjuk pedig, hogy haragos és dühös emberek alkalmatlanok az egyességre, mert mindenkor háborút, zűrzavart szereznek, mely felbontja a békességet és egyességet. A szelídek pedig csendesek, senkit meg nem háborítanak, sem sértenek. Ilyeneknek kell lenni a keresztényeknek. Ezek felől mondja Krisztus Urunk: Boldogok a szelídek, mert ők bírják erősségül a földet.

²⁰¹ nyilvánban - világosabban

²⁰² commendálja - ajánlja

Harmadik jóság a szenvedés, mert holott ez az élet rakva nyavalyákkal és háborúságokkal, bizony senki attól meg nem óhatja magát, hogy valaha valamiben meg ne bántassék, vagy egyéb külső dolgoktól, vagy mástól. Ha ki azért semmit nem akar tűrni, bizony alkalmatlan az emberi társasághoz és békességhez. Int azért az apostol, hogy ne csak mást ne bántunk meg, hanem ha más megbánt is, elszenvedjük, ne siessünk a bosszúállásra. Erre sok példánk és parancsolatink vagynak a Szentírásban, kiket nem szükség - az idő sem szenved - hogy most előhozzunk.

Negyedszer azt kívánja az apostol, hogy tűrjünk egymásnak szeretettel, azaz, ha valaki vétekbe esik, valamiben megbotlik, minthogy mindnyájan emberek és gyarlók vagyunk, ne legyünk kemény ítéletben felőle, ne kárhoztassuk, ne szidalmazzuk, hanem szeretettel engedjünk egymásnak, ne legyünk kemény et rigide censores.²⁰³ Ne ítéljétek - úgymond Krisztus Urunk - és nem ítéltettek. Mat. 7:1.

Az ötödik jóság, kire főképpen néznek és szolgálnak az ide fel előszámlált virtusok: az egyesség, kiről így szól: Szorgalmatosan igyekezzvén megtartani a léleknek egyességét a békességnek kötelében. Mikor azt mondja, szorgalmatosan, azt jelenti, mely igen nagy gondjoknak kell lenni a keresztényeknek az egyességre, mikor így szól: Az léleknek egyességét. Azt magyarázza meg, micsoda egyességről szól. Nem azt kívánja, hogy egy testek legyenek, hanem lélek legyen egy, azaz, akaratjukkal szeretetben legyenek egyek. Az okáért könyörög Krisztus Urunk. Jo. 17[:21]. Atyám engedjed meg, hogy ezek (az én tanítványaim) legyenek egyek, miképpen mi is ketten egyek vagyunk. Kit megmagyaráz szent Lukács. Actor. 4[:32]. Az hívek sokaságának, úgymond, vala egy szíve és lelke. Erről az egyességről szól itt is. Megmutatja azt is, mint lehessen meg az egyesség. A békességnek kötelében, mert az egyességnek kötele a békesség, és ott lehet az egyesség, ahol vagyon a békesség. De mivelhogy igen szükséges az Istennek egyházában az egyesség, több beszéddel inti erre a híveket az apostol, és mindazokat előszámlálja, amik indíthatnák szíveket a híveknek az egyesség követésére. Mond: Egy test és egy lélek, minthogy hívatatok egy reménységre. Ez igékben oly nagy szövetségeket és egyben kötelezéseket jelent a keresztényeknek az apostol, hogy aki ez társaságban való akar lenni, semmiképpen visszavonó, versenyes, békességfelbontó nem lehet, mert ki olyan leend, nem az keresztényekhez való, sem nem a szent gyülekezethez illendő, mert ott minden igen egyes.

Számlál pedig hat dolgot elő, amelyben helyezheti, avagy megmutatja a keresztényeknek egyességét. Első, mikor azt mondja: Egy test és egy lélek. Mondanád: Nam most azt mondád, hogy az apostol nem azt kívánja a hívektől, hogy testben legyenek egyek, hanem lélekben, hát hogy mondja itt, hogy egy test és egy lélek? Vedd eszedben, hogy a Szentírásban két test vagyon. Egyik tapasztalható, másikat csak elmével foghatni meg és lelkiné mondhaték, mert így szól ezen apostol 1. Cor. 15[:44-45] Támad fel - úgymond - lelki teste, vagyon hát lelki test is. Efféle lelki testnek hívatatik az Írásban az Istennek anyaszentegyháza és a szenteknek gyülekezete. Mellyel az Írás meg akarja mutatni, mely nagy szeretet és egyesség legyen és kívántassék az ecclesiában. Mert miképpen az egy testben sok különb-különb tagok vagynak, de azért egyik az másikra sem nem támad, sem nem irigykedik, hanem inkább egyik a másiknak szolgál és javát keresi, mint a kéz nem irigykedik a szemre, hanem inkább, ha valami esik bele, kiveszi, a szem is viszontag a kézre vigyáz, hogy valamiben meg ne üsse, sértse magát, és egyéb tagok is így szolgálnak egymásnak. Szinte azonképpen noha Istennek házában a hívek társaságában sok különb-különb rendek és állapotok vagynak, de azért egymásra törniök és irigykedniök nem illik, hanem inkább egymást segíteni és oltalmazni kell. Ezért mondja az írás az anyaszentegyházat oly testnek, kinek feje a Krisztus, amiképpen

²⁰³ rigide censores - hajthatatlan bírák

ugyan itt ez cap. 1[:2] et Coloss. 1[:18] mondja az apostol. A több rendbéli emberek pedig hasonlóak a kézhez, lábhoz és egyéb tagokhoz. Értsed azért itt is a testen azt, a lelki testet. Inti pedig e hasonlatosság a híveket az egységre, miképpen erről bővebben szól az apostol. Col. 1:12

Második jegye a keresztények egységének az, hogy mindnyájuknak egy reménységek vagy, azaz egy célra néznek, tudniillik egyenlőképpen reménylik és várják a testnek fel-támadását és az örök életet. Innen inti azért az apostol az ephesusbelieket és az ő személyek-ben minden keresztényeket arra, hogy egységben éljenek, mert így reménységre hívattnak mindnyájan.

Harmadik argumentuma az, hogy egy Uruk vagy. Egy - úgymond - az Úr. Itt az Úron érti minden kétség nélkül a Jézus Krisztust, mint ezt egyenlő írásoknak tanúbizonyság tételi megmutatják. Mert ezen az apostol 1. Cor. 8[:6] azt mondja: És egy Úr vagy, a Jézus Krisztus, ki által mindenek és mi is általa. Apocal. 1[:15] A Jézus Krisztus első szülött a halottak közül és e földi királyoknak fejedelme. Col. 1[:18] ő az anyaszentegyház testének feje. Első a holtak közül, első szülött, hogy mindenekben ő legyen az első. Ide néz amaz mondás is. Matt. 23[:8] Ne hívassátok mesternek magatokat, mert egy a ti mesteretek etc. Item. Krisztus Urunk. Jo. 13[:13] Ti engemet uratoknak és mestereteknek hívtok, s igazán mondjátok, mert az vagyok. Mely mondásokból megtetszik a Krisztusnak urasága és méltósága. De itt azt kell igen jól eszünkben vennünk, hogy az apostolnak nem az a szándéka, hogy most azt bizonyítsa és mutassa meg, hogy sohul, sem mennyen, sem földön, sem ő előtte, sem ő utána nincs több úr a Krisztusnál, hanem csak arra inti az ephesusbelieket, hogy illik egyeseknek lenni, mert egy urok, doctorok és fejek vagy. És ha valaki innét azt akarná kihozni, hogy sohul nincs több úr a Krisztusnál, nem különben cselekednék, mint ha ki az erdélyi magyarokat és szászokat az egységre intvén azt mondaná: Legyetek egyesek, mert egy az Úr, kitől hallgattok mindnyájan, innét azt magyarázná, hogy sem Erdélyben, sem másutt nincs, sem alul való, sem feljebb való úr az erdélyi fejedelemtől. De minthogy ez nem következik, azonképpen amaz sem. Mert vagynak és mondatnak a Szentírásban több urak is a Krisztusnál. Mert először minden ember úrnak mondatik a Szentírásban, mert azt mondá az Isten Gen. 1[:28] az első embernek, és annak személyében minden többi származandóknak. Uralkodjatok a tengernek halain etc. Kiről igen szépen énekel Dávid Ps. 8. Osztan minden gazda és szolgatartó ember úrnak mondaték. Ezért mondja az apostol: szolgák, engedelmesek legyetek a ti uratoknak. Sőt az apostolok is uraknak mondatnak, mint Jo. 12[:12]. Mondanák Fülöpnek a szentes pogányok: Uram, akarjuk látni a Jézust Actor. 16[:30] Pálnak és Silasnak mond a tömlőctartó: Uraim, mit cselekedjem, hogy üdvözüljek? Az angyalok is gyakorta uraknak mondatnak az Ótestamentumban. Igazán mondta tehát Pál 1. Cor. 8[:5]: Sok urak vagynak. Melyekből megtetszik, mely illetlenül és mód nélkül okoskodnak, akik azt forgatják: A Krisztus Úr, de az Atya Isten is Úr. Az apostol pedig azt mondja, hogy csak egy az Úr. Ergo azon egy Úr a Krisztus és az Atya. Sed negantur.²⁰⁴ Mert. Responsio:²⁰⁵ Ha ennek az collectionak²⁰⁶ helye volna, én is azt mondanám: Fülöp apostol úr. Jo. 12[:12]. A Krisztus úr. Tehát, Fülöp és Krisztus Úr egy úr. És valamit nekem erre felelnének, én is azont felelem nekik. Mert erre azt mondhatják - és ugyan azt kell mondaniok -, hogy nem olyan úr, hanem különb úr Fülöp és Krisztus. Én is szinte azont mondom az ő ellenvetésekre. Mert úgy vagy, hogy úr a Krisztus, és mint oda fel megmutogattuk úr az Atya Isten is, mert még Krisztus is annak mondja. Matt. 11[:25] Hálákat adok neked, Atyám, mennynek, földnek ura.

²⁰⁴ Sed negantur - de tagadjuk

²⁰⁵ responsio - válasz

²⁰⁶ collectio - következtetés

Sic. Apostol Actor. 4[:24] Uram te csináltad a mennyet, földet, tengert és minden azokban valókat. De miképpen, hogy különbség legyen a gazdag fejedelmek és apostolok és a Krisztus urasága közt, azonképpen az Atyaisten és a Krisztusé között is. Ezt, hogy megértsd, halld meg, mit mond a szent Péter Actor. 3[:12-13] Bizonytal tudja egész Izraelnek háza, hogy úrrá és Krisztussá tette az Isten azt a Jézust, akit ti felfeszítétek. Ephe. 1[:20-21] A Krisztust Isten felkelté halottaiból, és helyezettette őt jobb keze felől mennyben, minden uraságok és hatalmasságok felett legyen. Phil. 2[:9] Annakokáért az Isten felmagasztalá őt és ajándékozza neki oly nevet, sőt önnön magát. Azt mondja Krisztus: Adatott nékem minden hatalom mennyen és földön.²⁰⁷ Tehát Krisztus úr. De az Atyaistentől tétetett úr. Adatott néki hatalom és verés is. De az Atyaisten felől azt mondja az Írás Rom. 11[:35]: Ki adott az Istennek valamit először, hogy visszaadja néki, mert mindenek ő tőle és általa és ő benne vannak. De mondanák: Hát mondja itt az apostol, hogy *Egy Úr a Krisztus?* Responsio. Nam megmondja, hogy az ecclésiában, kinek ő feje, csak egyedül úr ő mindeneknek előtte. De mikor hallod és olvasod az Írásban a Krisztusnak méltóságát és uraságát, mindenkor eszedben jusson és elmédben forogjon amaz mondása Pál apostolnak 1. Cor. 15[:27], mikor azt mondja, hogy mindenek ő alája (értsd a Krisztus alá) vetettének. Kétség nélkül úgy kell érteni, hogy attól megválva, aki ő alája vetett mindeneket. No térjünk azért az apostol beszédére. Nem az a szándéka az apostolnak, hogy a Krisztusnak uraságával minden uraságokat kirekesszen, hanem ezzel inti az egyességre a híveket, mivelhogy egy úr alatt vitézkedtek és egy fejetek legyen, nem illik, hogy visszavonók, egymásra török legyetek, hanem mint egy úrnak szolgálói, egyeseknek kell lenni.

Negyedszer ugyan egyességre inti őket a hitnek egy voltával. Egy - úgymond - a hit, azaz, ugyan mindnyájan egy valláson vagytok, nem illik háborognotok. Micsoda hit légyen ez, amely által a pogányok Isten népévé lettenek és egymásban köteleztetnek, megmondja szent János cap. 20[:31]. Mert azt mondja, hogy azért írta ő meg az Evangéliumot és a Jézus Krisztusnak cselekedetinek, életinek históriáját, hogy minden elhigye, hogy a Jézus Krisztus legyen Istennek fia, és a hívek élete legyen az ő nevében. Megmondja a szerezsen Actor. 8[:37]. Mondá - úgymond - neki Fülöp, ha bíz teljes szívből vallod. Felelvén amaz mondá: Hiszem, hogy Istennek fia legyen a Jézus Krisztus. Megmondja Pál is Rom. 10[:9]. Ha szájaddal vallod az úr Jézus Krisztust és szívedben elhiszed, hogy Isten őt feltámasztotta halottaiból, üdvözülsz. Viszontag szent János 1. epis. 5[:1]. Minden, aki hiszi, hogy a Jézus Krisztus legyen, Istentől született. Ibidem állat.²⁰⁸ Ami Istentől született, meggyőzi e világot, és azé a győzedelem, aki meggyőzi e világot a mi hitünk. Kicsoda pedig egyéb, aki meggyőzi e világot, ha nem aki hiszi, hogy a Jézus Istennek fia? Ez vala azért az egy hit, aki az ephesusbeli keresztényeket is egybekapcsolta vala. Azért inti őket, hogy amint vallásokban egyek, szeretettel is egyek legyenek. Nem az pedig itt szándéka az apostolnak, hogy az egy hit felől tanítson és azt magyarázza meg, hanem innen vészen alkalmatosságot az egyességnek commendálására. Azaz így szól: Ha azt akarjátok, hogy egyesek legyetek, tehát azon igyekezzetek, hogy egy hit legyen köztetek, hanem inkább így szól: Mivelhogy egy hitetek legyen, immár legyetek egyesek.

Itt azért mi két dolgot vegyünk eszünkben. 1. Hogy ebből az apostol mondásából azt nem hozhatjuk ki, hogy csak egy hit volt és legyen. Mert miképpen mikor azt mondá, hogy egy az Úr, megmutattuk, hogy a Szentírásban sok rendbéli hitről legyen emlékezet. Olvasd meg Cap. 11. ad Hebreos. Amennyi szentet és példát ott találsz, annyi rendbéli hitet is. Mert, hogy csak kettőről emlékezzem, azt mondja ott az apostol, hogy hit miatt romlott le Jerichónak kő

²⁰⁷ Máté 28:18

²⁰⁸ Ibidem állat - egy lényegű

fala. Micsoda hit volt az. Bizony nem egyéb, hanem hogy az Izrael fiai elhitték vala, hogy igaz, amit Josue által az Isten nekik megmondá, hogy hétszer megkerülük a várost, a hetedik nap felkiáltnak, leomol a kő fal. Ugyanott azt mondja az apostol, hogy a Rachab tisztátalan asszony hit által tartatott meg. Micsoda hit volt az, ám megmagyaráztatik Josue cap. 2. Elhitte vala, hogy Isten kezében adja Chanaan földét az Izrael fiainak, és azért elrejté a kémeket, kiért megmarada békével. Az Ábrahám hitét igen magasztalta az Írás, de micsoda hit volt, azt megmagyarázza az apostol Rom. 4. Mikor az Isten neki megígérte volna, hogy megsokasítja magvát, nem lón erőtlen hite és nem gondola meg az ő megholt testét, hogy noha közel 100 esztendő volt, sem nem gondola Sárának magtalanságát, nem gyanakodék, hanem elhívé azért hitt, hogy valamit az Isten megígér, meg is cselekedheti. Sőt mikor amaz asszonyállat, ki az vérfolyásban sok esztendőtől fogva betegeskedett vala, azt mondja vala magában, hogy ha csak érhetné a Krisztus ruháját, meggyógyulna, bizony nem vala egyéb hite, hanem bízván a Krisztusnak csodatételit, elhívé, hogy őtet is meggyógyíthatja. Azonképpen a százados, ki azt mondja: Uram csak parancsolj, az én szolgám meggyógyul. És sok egyéb példákat hozhatnék elő, kiből megtetszik, hogy sok rendbéli hitek voltak eleitől fogva az Istennek népi között. Honnan eszünkbe vehetjük, hogy az apostolnak nem az igyekezete, hogy az egy hitről prédikáljon, hanem hogy az egyességre intse a híveket, azért, mert azok között, akiknek szól, egy hit vala.

Másodszor itt azt vegyük eszünkben, mely mód nélkül és helytelenül tanított ez elmúlt napokban innen ez mondásból egy ember afelől, hogy egy hitnek kellene lenni. Mert noha ez az intés ő magában jó, de a helyhez és az apostol beszédéhez nem illett, amint megmutogatom, hanem ha erről akart szólni, más mondásból kellett volna ezt kihozni. De minthogy megmutatta ebben tudományát, azonképpen eszességét is a tanácsadásban. Mert azzal meg nem elégedünk, hogy az ő bölcs tanácsát megmondá. Comparative²⁰⁹ szólott, hogy nem úgy kellene, mint ezelőtt szólt volt. Bizony a boldog emlékezetű király²¹⁰ idejében voltak olyan eszes fő emberek, mind az egyházi rendben, mind egyebek között, mint ő. Lássá azért, mely modestus.²¹¹

De halljuk bölcs tanácsát: Mikor - úgymond - a colloquutorok²¹² valami bizonyos hitet írnak és rendelnek, aki annak nem enged, egyig le kell vágni, hogy legyen egy hit. Bizony ez a jámbor vagy soha sem olvasta, vagy nem jutott eszébe a Krisztus mondása és tanácsadása, ő azt mondja, hogy meg kell lenni, hogy botránkozások és tévelygések legyenek. Matt. 13[:24-30.] Pedig amaz példabeszédben azt mondá, hogy mikor a családos ember szolgálai kéredzenének, hogy a tiszta búza közül kifognák a konkolyt, azt mondá a gazda, vaj ne, mert netalán a konkollyal együtt kitépnének a búzát is, hanem az aratáskor meghagyom az aratóknak etc. Azután megmagyarázza ő maga Krisztus Urunk, hogy az aratásnak ideje az ítélet és világ vége. Tehát megmarad addig a konkoly. De ez azt tudja, hogy mikor az ő collocutori hitet csinálnak, azután mind egy valláson élnek. Bizony nem Calvinus, sem az ő tudománya az, aki e világot egy hitre hozza. Meg kell térniek, bizonytal mondja az apostol, az igaz hitre a zsidóknak, de bizony a Calvinus vallása a zsidókat meg nem téríti. Ezeket én nem azért mondom, hogy én nem kívánám azt, hogy a hitnek egyességét keressük és azon igyekezzünk, hogy a vallásban mindnyájan egyetértsünk, avagy hogy a hamis tudományokat ki ne igyekezzünk gyomlálni, mert akár mint gyomláljuk azért mi, de ugyan elég tövis és konkoly marad mind e világ végéig a Krisztus mondása szerint, hanem csak akarom mutogatni, hogy

²⁰⁹ comparative - összehasonlítással élt

²¹⁰ ti. János Zsigmond

²¹¹ modestus - szerény, higgadt

²¹² collocutor - törvényhozó

jobb tanácsadót keressünk ennél a jámbornál, mert ennek sem tudománya, sem esze, sem szemérme nincs. De még azzal is fenyegetett, hogy [ha] szavát nem fogadjuk, 40 esztendő múlva úgy leszen Erdély dolga, mint Görögországnak, Moldvának, Havasalföldnek. Vajon kinek prédikálott e jámbor? Bizony azt hiszem, hogy nem 5, 6, 8 esztendő gyermekeknek, hanem az öreg értelmes embereknek, hogy nem vette tehát eszébe, hogy senki talán nincs az öregek közül, aki reménylené, hogy még ezután 40 esztendőt ér? Lássá meg immár, mely nagy szabadságot nyitott a gonoszságra az embereknek. Mert vaj ki sokak vagynak, akik ezt mondják és gondolják minden istentelen pogány fejedelemmel. Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μὴ θήτω περὶ²¹³

Vaj ki sokan mondhatják: No, nem érem én a 40. esztendőt, azért az Úrnak csapását én nem látom, én is élek addig kedvem szerint.

De inkább honnan vette ezt a 40 esztendőt? Hiszem, hogy nem egyebünnet, hanem, hogy Krisztus prédikálása után a Jeruzsálemnek elveszését halasztá azután 40 esztendőre. De ki mondta néki, hogy minket is addig vár? Bizony a Szentírásban, ha valaha betekintett volna, megláthatta volna, hogy az Isten igen szabados, és semmi bizonyos időhöz, határhoz nem kötelezte magát. Mikor az első világot el akará veszteni, hány esztendőt hagy nekik a térésre? Bizony nem 40 esztendőt, hanem sokak ítélete szerént 120 esztendőt. A ninivebelieknek csak 40 napot. Mondja meg, mennyi időt hagyja a jeruzsálembelieknek, mikor azt kiáltatá Jeremiás által, hogy aki a chaldeusokhoz ki nem megyen, el kell veszni? Ezekből megtanulhatta volna, hogy nincs az Istennek bizonyos határa a megbüntetésnek idejében, hanem áll az az ő akaratján. Krisztus Urunk azt mondá az apostoloknak, hogy ő nem tudja az ítéletnek napját. Act. 1[:7] Mert az időknék cikkelyeit és alkalmatosságait csak az ő hatalmában helyeztette az Úristen. Ez pedig, mintha mennyországból jött volna, oly bizonynal beszélé, hogy 40 esztendő múlva elveszünk.

Recte dixit Tucidides: Τρασος ἢ αμαθια²¹⁴

Judit 8[:11] azt mondja az betuliabelieknek, hogy igen nagyot vétkeztenek, hogy az Istennek határt szabtanak, és sírással, böjtöléssel, könyörgéssel kövessék meg az Urat róla. Én sem adok ennek egyéb tanácsot ennél. Mondanák: No ezzel te bátorságot adsz az embereknek. Vaj nem, és ha az én értelmemet efelől valaki akarja tudni, én azt hiszem és ítélem, hogy nem vár Isten 40 esztendőt, hanem elébb elveszt ennél, ha meg nem térünk.

Fundamentuma az én beszédemnek a szent Pál beszéde Rom. 11 [: 16-24]. Azt mondja, hogy természet szerént való olajfák voltak a zsidók, mi pogányok vad fák voltunk és oltattunk be a jó olajfába a leszegetett ágak helyett. Immár az Isten a természet szerént való olajfának 40 esztendőt adott a megtérésre, bizony nekünk felet hagy. Mert ad annyit. Mert mi vad fák vagyunk, hát hamarabb elveszte azoknál, ha meg nem térünk. Ezek nem a mostani leckéhez valóknak, de minthogy más adott nekem erre alkalmatosságot, a hívek megbocsásanak, térjünk az apostol tanítására.

Ötödször immár inti őket az egyességre az egy keresztségért. Egy - úgymond - a keresztség. Immár értik a hívek az apostol beszédének folyását. Nem arról akar disputálni, hogy egy-e vagy nem a keresztség, hanem, mivel hogy mindnyájan egy keresztséget vettek vala fel, abból inti, hogy egyesek legyenek. Ezenképpen szól 1Cor. 12[:13]: Mert mindnyájan egy lélekben mi össze keresztelkedtünk, akár zsidók s akár pogányok, akár szolgák s akár szabadosok, és mindnyájan egy lélekből itattattunk. Ott is az egyességre inti őket, mint itt.

²¹³ Suetonius, *Nero* 38 Ha meghalok, a földet tűz eméssze el

²¹⁴ Thukydides 2,40,3 - (másoknak) a tudatlanság bátorságot (a megfontoltság félelmet hoz)

Nincs azért helye itt annak, hogy az egy keresztségről sokat disputáljunk, mert miképpen megmutattam, hogy a Szentírásban sok Úr és sok hit vagyon, azonképpen könnyen megbizonyíthatom, hogy szinte Krisztus Urunk idejében is sok keresztség volt. Egyik az János Baptistáé, ki vízzel keresztelt, második a Krisztusé, kiről azt mondá Baptista Luc. 3[:16]: Én vízzel keresztellek, de én utánam jó az, ki keresztel vízzel és szent lélekkel. Ő maga is azt mondá az apostoloknak Acto. 1[:5]: János vízzel keresztelt, de én szentlélekkel keresztellek meg egynéhány nap múlva. Harmadik keresztség vagyon, kiről szóla Krisztus Urunk Zebedaeus fiai anyjának. Marci 10[:38-39]: Megihattjátok-e ugyanazt a pohárt, kit én megiszom és megkeresztelkedhetek-e azzal a keresztséggel, mellyel én? Immár Krisztus Urunk mind a János keresztségével s mind a szentlélekkel meg vala keresztelve. De azt mondja, hogy még egy keresztség vagyon. Érti vala pedig kínszenvedését és vérének ontását. Tehát nem csak egy keresztség volt. De azért egy vala csak az ephesusbelieké, akire néz az apostol és inti őket, hogy azt meggondolván legyenek egyesek.

Utólszor inti őket a szeretetre, egyességre abból, hogy egy Isten vagyon. Egy - úgymond - az Isten, ki mindeneknek Atyja. Ez minden egyességnek fundamentuma, mert ez az Egy Isten adta, az egy urat és fejét az ő ecclesiájának, ez adott egy hitet az Ő híveinek, és egy keresztséget, ki mintegy külső jele lenne az ő vallásoknak, professiójoknak.²¹⁵ Innen függnek mindennek és ez, amiképpen itt szól az apostol, mindeneknek felette vagyon. Ő igazgat mindeneket és minden hívekben lakozik. Kérem azért a híveket, hogy egy kevésbé legyenek csendességben és hallgassák meg, amíg vagy két szóval szólok az egy Isten felől. Mert bizony nem azért akarok szólni, hogy a versenkezésben gyönyörködném, de vagy három oka vagyon, amiért nem hallgathatok. Első, mert erre ingerlettünk. Ha pedig szabad minket valakinek vádolni, szabad légyen minekünk magunkat mentenünk. Nincs oly kegyetlen bíró, aki az alperesnek szavát és maga mentségét meg ne hallgatná. Másodszor tisztünk mutatja. Mert a mi hallgatóink közül némelyek, netalán akik gyarlóbbak, megütköztenek és botránkoztanak. Harmadszor ugyan illik az igazságról tanúbizonyságot tennünk, vagy bánja valaki, vagy nem. Ha pedig vagyon a hallgatók közül oly, aki nem a mi értelmünkön vagyon, annak is hasznos ezt érteni, mert lám, mikor az ellenséggel valaki meg akar vinni, kémeket küld, hogy megtudja, micsoda készüllettel vagyon ellensége, hogy ő is jobb módjával állhasson ellene. Azért hallja meg a mi vallásunknak fundamentumát, hogy ezután jobb módjával víhasson velünk. Sok szóval nem terhelem a hallgatókat, csak szenvedjék békével e kevés időnek haladékját.

Azt kiáltja mindez világ, a próféták, apostolok írása és Krisztus Urunk mondása szerint, hogy Egy az Isten. De a mi ellenkező atyánkfiái ehhez valamit ragasztanak, mert azt mondják, hogy egy, de három, mert így szólnak: Unus et trinus.²¹⁶ Ha kérded, hogy hogy lehet, hogy egy is, három is, mert a sokaság ellenkezik az egyességgel. Azt felelik, hogy egy állatjában,²¹⁷ de három személyében. A személyek ezek: Atya, Fiú, Szentlélek. De én azt kérdem, hogy az a három személy Isten-e vagy nem? Mert ha nem Isten, tehát miért mondják, hogy Atya Isten, Fiú Isten, Szentlélek Isten? Ha Isten, mi az oka, hogy azt merik mondani, hogy három személy, s azt nem merik, hogy három Isten? Mert ha a személy három, és a személy Isten, bizony három Isten.²¹⁸ De ez hadd járjon, ám legyen úgy, amint mondják, hogy állat, nem személy. Az állat egy s a személy három. Mégsem négy, hanem három, sőt csak egy? Szálljunk közel! A második személy, kit Fiú Istennek hívnak, azt mondják ő maguk, hogy kettős.

²¹⁵ professio - hitvallás

²¹⁶ Unus et trinus - Egy és három

²¹⁷ A szentháromságtan alapvető fogalmai: lényeg = substantia (állat); személy = persona; természet = natura

²¹⁸ Enyedi itt az unitáriusok tritheista érvét használja föl.

Duplicis naturae duas habet naturas.²¹⁹ Bizony Isten, s bizony ember. Ez, mellyel azt vallják, hogy az örök Istenség nem csak az emberi testtel kapcsolta hozzá, hanem az egész embert testestől, lelkestől. És ugyan eretnekeknek mondják, akik azt hirdetnék, hogy a Krisztus testének lelke gyanánt lett volna az Istenség, mert hogy úgy mond: nem az egész embert, hanem csak felét váltotta volna meg: hanem ugyan mind testet, lelket is hozzája kapcsolta az emberi természetnek. Immár kérd meg, a második személynek hány része vagyon! Egyik az állat, második az személy, harmadik az emberi lélek, negyedik az test. Az emberi léleknek hány része vagyon? Azt mondják a bölcsek, hogy három. Vegetativa, sensitiva, rationalis. Az vegetatívának hány része vagyon: nutrire, augere, generare. Az sensitivának 8. Quinque sensus exterioris, tres interioris. Az rationalisnak, intellectus agens et patiens, contemplativa et practica pars.²²⁰ Hány ez? Hát ha a testre szállunk, hány része vagyon a testnek, hány elemmentumból,²²¹ hány humorokból²²² áll? Hány izom, hány véna, hány nervus,²²³ hány musculus²²⁴ vagyon az emberi testben? Ezeket pedig a háromságban mind ott kell értened, mert az Istenség úgy hozzá kapcsolta az emberi természetet, hogy tőle elválhatatlan. A Krisztusnak pedig szinte olyan s annyi csontja, teteme volt, mint akármelyikünknek. Mert azt mondja az Írás, hogy hozzánk hasonló volt mindenben a büntől megválva, mi húsunkból való hús, mi csontunkból való csont. Ő maga mondja, hogy húsa, csontja vagyon, nem mint a léleknek. Immár lássad, ha háromságnak kell mondani, ahol ennyi rész vagyon, vagy ha egy Istennek hívhatod, akinek ennyi sok számtalan részei vagynak. Nam quo jure dicitur trinitas, ab tres personas, eodem jure propter ut partes dici potest triachas, decas, centuri.²²⁵ Ha pedig azt mondanád, hogy ha ennél több volna is, de ugyan egy lehet, bizony el nem kerülheted, hogy ez az Isten compositus²²⁶ ne legyen. Ahol compositio vagyon pedig, ibi sunt ubi partes, ibi aliquid prius et posterius. Nam partes toto sunt priores, si non tempore, tamen ratione.²²⁷ És így soha el nem kerülhetik, amit igen kerülnének az háromságosok, hogy in Trinitate nihil est prius, neque posterius.²²⁸

A több absurdumokat,²²⁹ kik e vallásból származnak, nem számlálom elő. Minthogy bizony most vagyon valami superfluum²³⁰ a Trinitásban, vagy régen nem volt rész egész, mert in

²¹⁹ Kettős természetű

²²⁰ A lélek részei: vegetatív, érzékelő és gondolkozó. A lélek vegetatív részének részei: táplálkozó, gyarapító, szaporodó. A gondolkozó részei: ható (aktív) és elszenvető (passzív) értelem, a szemlélődő és gyakorlati rész. Enyedi az arisztotelészi lélekfilozófia alapvető fogalmait és rendszerét vázolja föl.

²²¹ elementum - elem

²²² humor - nedv

²²³ nervus - ideg

²²⁴ musculus - izom

²²⁵ Amilyen joggal mondják háromságnak a három személy miatt, ugyanolyan joggal a részek miatt nevezhetem harmincnak, tíznek, száznak.

²²⁶ compositus - összetett

²²⁷ Ahol részek vannak, ott van előbbre és hátrébb való. Ugyanis a részek között vannak előbbre való, ha nem is időben, de értelem szerint.

²²⁸ A Szentháromságban semmi nincs előbbre vagy hátrébb való.

²²⁹ absurdumok - képtelenségek

²³⁰ superfluum - felesleges, túlcsondulás

tempore accepit illi incarnatio.²³¹ Mondom, erről és effélékről most nem szólok, mert mindezeket ők egy feleletekkel azt ítélik, elrontják. Egy rést találtak, kin elszaladnak. Mert azt mondják, úgy vagy, ha az emberi okosság szerint szólunk hozzája, igen hihetetlennek látszik, de csak el kell hinni. És erre egyéb ratiókat²³² is felhoznak, a többi között az Ágoston doctor históriáját is, kit én magam is hallottam egy prédikátortól, a Georgio Caroli pastore Eniediense [...] historiam sive fabulam.²³³ Innen azért azt bizonyítják, hogy az emberi okosság nem mehet a misteriumnak végére, mert ugyan bizony, úgymond, mi is azt valljuk vélek együtt. Mert kérlek, ítélj meg, ha valaki a fehért akarná megérteni, micsoda, s te azt mondanád neki, hogy a feketéről gondolkodjék, miképpen ismerhetné meg a fehért. Szinte azonképpen ezek, mikor azt akarják megmagyarázni, micsoda az egy Isten, azt mondják, hogy háromról gondolkodjék. Mely szinte annyit teszen, mint ha azt mondanád, hogy meg akarod érteni, micsoda a hő, fogj jeget a kezedbe, mert a meleg és hideg nem különben ellenkezik, mint az egy és a sok. No, úgy vagy azért, hogy az emberi elme meg nem forgatja, mint legyen az egy s a három, amint ők is vallják. Erre én csak azt mondom. Krisztus Urunk azt mondja Jo. 17[:3]. *Ez az örök élet Atyám, hogy megismerjenek téged.* Holott vedd eszedbe, hogy az igaz Isten ismeretiben helyeztette az örök életet. Immár a háromságot senki meg nem ismerheti, amint ők magok vallják, tehát a háromságban nincs az örök élet, sem igaz Isten nem lehet. Nem tudom hát metszünk²³⁴ véle, mit viaskodunk felette, adjuk meg annak, aki költötte.

De nem elég tudnunk, hogy egy az Isten, hanem meg is kell tanulnunk, kicsoda az. Ha az ellenkező atyafiaktól azt kérdeném, kicsoda az ő Isteneknek neve, mert vocabula sunt lumina rerum et notionis.²³⁵ Ha mit tudni akarunk, szükség, hogy tudjuk a nevét. Mondják meg azért az ő Istenüknek nevét. Ha azt mondják, hogy Háromság a neve, bizonyítsák meg, mutassák meg az Írásban. Mert nem elég valamit mondani, hanem meg is kell bizonyítani. De ő maguk is tudják és vallják, hogy sohol²³⁶ az egész Bibliában ez az ige²³⁷ nincs. De ehhez azt mondják, hogy ha nincs is a nevezeti, de ott vagy a res²³⁸ ő maga. Mert amit, úgymond, az Írás az Atyának tulajdonít, másutt a Krisztusnak, harmadhelyt a Szentléleknek tulajdonítja. Honnan következik, hogy háromság vagy, poesis²³⁹ vagy. Tehát az ő vallásuknak fundamentuma csak consequentiából, sillogismusból áll,²⁴⁰ metszenek és hová lesznek, akik nem tudnak dialecticat,²⁴¹ Írást nem olvashatnák és nincsen oly memóriájuk, hogy eszekben juthasson, hol mit mond az Írás. El kell ezeknek veszni az Athanasius symbolumának²⁴²

²³¹ az időben történt a megtestesülés

²³² ratiókat - bizonyítékokat

²³³ Károlyi György nagyenyedi prédikátortól hallotta Ágoston doktor történetét és meséjét - Valószínűleg utalás Szent Ágoston *A Szentháromságról* írt művére.

²³⁴ metszünk - mit kezdünk vele

²³⁵ a dolgok és fogalmak fénye a szó

²³⁶ sohol - sehol

²³⁷ ige - szó

²³⁸ res - dolog

²³⁹ poesis - költött dolog, kitalálás

²⁴⁰ consequentia - következtetés; sillogizmus - logikai következtetés

²⁴¹ dialectica - itt az érvelés tudománya

²⁴² Athanasius, Athanasius symboluma - Athanasziosz, egyházatya (megh. 373). Az unitáriusok a nikai hitvallás bevezetése miatt a kereszténység legnagyobb megrontójának tartották.

tartása szerint. Nem így beszélé az igaz isteni tudomány felől Mózes Deut. 30[:12-13]. Azt mondá, hogy nincs a mennyben, sem a tengeren túl, hogy valaki azt mondhatná, ki hozhatja azt hozzánk, hanem - úgymond - igen közel vagyok hozzád, szájadban és szívedben. Azért mondá az Új Testamentumban Pál. Rom. 11. Nem kell tehát ehhez consequentia, jóllehet ők noha formálnak sillogismusokat és úgy tetszenék egy elsőbe, hogy vagyok valami ereje argumentumuknak, de ha valóban megrázod és tekinted, közel sem oda való, ahova ők vonszák, csak mind merő sophisma.²⁴³ Azért sem a neve, sem a res nincs a Szentírásban a háromságnak. Akit azért ők meg nem művelhetnek, megmutatjuk mi, nemcsak azt, kicsoda neve a mi Istenünknek, hanem ugyan betű szerént, minden consequentia nélkül demonstráljuk a Szentírásban. Kérdjük azért Pál apostolt, ki a pogányoknak doctora volt. Ihol mindjárt megmondja, kicsoda az egy Isten. Pater omnium.²⁴⁴ Azonképpen 1Cor. 8[:4-5] Nincs több, hanem csak egy Isten! Mert noha vagynak, kik Isteneknek mondatnak, mind mennyen, földön is, hova lehet ennél nagyobb világosság. Azt mondja, hogy egy az Isten, s mindgyárást megmagyarázza, kicsoda az. Az Atya. És nem csak az Új-, hanem az Ótestamentumban is ez volt neve az igaz Istennek Malach. 2[:10] Nemde nem egy Atyánk vagyok-e mindnyájunknak, és nemde egy Isten teremtett-e minket is? Jóllehet az Ótestamentumban hívattatik Izrael Istenének Deut. 6[:4] Audi Izrael. Ábrahám, Izsák, Jacob. Expd. 3. Et alias [...] Az Újtestamentumban az Úr Jézus Krisztusnak Atyjának, mint Jo. 17[:3]. Haec est vita aeterna. Mondanád: Na ott vagyok a Krisztus is! Első. Bezzeg ott vagyok, de az egy Istennek neve adatik csak az Atyának. Hogy pedig ott vagyok, az az értelme, hogy a Jézus Krisztust is meg kell ismerni, aki örök életet akar nyerni. Mert senki nem megyen az Atyához, hanem csak ő általa. Ő az út, Ő az ajtó. Ez az oka, hogy a háromságosok közül is a tudósok így olvassák ezt a locust. És a Jézust Krisztusnak lenni. De mivelhogy a sillogismusban gyönyörködnek, im én is csinállok egyet, lássák, mit tehetnek néki. Csak az az egy örök Isten, aki felől azt mondá Mózes, Audi Izrael. De Jézus Krisztusnak Atyja ez, aki felől azt mondá Mózes. Prolo. Jo. 8. Azt mondá a zsidóknak, az Izrael fiainak a Krisztus. Az, akit ti Istennek hívtok, az az én Atyám. Ergo. Csak a Jézus Krisztus Atyja az egy örök Isten. Ez a mi vallásunk, akiért minket e világ kárhozott, eretnekez, átkoz. De eljő az idő, mikor meglátják, quem transfixerunt.²⁴⁵

7

Psal.79:1

Úristen, a pogányok jöttek a te örökségedbe, megfertőztették a te templomodat, etc.

Aki tökéletes és igaz keresztény akar lenni, szükség, hogy nem csak magáért, hanem másért is [...], mert a felebarátunkat úgy kell szeretnünk, mint minem magunkat, és mikor kiváltképpen való nyavalyája vagyok, [...] és a közönséges veszedelemnek előtte.²⁴⁶ És a közönséges nyavalyája nem leszen kiváltképpen való veszedelem nélkül. Miképpen mikor a hajó elmerül, senki nincs a hajóban, kinek ne jusson a nyavalyából. Ezért írja Sz. Pál 1Tim 2[:1-2]: Kérlek, hogy mindeneknek előtte legyenek könyörgések, imádságok, kérések, hálaadások minden emberekért, királyokért és minden méltóságban helyheztetettekért, hogy csendességben és

²⁴³ sophisma - megtévesztő okoskodás

²⁴⁴ Mindenek Atyja

²⁴⁵ akit általszegeztek - Ján 19:37

²⁴⁶ A másolatokban erősen romlott az első bekezdés szövege.

békességben lehessünk, minden kegyességben és tisztaságban. Ezért olvassuk sok Istenfélő szent embereknek fohászkozásukat, esedezéseket az Úristenhez a közönséges megmaradásért. Mint Jeremiás, Dániel, Esdrás, Eszter és egyebek példája megmutatja. Ez megírt igékben efféle könyörgésnek formája adatik előnkben. Mert mikor az Istennek szent népe a pogány népek miatt nyomorúságra jutott volna, a próféta látván a közönséges veszedelmet, nagy keserves szívvel panaszkodik és könyörög az Úristennek, hogy megelégedvén az ő fiainak nyomorúságával, fordítsa haragját a pogányokra, és az övéit mentse és szabadítsa meg azoknak kezéből. Holott annakokáért mi is hasonló állapotban vagyunk mostan, illik hasonló könyörgéssel megkeresnünk és találunk az Úristent, hogy miképpen az ő hívein könyörült, mireánk is mostan tekintsen kegyes szemeivel. De hogy olyan hathatós és fogatos legyen imádságunk, szükség megértenünk, micsoda formán könyörgöttek a régi szentek, hogy mi is nyomdokukat követhessük.

Lássuk meg azért, micsoda renddel és gonddal vagyon megírva a jelenvaló ének. Vayon két fő része. Az elsőben vagyon keserves panaszolkodás, ahol előszámlálja a próféta az Izrael fiainak nyomorúságukat és veszedelmeket. A másodikban buzgó szívvel könyörög, hogy ezt a nyavalyát térítse az Úr a pogányokra és az ő híveit szabadítsa meg. Az első része imez igékben vagyon befoglalva: Úristen, a pogányok jöttek etc. usque ad vs. 5.²⁴⁷ Hogy mi ezeket világosan és ugyan fundamentumból megérthessük, szükség, hogy legelsőben megtudjuk, micsoda időkbén és micsoda veszedelemkor íratott ez az ének. Ennek megtudására utat nyit és vezet minket az első vers, melyben vagyon emlékezet a szent templomnak fertőztetéséről és Jeruzsálemnek romlásáról. Ez pedig, amint a históriákból megtetszik lött három úttal:²⁴⁸ Elsőben Sedechiás király idejében, mikor Nabukodonozor elrablá Júdát és Jeruzsálemet elrontá, pusztítá, kit prófétált vala és meg is ére vala Jeremiás.²⁴⁹ Másodszor lön Antiochus császár idejében,²⁵⁰ ki megfertőzteté az Istennek templomát és nagy nyomorúsággal cselekedék a zsidókon, mint meg vagyon írva a Machabeusokról írt könyvben²⁵¹ Krisztus Urunk születése előtt, úgy mint 143 esztendővel. Harmadik veszedelme Jeruzsálemnek és a zsidóságnak lön a rómaiak miatt Vespasianus²⁵² és Titus²⁵³ császártól, kit megprófétála Krisztus Urunk és az ő mennybemenetele után beteljesedék, úgy mint 40 esztendővel. Immár szükség, hogy ez az ének íratott e három veszedelemnek valamelyikéről, de nem íratott az utolsóról, mert rómaiaktól lött pusztítás után nem volt a zsidóknak oly prófétájuk és bölcs emberük, kinek beszédét, avagy írását a Bibliába írták volna. Aztán régibb ez az ének Krisztus Urunk idejénél, mint majd meghallod. Sokan azért magyarázzák az éneket az Antiochustól tött pusztításra és nyomorúságra. De én arra sem mehetek, mert elsőben Mach. 7. ez éneknek egy cikkelye hozatik elő, úgy mint régi mondás és prófécia. Tehát nem akkor költ. Más az, hogy ha az Antiochus király ideje után íratott volna ez ének, talán úgy be sem vétetett volna a Bibliába, mert még a Machabeusok könyvének sincs olyan becsülete, mint a derék szent iratnak. Annakokáért szükség, hogy az első veszedelemről, a babilóniai fogságról és veszedelemnek idejéről magyarázzuk, mert ahhoz ugyan szépen is illik minden cikkelye, amiképpen az igéknek magyarázatából megmutogatom. De itt egy kis akadály támadhat, mert ha az ének

²⁴⁷ az ötödik versig

²⁴⁸ három úttal - háromszor

²⁴⁹ i. e. 587

²⁵⁰ Antiochus, IV. Epiphanész (i. e. 175-163)

²⁵¹ 1Mak 1:20; 2Mak 5:21

²⁵² Vespasianus, Titus Flavius, római császár (i. sz. 9-79)

²⁵³ Titus, Flavius Vespasianus, római császár (i. sz. 39-81)

íratott a babilóniai fogságkor és a templomnak megfertőztetése után, hogy vagyon tehát a zsolttárban, a Szent Dávid könyvében? Mert Dávid régen volt a babilóniai fogság előtt, és ő idejében még ingyen sem építtetett vala a templom, nehogy megfertőztetett volna. Responsio:²⁵⁴ Érte igen könnyű választ tenni annak, aki az írást forgatta. De hogy te is ezt és efféle ellenvetéseket megfejtess, vedd eszedbe, hogy a zsolttár könyvben vagynak dicséretes írva, kiket nem Dávid szerzett, sem nem ő idejében költöttek, hanem kiket ő előtte s kiket utána. Mint ez igen nyilván vagyon. Hogy pedig mind az egész könyvet Dávidénak nevezzük, nem egyéb az oka, hanem, hogy nagyobb részét Dávid írta és az ő idejébéli szent és bölcs emberek csinálták. És ezért a többi is, mind az ő neve alatt vagynak. Ezeket immár így megértvén, szóljunk az igéknek magyarázatjára.

Mondván, hogy első részében íratik meg az Izrael fiainak nyomorúsága, melyet a próféta három rendbéli dologgal mutogat meg. Elsőben, hogy az Isten tisztességére rendeltetett helyet és választott dolgokat megundokították. Másodsor, hogy a szent jámborok iszonyú, kegyetlen halállal ölettenek meg. Harmadsor, hogy nyomorúságuk felett a környülöttük való pogány népek csúfolták és nevték a zsidóknak veszedelmüket. Mond: Úristen, a pogányok jöttek a te örökségedbe, etc. Akiben az isteni félelemnek valami kicsiny szikrája vagyon, semmit nehézben nem szenved, mint mikor hallja, vagy látja, hogy az élő Istennek tisztessége gyaláztatik, és ami az ő nevének tisztessége, az megferteztetik, és idegen dologra fordítatik. Mert ugyanis nem csak marhánknál,²⁵⁵ de életünkönél is drágábbnak kell lenni nálunk az Úr tisztességének. Huc pertinent exempla sanctorum, martyrum.²⁵⁶

Ezzel jelenti azért a próféta elsőben meg a zsidóknak nyomorúságokat, hogy látják vala a szent dolgoknak megundokítását. Efféléket pedig hármát számlál elé a próféta: a szent népet, a templomot és a szent várost, kik mind az Istennek szenteltettek vala. Meggondolnád azért, minémű keserűséggel nézik vala, hogy az Istennek népét a pogányok rongálják vala, az Isten templomát bálványokkal ferteztetik vala, az Isten városát elrontották és elpusztították vala. Úristen - úgymond - a pogányok jöttek a te örökségedbe etc. Az Isten örökségén érti az Izrael fiait, mert igen gyakorta a Szentírásban az a nemzetség Isten örökségének neveztetik, hívattatik, mivelhogy a világon való minden népek és nemzetségek közül csak ezt választotta vala magának saját népül. Deut 32. Mikor a magasságbeli Isten e világon való népeket széjjeloszlatná és az Ádámnak fiait egymástól elválasztaná, határt vete a pogányoknak az Izrael fiainak számával. Mert az Úrnak része az ő népe, és Jákob az ő örökségének mérőkötele. In fine Psalmi p[...].²⁵⁷ Dávidot választotta, az ő szolgáját, hogy legeltesse az ő népét, Jákob maradékit, és Izraelt, az ő örökségét. Ps. seq. [80:9]. Uram egy szőlőt hoztál Egyiptomból, kihánytad a pogányokat, és ezt elplántáltad. Azért az Istennek örökségében jövének a pogányok. Nabukodonozor, a babilóniai király nagy haddal jöve Judeára, Jeruzsálemet megszállá, megveré. A királyt, Sedechiást, mind az ország népével rabságra vivé Babilóniába, és hagyá Judeában csak a szegény, nyomorult, magokkal jól tehetetlen embereket, hogy mégis a föld teljességgel pusztán ne maradna. Ezen panaszkodik azért keserves szívvel a próféta: Uram a pogányok jöttek a te örökségedbe etc. Mintha azt mondaná: Nam, csak az emberek is se nem szenvedik azt, hogy más uralkodjék az ő saját örökségekben, és ha lehet nyilván nem engedik, hogy más üljön az ő jószágokban, miért engedted tehát Uram, hogy a te örökségedet idegen nép foglalja el, és más uralkodjék rajta?

²⁵⁴ responsio - felelet

²⁵⁵ marhánknál - vagyonunknál, javainknál

²⁵⁶ Erre vonatkozik a szentek és mártírok példája.

²⁵⁷ ...zsolttárvégén [14:7]

A második Isten tisztességére való dolog a templom. Megfertőztették a te templomodat etc. A Salamontól Jeruzsálemben építtetett templomnak becsülete felől sok írásokat hozhatnék elé, de mindazok függenek az élő Istennek emez beszédéből, melyeket monda Salamonnak, mikor elvégezte és Istennek szentelése a templomot 3Reg. 9[:3]. Psal. 131[:13]. Megjelenék az Úr Salamonnak és monda: Meghallgattam a te könyörgésedet és imádságodat, melyet mondasz én előttem. Megszentelem azt a házat, melyet te építettél, helyhez tettem az én nevedet ott mindörökké, és lesznek az én szemeim és az én szívem ott minden napokban. Paral. 7[:16]. Mely Istennek fogadásáért és ígéretiért oly igen elbizakodtak vala a jeruzsálembeliek, hogy mikor valaki veszedelemmel fenyegeti vala őket, azt kiáltják vala, amint Jeremiásnál vagy: Isten temploma etc. Mintha azt mondanák: megígérte vala az Úr, hogy itt lakozik mindörökké, semmit ne féljünk, hogy senki minket meggyőzhessen. És ezért semmi idegen és pogány embert be sem eresztettek vala a templomba. Mint megtetszik [...] Act. 21. hogy meg ne fertőztetnék. Itt azért a próféta azon panaszkodik keservesen, hogy ez a szent templom megfertőztetett. Kiről azt olvassuk a szent históriában 4Reg. 25: Nabuzardan, ki fő hadnagya vala a babilóniai király seregének, jöve Jeruzsálembe és felgyújtá az Úrnak házát, a király palotáját és Jeruzsálemnek minden [...] megégeté tüzével. 2Paral. 6. Hoza az Úristen a Jeruzsálembeliekre káldeusoknak királyát és megöle az ő ifjait fegyverrel a szentségnek házában, és nem könyörüle sem ifjún, sem szüzen, sem vénen. Mely dolgot szemeivel látá, és megsirata Jeremiás, 1Reg. 1. Látá Jeruzsálem, hogy a pogányok bementek az Úr szentséges hajlékába, kiről az Úr parancsolt vala, hogy be ne menjenek oda az ő gyülekezetibe. Minemű keserűséggel szenvedték légyen pedig ezt a zsidók, megmutatja csak a Krisztus Urunk idejebeli históriás. Sőt egyik oka, amiért megölettetik a Jézus, az lón, hogy káromlást szólott volna a templom ellen, és mikor a keresztfán függene is, azzal karingják²⁵⁸ vala: Vah, ki elrontod az Istennek templomát, és harmadnap felépítéd azt. Act. [6]: 13. de Stephano. Ezen okon fogák meg szent Pált is. Act. 21[:28] Izraeliták - úgymond - segéljete. Ez az ember az, aki e nap a törvény és a szent hely ellen tanít mindeneket, és ennek felette pogányokat vitt be a templomba, és megfertőztette a szent helyet. Sőt Krisztus Urunk az őrajta lött szidalmakat eltűrte, de mikor látta volna, hogy a templomban kalmárkodnának, kufárkodnának, el nem szenvedé, hanem ostort köte és kihajtá a kalmárokat, árulókat és vevőket, ezt mondván: Meg vagy írva: Az én házam imádságnak házában hívatatik, ti pedig tettétek latroknak barlangjává. Tehát bizony mindenkor nagyoknak tartották az Izrael fiai a templomnak megfertőztetését.

Harmadik szentséges dolog vala a város. És tették Jeruzsálemet rakás kövekké, azaz, úgy elrontották, hogy immár nem épület, hanem csak olyan, mint összehordott rakás kövek. Mely becsületesen szóljon az Írás Jeruzsálem felől, nem szükség elészámlálnom, csak egynéhány szóval jelenteném meg. 2Paral. 22. Építe Manasses oltárokat az Úrnak házában, kiről mondá vala az Úr: Jeruzsálemben lészen az én nevem mindörökké. Ibidem infra:²⁵⁹ Faragott képet is emele fel az Úrnak házában, mely felől szólott vala az Úr Dávidnak és az ő fiának Salamonnak, mondván: Azon házamban és Jeruzsálemben, kit választottam az Izrael 12 nemzetségi közül, ott helyhez tettem az én népemet mindörökkön örökké. Azért sok drága szép nevekkal ékesítették a város: Isten házában, szent helynek, nagy királyi városnak és egyéb efféle igékkel. Sőt Krisztus Urunk idejében is, mikor immár Jeruzsálemnek lakói istentelekké és ördög fiaivá löttének vala is, hívja a Jézus ezt szent városnak. E gyönyörűséges és szent várost teljességgel elpusztíttatá és elrontá Nabukodonozor 2Reg 25. Jer. 39. et 52. Jeruzsálemnek falait körös-körül elrontá a káldeusoknak serege. Ezt pedig megprófétálta vala Micheás cap. 3[:12]: Annakokáért megszántják Siont, mint egy mezőt, és Jeruzsálem leszen, mint egy rakás kő, és a templomnak hegye, mint egy vadon erdő. Minemű keserűséggel

²⁵⁸ karingják - kerülgetik

²⁵⁹ ugyanott alább

szenvették legyen pedig ezt a zsidók, megtetszik amaz siralmas énekből, mikor Babilonban, a fogságban azt mondják vala, Psal. 136[137:5-6]: Ha te rólad Jeruzsálem elfelejtkezem, elfelejtessék bátor az én jobb kezem, és az én nyelvem ragadjon az én ínyemhez, ha meg nem emlékezem rólad, ha Jeruzsálem nem léssen minden vigasságomnak kezdeti és feje. No azért innét megtetszik, elsőben a zsidóknak akkorbeli siralmas állapotjok, hogy valaminémű szent és Isten tisztességére rendeltetett dolgok valának közöttök, azokat a pogányok mind megfertőztették, és teljességgel elpusztították, vesztették vala. Az Isten népe, az Isten temploma, az Isten városa mind oda vala, kinek, ha csak egyik részét látták volna is, elég keserűség lőtt volna, de hogy mind egyszersmind találta őket, attól nyavalyásb volt. Másodrendbéli keserűségeket így írja meg a próféta: A te szolgálidnak holttestüket az égi madaraknak ededelül adták etc. Noha a halál önmagában is keserű, de mellette való kegyetlenség és iszonyúság sokkal kegyetlenebbé teszi. Azt mondja azért a próféta, hogy nemcsak megölte az ellenség az Istennek népét, hanem iszonyú kegyetlenséget is cselekedék rajta. Melyet két dologból mutat meg: Elsőben, hogy a holt testeket el nem temették, hanem a vadakkal, madarakkal etették meg. Másodszor, hogy olyan nagy vérontást cselekedtek, hogy mint a víz, a patak, elfolyt a vér. Egyik büntetésnek és nyomorúságnak neme, mikor a holttest el nem temettetik, vagy a koporsóból kihányattatik. Azért az Úristen ezzel is szokta rettenteni és büntetni az istentelenekeket. Deut. 28[:26]. A több átkok közt azt mondja: A te holt testedet kitészem minden égi madaraknak és földi bestiáknak, és nem léssen, aki elűzze róla őket. 1Reg. 21[:23-24]. Jezabel felől azt mondja: Az ebek eszik meg Jezabelt az Izrael mezeiben. Ha meghal Achab a városban az ebek eszik meg, ha a mezőn hal, megeszik az égi madarak. Jer 15[:3], Négyrendbéli nyavalyát bocsátok rátok: Fegyvert a megölésre, ebeket a megszaggatásra és vondozásra. [Jer.] cap. 22[:18-19]. Azt mondja az Úr Joachim, a Josiás, Júda királyának fia felől: Nem siratják őtet így: Jaj, öcsém; nem mondják: Jaj, uram, jaj, hatalmas király, hanem számár temetéssel temettetik el, a Jeruzsálem kapuján kívül vettetik, és ott porhad meg. 2Reg. 23[:15-16]. Josaias király a hamis prófétáknak koporsóit felásta és a csontokat megégetteti. Efféle példákat olvasunk még a pogányok históriájában is: Mikor látta volna Hector, hogy meg kell halni, azon könyörög vala Achillesnek, Homer. Iliad. XXII. hogy az ő testét ne hagyja az ebeknek elszaggatni, hanem pénzen adja meg az ő szüleinek.²⁶⁰ Akiken ki akarták bosszújukat tölteni, nem hagyták azoknak testeket eltemetni, hanem a vadakkal, madarakkal szagattatták el. Innét mutatja azért meg a próféta a pogány népeknek kegyetlenségeket a zsidókon, kiről így panaszkodik Jeremiás is, ki ezeket látta szemeivel in Tren.²⁶¹ 2:21: Heverték a földön kívül az gyermekek és a vének. Az én szüzeim, ifjaim fegyver miatt elhullottanak. Megölted őket a te bosszúállásodnak napján, levereted őket és nem könyörültél rajtuk. Sőt azon Jeremiás cap. 52[:9-11] et 2Reg. 25[:6-7] azt írja, hogy mikor Nabukodonozor eleibe vitték volna Sedechiás királyt gyermekeivel és főfő embereivel és népeivel, az ő gyermekeit szemei előtt levágatá. Azonképpen főfő embereket, ömagának szemeit kitolatá, várba vetteté és úgy viteté fogva Babilóniába. Sőt azután azt írja a história, hogy Jeruzsálemből 60 főfő embereket hozatott fogva és azokat is mind levágatá Nabukodonozor. Tehát még a városnak megszállásakor és az ostromkor mennyi számtalan lélek veszett. Mert vitéz Jeruzsálemet három esztendeig és úgy vehette aztán meg. Micsoda keserűség legyen pedig embernek, atyjafiának, barátinak testüket látni temetetlen, hogy a vadak, madarak szagattják el, akárki csak magától

²⁶⁰ Kérlek a lelkedre s térdedre is és szüleidre, rajtam akháj ebeket lakomázni ne hagyj a hajóknál: vedd inkább az aranykincset meg a sok rezet értem, mit neked édesapám és úrnő édesanyám ad; s add ki nekik tetemem, hogy a trójai férfiak és nők nékem a holtnak, a máglya tüzét adják, ahogy illik.

(Devecseri Gábor ford.)

²⁶¹ A Siralmakban

is meggondolhatja. A szent Tóbiás példáján is megmutatja, ki noha Sa[...]nazar meg akara öletni, hogy a holt testeket eltemeti vala, és amiatt minden marháját elvesztette vala, de mégis soha nem szűnik vala meg temetéstől. Hasonló példát olvasunk a pogány históriákban is.²⁶² Kreón, a thébaisbéli kegyetlen király megparancsolta vala, hogy valaki Polineikész testét eltemeté, meg kellene halni. Ezzel azért nem gondola Antigoné és húga, hanem eltemeté, ki miatt halálos veszedelembé esék. Kesereg azért itt a próféta azon, hogy az Isten az embe-
reknek és szolgálóknak testek temetetlen heverték, és a vadak, madarak étkei löttének. Pana-
szolkodik azon is, hogy oly nagy vérontás volt, hogy mint a víz, úgy folyt. Ez meg szokott
lenni a harcokban, a hadakban és városoknak megvételében, kitől csendes szívű ember irtózik
és megiszonyodik, nemcsak mikor hallja, vagy látja, de mikor csak meggondolja is. Innét
tetszik azért meg másodsor a zsidóknak akkorbéli nyavalyás állapotjuk. Harmadsor azt
mondja: Lettünk szidalmakká, a mi szomszédunknak csúfság és nevetség etc. Bizony, hogy
nehéz dolog embernek szenvedni a nyavalyát, de sokkal nehezebb, mikor még bosszantják
felül valamiképpen, ezt Jóbnak példája megmutatja, cap. 2[:9]. Tob. cap. 2:15 et 22. Tob. 3:9
et Psal. 21:8. Krisztus Urunk Matt. 27:39. megmutatja. Igen panaszkodik azért itt a próféta,
hogy ötet is csúfolták az ő ellenségi és szomszédsági, kit ekképpen ír meg Jeremiás. Treni.
1[:7]: Láták Jeruzsálemet az ő ellenségi és megnevették az ő ünnepeit Idem cap.²⁶³ 2[:15].
Tapsolnak kezekkel te rajtad, az úton járók süvöltöttek, és hajtogatták fejeket Jeruzsálemnek
leányain, mondván: Ez-é az a város, ki tökéletes díszességben, ékességben ez egész világnak
öröme? cap. 3[:14]. Nevetségévé lettem minden népeknek és napestig csak én vagyok énekek.

Ezeket pedig azért számláljuk elé, mert az Úristennek könyörögni akarnak vala. Amiképpen a
második részében az éneknek meglátjuk. A könyörületességre pedig igen nagy indító ok a
nyomorúságnak nagy volta. Hogy azért könnyebben az Úristent könyörületességre indít-
hassák, az éneknek első részében az Úr eleibe terjesztik nyavalyájukat. De minekünk ezekből
micsoda tanulságunk lehet? 1Machab. 7[:12] Az íratott meg, miképpen álnokul Alcinus és
Bacchides²⁶⁴ ölt volt meg 60 fő zsidót egy nap, és utána mindjárt azt mondja a história amaz
mondás szerint, amiképpen meg vagyon írva: A te szentidnek húsát, és az ő neveket
kiöntötték Jeruzsálem körül és nem vala, ki eltemesse őket. Honnat nyilván megtetszik, hogy
az Úristen ez ígéret, nemcsak az akkorbéli időről íratta meg, hanem, hogy hasonló állapotkor
élhetnének a hívek és alkalmaztathatnák magukra.

Lássuk meg azért, ha mi reánk illethetjük ezeket. Azt mondják vala az Izrael fiai: Úristen a
pogányok jöttek, etc. Az Úristen így szóla Exod. 19[:5-6] az Izrael fiainak: Ha az én
beszédimet hallgatjátok és megőrzitek az én [testamentumomat], lesztek énnekem minden
népek közül örökségim, mert enyim az egész föld. Ti lesztek énnekem papsági országim és
szent népem. 1Pet 2[:9-10] így szólítja meg a pogányokat: Ti vagytok a választott nemzetiség,
a papsági ország, szent nép, örökségnek nemzetsége, kik régen nem népei valátok, most
Istennek népei vagytok, és akik irgalmasságot nem nyértek vala, most irgalmasságot
nyertetek. Mely mondból és ehhez hasonló bizonyágtételekből megtetszik, hogy minemű
szent népe vala régen a zsidóság Istennek, szinte olyanokká lőnek az egész pogányság is a
Jézus Krisztusban való hit által. És valaminemű privilégiumuk vala az Izrael fiainak, azon lön
a pogányoknak is, akik az Isten ígéretinek hívének, és az apostoloknak tanításukat vevék. És
csak azok maradának a pogányságban, akik a Krisztusban nem hívének és az ő tudományát,
tanítását nem követék és nem fogadák. Ez pedig nyilván vagyon, hogy a görög nemzetiség
még az apostolok idejében vevé az Evangéliumot. Sőt az apostolok írásában a görögök neve

²⁶² Szophoklész: *Antigoné*

²⁶³ ugyanabban a fejezetben

²⁶⁴ 1Mak 7:16-17

alatt gyakorta értenek egyéb hű nemzetséget is. Annakutána nyilván vagyon, hogy a magyarok is keresztényekké lettenek. Azért mind a görögök s mind a magyarok és egyéb nemzetiségek is, akik a Krisztus tudományát és az Evangéliumát vették, Isten népeinek és Isten örökségének hívattnak. A törökök pedig, mivelhogy nem keresztények és az Evangéliumnak nem hisznek, ugyan az előbbi pogányságban maradtanak, és most is méltán őket pogányoknak mondhatjuk. Ezek így állván, vajon s amely igazán mondják vala régen az Izrael fiai, hogy a pogányok, i.e.²⁶⁵ a babilóniaiak, a káldeusok jöttek az Isten örökségébe, i.e. Judeaban. Nam, szintén azonképpen mondhatjuk-e mi is, hogy a pogányok, i.e. a törökök, tatárok jöttek az Isten örökségébe, i.e. görög, magyar és egyéb keresztény országokba? És miképpen régen a zsidók panaszkodának az ő nyomorúságok felől, nam szinte azonképpen mi is punctról punctra²⁶⁶ mondhatjuk-e magunk és környülünk való országok felől? Nincs ugyan nekünk most bizonyos templomunk, akihez volnánk kötelezve, mint régen a zsidók a Salamon templomához, mert annak külső becsülete elkele az Újtestamentumnak idején, amiképpen mondá a Krisztus Urunk amaz samaritánusnak: Bizony mondom teneked, hogy eljő az óra, hogy sem itt a hegyen, sem Jeruzsálemben nem imádják az Atyát, hanem mindenütt lélekben és igazságban. Azért mindenütt vagyon a keresztényeknek temploma, valahol összegyűlnek és mindenütt imádják az Atyát. De amiképpen megfertőztették vala a káldeusok Jeruzsálem szent templomát, azonképpen a török és tatár nemzetség a keresztényi gyülekezetnek helyét megundokították, avagy elrontották, pusztították. Méltán mondhatjuk azért felőlük: Uram a te templomod megfertőztették etc. A templommal együtt a városnak becsületi elvesze. De ahelyett minden istenfélő falu, város méltán Jeruzsálemhez hasonlíttatik, sőt annak neveztetik. Mennyi keresztény városokat tett pedig a török és tatár kővárosokká. Némelyeknek még a helyek is alig látszik és tetszik meg. Tehát bizony a panasz is hozzájok fér, és így, amiképpen a zsidók azon keseregnek vala, hogy minden szentségeket, isteni tiszteletre rendelt dolgokat a káldeusok megfertőztettek és elrontottak, azonképpen mi is méltán azokat mondhatjuk a törökök és tatárok felől. Ami pedig nézi a panasznak második részét, hogy az Isten népének és szolgájának holttesteket a vadaknak, madaraknak hányták, és nem volt, ki eltemesse őket, és véreket, mint a vizet, kiontották, ez olyan nyilván és számtalanszor megesett miattok, hogy erre semmi bizonyosság nem kell. Sőt fohászok nélkül ezeket sem nem hallhatjuk, sem nem említhetjük. Ami néz az utolsó cikkelyre, hogy nyomorúságunk felett megcsúfolnak, nevetnek. Ezt is senki nem fogadhatja, hogy meg nem lett volna és lenne naponként. Holott annakokáért mi is, a mi keresztény atyánkfiai, Istennek örökségi vagyunk, a törökök és tatárok pedig pogányok. És aminémű keserőségek lött régen a zsidóknak a káldeusok miatt, mi rajtunk és a mi keresztény anyánkfiaink, azonok pontról pontra beteljesedtenek a törökök és tatárok miatt. Bizony aminemű buzgó szívvel és keserves panaszkodással az Úrnak eleibe terítették a zsidók az ő nyomorúságukat, mi is szintén azonképpen mostan megcselekedhetjük. És miképpen azok kívánták, hogy e méltatlan dolgokat látván Őfelsége a pogányok kezéből megszabadítsa, szinte azonképpen mi is kívánhatjuk, hogy Ő szent felsége kegyelmes szemeivel tekintsen a mi sanyarúságunkra és nyomorult állapotunkra. És megelégedvén ennyi ideig való keserőségünkkel, szabadítson meg a kegyetlen pogány népnek nyügiből és ínségéből, hogy nyakunkról lerakván igáját, ismerhessük csak őtet Urunknak, oltalmunknak és gondviselőnknek. És a velünk való jótéteményiről örömmel megemlékezvén, vidám orcával Ő felségének hálákat adhassunk, és lelki vigassággal az ő nevének dicséretet mondassunk. Ámen.

²⁶⁵ idest - azaz

²⁶⁶ punctról punctra - pontról pontra

Jer 23.

2. rész

Az elmúlt tanításomban, ha reáemlékeznek az Úrnak igéjében vigyázó hívek, vettem vala tanulságunkra való igéket eleve Jeremiás próféta írásából, ex cap. 23., amely igéknek magyarázatjának egy részét halasztottam volt a jelenvaló órára. De, hogy a hívek elmúlt tanításomra is emlékezessenek, és a jelenvaló tanításra is világosan utunk lehessen, mind a megmagyarázott igéket és mind a jelenvaló órára haladott igéket előszámálom. Az igéknek magyarázatjára adjanak a hívek csendes fület és elmét.

Ezt mondja a Seregeknek Ura: Ne hallgassátok a prófétáknak beszédeket... Vide textum in superiori concione.²⁶⁷ Ha a hívek vigyázó elmével reáfigyelmeztének, emlékezhetnek reá, hogy az igéket három részre osztottuk vala, kikről Istennek segítségéből mostan kell szólalnunk derékképpen. Három tulajdonságokat és bélyegeket számlálja elő a próféta itt e helyen a hamis prófétáknak. A kettőről hallónk és tanulónk az elmúlt prédikációban. Meghallók, hogy a hamis prófétáknak első bélyegek az, hogy nem az Isten szájának, hanem az ő szívek gondolatit beszélnek. A másik tulajdonságuknak lenni azt, hogy a gonosz, bűnben elmerült embereknek hízelkednek, párnákat, főljakat raknak alájok, amiképpen cselekednek a Jeremiás idejében való hamis próféták. Lássuk meg immár, az Úrnak szent lelke lévén vezérünk, a harmadik bélyeget mint adja előnkben, mint egy táblában az Úrnak nagy embere, Jeremiás próféta. Kiről halld meg, mit mond a próféta: Mert kicsoda volt az Úrnak tanácsában, vagy az utolsó napokban ki értekezte az Úrnak tanácsának ilyen értelmét? Ez is szokások többi között a hamis prófétáknak, hogy az Úrnak beszédét kétségessé teszik, és az igazmondókat csúfolják, és az ő gonoszságuknak palástot keresnek. Mely embereknek szokásokat jól tudván az Úristen, régen ennek elejét vette, mikor így szólt Deut. 20: Ez a parancsolat, melyet én ma hagyok teneked. Nincsen te feletted, sem messze nincs tőled, sem mennyben nincs, hogy azt mondhatnád, kicsoda hozza minekünk az Isten akaratját, tudását alá onnan felülről, a magosságból. Noha azért világoson, tisztán, igazán minden homály nélkül magyaráztatja a mennyei Úr az akaratját, de mégis a gonosztevő emberek, mikor azt mondják nekik, hogy a bűnért Isten őket megveri, mikor egyebeket nem tudnak felelni, ezt mondják: De igen tudod te, de igen tudja ím ez vagy amaz, mit végezett az Isten énfelőlem vagy más felől. Mikor jöttél a mennyországból, ki hallotta az Úr tanácsát és végezését? Azonképpen a Júda országbeli hamis próféták is, mikor hallják vala a Jeremiás próféta jövendölését, ha egyebet nem mondhatnának vala ellene, mégis így szólnak vala: De igen tudja ő. Ím nem volt ő mennyben, nem tudja, nem értette, és nem hallotta az Úrnak tanácsát, mit tud benne, mit végezett Isten? Sőt az Isten tanácsát az emberek tudhatják. Mi többen vagyunk önánál, mi általunk is az Isten szól, mi is próféták vagyunk. Sőt kicsoda érti és tudja egyéb az Úr tanácsát, ha mi nem értjük és tudjuk. Amiképpen olvassuk [1Kir 22:10-11], hogy mikor Acháb királynak megmondá az igazmondó próféta Micheás, hogy Ramagalad alá ne menjen, mert odavész, felugrék egy hamis próféta, Sedechiás, és arcul csapá az igazmondó Micheást, mondván: Mikor hagyott el engem az Úrnak lelke, és néked szólott? Sőt ez a hamis próféta Sedechiás vasszarvakat csinála a fejére magának, s úgy kezdé széjjelugrándozni és öklöldezeni a vasszarvával, mondván: Azt mondja az Úr énáltalam teneked, Acháb, hogy így öklöldezed, és így hányod széjjel Szíriát mindaddig, amíg teljességgel elrontod. Hasonlóképpen mikor az Isten parancsolatjából vasigát vett volna a nyaka körül, és azzal jelenté a babilóniai fogságot, elé veté egy hamis próféta magát, Hananiás nevű, kikapá Jeremiás

²⁶⁷ A textust lásd az előző beszédben.

nyakából az igát, a jármot, és a földhöz veri, paskolá, és mondá: Ezt mondja az Úr: Eképpen rontotta Nabukodonozornak, a babilóniai királynak igáját [Jer 28:10-11]. De látod-e, ez azért egyik tulajdonságok a hamis prófétáknak, hogy ő magoknak tulajdonítják az Isten titkos tanácsának értését és tudását, egyebeket csúfolnak, és azt mondják: de mert ők tudják az Úr tanácsát, nekik mondták meg, őket küldték az Isten tanácsába, mennybe. Mindezekből azért könnyű, megismernünk a hamis prófétákat. És hogy ennek hasznát vehessed, nézz kétfelé, kérlek, és gondold meg, micsoda időben és emberek közt élünk e mostani világban. Bizony tanulságul lehet e mostani időben némelyeknek az ő cselekedetik. Lásd meg, ítéld meg te magad bátor, ha nem hasonló állapotban vagyunk országunk mostan is, aminemű állapotban vala Júda országa Jeremiás idejében, kit odafel meghallál. Mert ez mi veszedelmes időnkben nem kétféle próféták vagynak, négy avagy öt rendbeliek is. De kiket ítélhetsz igazaknak? Jussanak eszedben e mostan előszámlált bélyegek és jegyek. Egyedül avagy csak igen kevesed magával vala, Baruchhal, Ezékiellel, Huriással Jeremiás; a többi számtalan sokan valának, kik a fő népeknél és királynál igen benn valának, igen kedvesek valának, úgymint kiknek tanácsán jár vala a fejedelem, fő és úri rend. De ezek nem a mennyei Úrnak beszédét, hanem az ő fejeknek gondolatját hirdetik vala. Vajon nincsenek-e mostan is számtalan sokan ilyenének? Hagyom csak tereád, nem más, hanem tennenmagad ítéld meg bátor. Bizony mostan is vagynak olyanok, akik csakhamar arcul csapának az igazmondásért, mint Sedechiás az igazmondó prófétát, Micheást. Másodszer az igazmondó Jeremiással ellenkező hamis próféták a bűnös és minden gonoszságban bemerült embereket biztatják és bátorítják vala. Békességek léssen, úgymond, senkitől semmi bántástok nem léssen, az Isten megsegíti a népe. De vajon s nem hallasz-é ilyent mostan is egynéhány rendbeli tanítóktól? Nem kell erre bizonyosság, hogy megmutassuk az embereknek gonoszságát. Látja minden az önnön szemével, mely jámborok, mely istenfélők legyenek mindazok, kik hadban indulnak bennünk, s mindazok, kik hon maradunk. Bizony én nem ismerem, hogy amaz hallatlan nagy háborúságnak ideje után nemhogy közönségesképpen, egyenlőképpen valamely város, tartomány avagy falu megjobbult volna, az ő elébbi gonosz utat megbánta volna, elhagyta volna, de még csak egy embert is nem látok, sem nem hallok olyant, aki szívében megfélemlert volna, megdöbbsent volna, pönitenciát tartott volna, testestől-lelkestől Istennek adta volna magát. Hanem bizony egytől egyig ki-ki az elébbi utait követi. Nincs a megjobbulás, a megjámborodás, nincs az irgalmasság, nincs a kegyesség köztünk, nincsen mibennünk szegényeken való könyörületesség, hanem ilyen ki-ki, aki innét élhet, sőt nemhogy jámborok volnánk, de én nem tudom, napról napra mivé leszünk. Majd mintha ugyanegy társaságban nem lagnánk, szeretet nélkül valánk, magunkhaszna-keresők, irigyek, fősvények, de mindeneknél nagyobb istenigéje-megutálók. In summa.²⁶⁸ Minden istentelenségben úgy belemerültünk, hogy él az Úristen, hogy csak csudálkozhatunk rajta, hogy mind fogytig a nagyirgalmú Úristen e földről el nem töröl bennünket. Mégis némely próféták, tanítók avval merik biztatni az urakat, fejedelmeket, hogy Mohamedtől elszakadnánk,²⁶⁹ amoda hajlanánk, a kereszténység együtt tartana, a pogány fejedelemre támadna, az Isten megsegítene, ellene győzedelmesek lennének. Nem gondolják meg efféle tanítók, hogy meg is kellene azt érdemleni, hogy őt győzedelmessé tenné. De bizony félek azon, hogy akit mi pogánynak hívunk, meghaladnak minket az isteni szolgálatban. Ha úgy cselekednénk, amint Sámuel próféta inti vala az Izrael fiait [1Sám 7:3], kétség nélkül hiszem, hogy valamely felé kerülnénk, bizonyos, Isten győzedelmessé tenne. Azt mondja vala Sámuel Izrael fiainak, és így prédikál vala, és én is Sámuellel tennék, így

²⁶⁸ összegezve

²⁶⁹ A erdélyi politika legsúlyosabb kérdése: a töröktől való elszakadás és a Habsburgokkal való szövetség az 1593-94-es esztendőben éleződött ki végletesen. 1594-ben a török párt vezetőinek kivégzése az unitáriusok számára is súlyos csapás volt.

prédikálok: Ha teljes szívetekből megtértek az Úrhoz, a ti Istenetekhez, az Úrnak szíveteket, lelketeket elkészítitek, szívből-lélekből csak öneki egyedül szolgáltok, minden ellenségtektől általa megszabadultok.

Harmadik jele vala a hamis prófétáknak, hogy egyebeket csúfolnak, és azt hirdetik, hogy ők tudják az Istennek tanácsát. De vajon s nem így cselekednek-e mostan is mi velünk amaz nagy pápa darabont. Azt mondják mifelőlünk azok is: De, úgymond, azok az eretnekek tudnának valamit, ők értenék-e az írást? Nekik jelenté meg a Szentlélek az Úr akaratját? Tudatlanok, álnokok, csak hitetők, de a mi ekklézsiánk csak azon mind főemberekből áll. Ott vagynak a páterek, kardinálok, érsekek, püspökök. Ezekről nem távozik a Szentlélek, önekkik jelenti meg az Úristen az ő akaratját. Ezek lőnek a mennyei karokban, ezek hallják és tudják az Isten végzését és tanácsát. Így szólnak látod azért a pápa fiai. Látod-e, mit mond itt Jeremiás az ilyenek felől: Ne hallgassátok őket, mert csalárdok, az ő szívek gondolatját beszélnek, nem az Isten szájának igéjét. Ez a meghallott igéknek első része, amely tanulság nem haszontalan és nem idegen a mi időnktől és a mostani állapotunktól.

Mondám, hogy a második részében a felvett igéknek a próféta megjelenti igazán az Isten végzését, és a vétkes Júdaországa felől való tanácsát, amely ím ez igékben foglaltatik be. Íme az Úrnak forgószele kirohan, nagy haraggal kijő, és a következő szélvész a hitetlenek fejekre esik. Nem szűnik meg az Úrnak haragja mindaddig is, míg meg nem cselekedik, és míg az ő szívének gondolatját meg nem teljesíti. Megmutatja ez ige, mint kellene prófétálni a gonoszságban elmerült embereknek. Tudniillik Isten haragjának és bosszúállásának iszonyú és rettenetes voltát, hogy ettől megrettenvén a gonoszságban merült emberek álmokból, gonoszságokból felserkenjenek, tartanának pönitenciát, és az Úrtól kegyelmet kérnének és nyernének. Ez igékben pedig elsőnek azt vegyük eszünkben, hogy az Úrnak büntetésének szörnyű és iszonyú volta hasonlítatik a tengeren való rettenetes habokhoz, szélvészekhez és forgószelekhez, kiknek iszonyú voltát főképpen az tudja és érti valóban, aki ugyan szemével látta és megpróbálta. Másodsor mikor így szólt: És meg nem tér az Úrnak haragja mindaddig is, míg meg nem cselekedik vala, és míg az ő szívének gondolatját be nem teljesíti. Ezzel azt jelenti, hogy általan fogván ha megindult az Úrnak bosszúállása, le nem csendesedik, senki és semmi ellene nem állhat, és nem játszik az Úr, és nem csak ijesztget, hanem valóban megver. Azért minden addig gondoljon magára, amíg föl nem gerjed, amíg meg nem gyullad az Úr haragjának tüze. Mert ha megindulhat, késő aztán jajgatni, késő akkor könyörögni. Nyilván hidd meg, hogy bizony visszatér az Úrnak rettenetes büntető ostora, valamíg elvégezi a csapást. Harmadsor mikor azt mondja: Az utolsó napokban értitek meg az Úr tanácsának ilyen értelmét. E próféciajának igazságát bizonyítja, hogy általan fogván meglészen, úgyannyira, hogy önnönmagok is tanúbizonyságot tesznek róla, mikor megköstölják. Mintha azt mondaná, akkor megismeritek mindazt, hogy én a bűnös országot és vétkes népeket megverem, és mindazt, hogy azok a próféták, kiket most hallgattok és böcsültök, hamisak voltak, és hogy nem küldtem őket, hanem ő magok futottak. Itt ismét e mondásból egy szokásokat vedd eszedben a hamis prófétáknak, tudniillik, hogy ők nem várják Istentől sem, hogy őket küldje avagy hívja a tanításra, sem hogy nekik szóljon, és beszédét szájukba adja, hanem minthogy szabad akaratjukból indulnak el tisztekben, azonképpen az ő gondolatját beszélnek és szólják. De akik igazán az Istentől várnák, hogy őfelsége hívja őket, amint Krisztus Urunk mondá amaz példabeszédben: Kérjétek az aratásnak Urát, hogy küldjön és taszítson aratókat az ő búzájába. És tudod-e, amaz piacon hivalkodó szőlőművesek is mint menték magukat? Azt mondják: Senki - úgymond - minket nem hitt, nem fogadott meg. Mintha azt mondanák: igen jól tudjuk és értjük vala, hogy az Isten szöleiben nem kell hívatlan menni dolgozni. Más az, hogy igaz tanítók akkor szólnak, és azt mondják, amikor és amit az Úr, aki őket megfogadta, eleikben állít, azon kívül nem mernek semmit szólni. Nem az ő agyoknak gondolatját és emberi főtől talált találmányokat szólnak. Ha pedig kérdenéd, hogy

így ismerheti meg valaki, kiket hitt és kiket választott az Isten prófétálásra, vedd eszedbe, hogy igen jól megértsed, ennek két módja legyen. Az egyik igen ritka, mely akkor lésszen, mikor valakit az Úristen az ő elénkbeli állapotjából és hivataljából kivészen, és csuda által a tanításra hívja és inti, és gyakorta az ilyeneket csudatételeknek ajándékával meglátogatja, hogy fogatos legyen beszéde. Így tevő az Úristen Mózeszt juhásztorból, amaz nagy Elizeus prófétát szántóemberből, Ámost azonképpen pásztorból, az apostolokat halászokból, kik által e világot magához téríté. Ezt pedig az Úristen főképpen olyan időben szokta cselekedni, mikor az igaz tudomány és őfelsége igaz ismereti igen elfogyott és meghomályosodott. Másodszor az Úrnak hivatalja ismertetik meg akkor, mikor szép rendtartásból, közönséges végezésekből, jó értelmű jámboroknak bölcs íteletéből valaki e sáfárságra, tanításra felválasztatik és hívatatik. Mert noha ez is emberek által legyen és lésszen, de az ugyan az Úrtól legyen. Ez pedig a hivatal, az elsőnél, akiről azelőtt szólék, gyakrabban szokott lenni, és olyankor, mikor az Istennek igaz ismereti nyilván legyen, és az Istennek hívei közt szép rendtartás legyen. No, ez azért ismét egyik jele az igaz prófétáknak. Másik, ki fővebb és igazabb, az, hogy az Úrnak beszédét szólja. Mi legyen az Úristennek beszéde, odafel meghallád. Tudniillik az apostoloknak és a prófétáknak írása. Az ő tisztükben pedig és tanításukban mire kelljen nézniek, és főképpen vigyázniuk, a harmadik részében ez ígéknek megmagyaráztatik. Ahol így szól a próféta az Úrnak lelke által: Ha az én tanácsimat fogadták volna, bizonyára megtanították volna az én népem az én ígémre, és megtérítették volna őket az ő gonosz utaikról, és az ő cselekedeteik gonoszságáról etc. Minthogy a hamis próféták azzal szoktak dicsekedni, és egyebet csúfolni, hogy ők tudják és értik az Isten akaratját, tanácsát, itt ez ígékben az Úr megbizonyítja, hogy hazugok és méltatlanul kérkednek, mert ha Isten tanácsában ülnének, nem úgy viselnék magukat, hanem amint illik a jámbor és igaz prófétákhoz. Mi legyen pedig az igaz prófétáknak tisztük, megmondja, mikor így szól: megjelentették volna az én szép beszédemet. Kettő azért tisztí az igaz tanítónak: egyik az, hogy az Úrnak beszédét prédikálja, a szent törvényét magyarázza, arra oktassa hallgatóit, mert abban legyen épen és tökéletesen befoglalva, mi az üdvösségre való és szükség. Amint mondja Szent Pál 2Tim. 4[:16]: Minden írás, ki Istennek lelke által irattatott, hasznos a tanításra, a megcáfólásra, a megfeddésre, az igazságban való oktatásra, hogy tökéletes legyen az Istennek embere, és minden jócselekedetekre felépítve. Krisztus Urunk is Joh. 5[:39] azt mondja, hogy az írásban van az örök élet. Hamis tanítók valának és nem Istennek prófétái azok, akik azt merik mondani, hogy a Bibliában nincsenek mindenen megírva, amik az üdvösségnek megnyerésére valók, hanem valamely emberi találmányokkal, konzíliumokkal toldozzák-foldozzák, és azok nélkül az írást csonkának és bénának mondják. Második tisztük az igaz tanítónak az, hogy az ő hallgatóikat a bűnről megfeddjék, megdorgálják, pönitenciára intsek, életüknek megjobbítására indítsák. Mert bizony csak hiában prédikálják a kegyelmet és az irgalmasságot, és hamisan ígérnek a boldogságot és békességet a bűnben heverő és gonoszságban elmerült népnek, mert azt mondja Ésaiás cap. 57[: 20-21]: Az istentelenek szintén olyanok, mint a buzgó és fővennyel forró tenger, mely meg nem csendesedhetik, hanem az ő habjai között sárt és tajtékot követnek. Nincs békességek az istenteleneknek, azt mondja az én Uram.

Mi is azért, ha békességet kívánunk, hagyjuk el a sok istentelenségeket, feslett életünket, s mind a mi Istenünk s mind felebarátunk ellen való álnokságot, sok gonosz erkölcsünket, mert valamíg ilyenek leszünk, bizony csak hiában várjuk és reméljük a békességet és a mi ellenségünknek romlását. Nem oltalma, sem párttartója az Isten a latroknak, éntőlem bátor hidd meg, hanem bizony azoknak veszi fel baját az igazságszerető Úristen, akik éjjel-nappal, jártokban, keltekben, fektekben, költökben, mindennemű cselekedetekben abban törnek, fásasztják elméjüket, miképpen az Úrnak parancsolatja szerint viselhessek életüket, kire adjon erőt s egészséget az Úr minden jóra törekedő igaz híveknek.

Matt. 21:12-14

És beméne Jézus az Istennek templomába és kiüzé onnan a vásárlókat és a pénzváltóknak asztalokat és a galambárosoknak székeket felforgatá. És mond nekik: Meg vagyon írván, az én házam imádkozásnak házának mondatik, ti pedig tettétek latroknak barlangjává. És mennének akkor őhözájá vakok és sánták a templomba, és meggyógyítá azokat.

Az emberek közül, akik szabad akaratjuk szerint óvják magukat a vétektől, dicséretre méltók. Akik tudatlanságból vétkeznek, azokat oktatni és tanítani kell. Akik pedig vakmerőségből, szántsándékból gonoszt cselekednek, azok büntetést érdemlenek. Miképpen Krisztus Urunk erről csudálatos szép példát hagyott, mert amaz jámbor Nátánaélt Krisztus Urunk megdicséré: Ihol, úgymond, az igaz izraelita, akiben nincs csalárdság. Amaz betegnek, akit meggyógyíta, azt monda Jo. 5[:14]: Ímé meggyógyultál, ezután ne vétkezzél, hogy gonoszból ne legyen dolgod. Azokkal pedig, akik a jó intésnek helyt nem adnak és nem is akarnak helyt adni, mit cselekedett, a többi között megmutatja ez mostan megmagyarázott betű, melyet, hogy mi jobban megérthessünk és azokból szép lelki tanulságokat vehessünk Istennek segítségéből, ím ez három dologról értekezzünk főképpen. Elsőben e világi emberek mely könnyen az istentiszteletből és szolgálatból külső haszonra való kufárságot és kalamárságot szoktanak szerzeni és indítani. Az igaz, hű keresztény ember mely igen nem tűrheti az Isten tisztességének gyalázatját. Harmadszor: az Isten tisztességére rendelt hely mire való s mint kell ott cselekedni.

Így szól azért elsőben az evangélista: És beméne Jézus az Istennek templomába etc. Hogy mi ez igéket megérthessük, két dolgot kell eszünkbe vennünk. Először, hogy mi volt az oka annak, hogy a templomban ámítanak, nem volt piacok, hogy az Isten tisztességére rendeltetett helyt rútitották, undokították ezzel meg. Másodsor, hogy hogy lehetséges, hogy a templomban ökröket, juhokat árultanak ut extat Joannis²⁷⁰ 2[:14], mert azt soha, semmiféle nemzetség nem cselekedte és ugyan nem alkalmas is arra a templom. Az zsidók pedig nemhogy barmokat, de még idegen embert is nem bocsátanak be a templomba, mint ez megtetszik Act. 21. v. 28. Ami az elsőre néz, az Úristen megparancsolta vala, hogy az Izrael fiai minden fő ünnepeken Jeruzsálemben felmenjenek és ott öneki áldozzanak és a dézsmából mind maguknak s mind a sémitáknak lakodalmokat szerezzenek. De minthogy némelyek messze laknak vala, s minden marhájokból való dézsmát Jeruzsálemben nem vihetek vala, azért azt is megengedé vala az Úr, amint meg vagyon írva Deut. 14[:22-29], hogy otthon a dézsmát eladhassák és a pénzét vigyék Jeruzsálemben és aztán ott vásároljanak minden áldozatra való állatokat, s mint pedig lakodalomra való barmokat, amint szinte akarnának. Azért mivelhogy minden fő ünnepen sokan messze való helyekről gyűlnek vala Jeruzsálemben, ugyan nagy vásárok, s mintegy nagy országos sokadalom esnek vala akkor a városban. Azért számtalan sok barmokat és egyéb eleségeket hoznak vala mindenfelől Jeruzsálemben. A papok azért, hogy innét valami hasznot kaporíthatnának²⁷¹ maguknak, megengedik vala, hogy áldozatra való barmokat és lakodalomra való eleséget és egyéb szükséges dolgokat áruljanak vala a templomban, hogy aki áldozni akar, hamarébb és könnyebben találjon ugyanott, ami szükséges. És mivelhogy sokfelől, messzünnen való helyekről jövevények is gyűltek akkor oda, kik nem minden helyeken, egyféle pénzzel élnek vala, hogy abban is valami fogyatkozása valakinek ne legyen, pénzváltók is valának ott, kik akármicsoda pénzt is felválnak vala, és szokott pénzt adnak vala érette. Látod-e azért, ez vala az oka, hogy a templomban ökröket,

²⁷⁰ ahogy Jánosnál olvasható

²⁷¹ kaporíthat - kaparinthat

juhokat, galambokat árulnak vala és ott pénzváltók is ülnek vala. Sőt ugyan elannyira jutott vala a dolog, hogy nem vala immár annyi gondjok az istenszolgálatra, mint a kufárságra, kalmárkodásra.

Hasonló eredetit ítélnék mi is a mi sokadalomunknak és hogy ezt el tudjuk, ím ez lehet az oka. Első oka, mert látjuk, hogy minden sokadalom valami szent nap esik, elannyira, hogy még a fő ünnepeken is vagyon: Húsvét napján Darócon, Pünkösöd napján Váradon. Azért mi-képpen Jeruzsálemben a fő-fő ünnepnapokon jó vásárok estek vala, azon a keresztények között is efféle nevezetes napokon esnek ünnepek, mind vásárok és sokadalomok. Másodsor látjuk azt is, hogy valamely városban, főképpen valamely istentiszteleten akkor vagyon ott a sokadalom. Mit szinte itt az országunkban is Kolozsvárott Szt. Antal napján leszen sokadalom, Tordán Szt. János és Kisasszony napján, Vásárhelyt Szt. Márton napban. Szt. Fülöp, Szt. Jakab napján Dücső Szt. Mártonban, Szt. István király napján Küküllő váratt, Szt. Bertalan napján Szászsebesben, Szt. Mihály napján Fejérváratt, Szt. Miklós napján Tordán, Segesváratt. Szinte ezenképpen Velencében halljuk, s értjük, hogy mostan is a Szt. Márkot tartják főistennek, s akkor leszen a sokadalom, azonképpen Páduában igen fő isten a Szt. Antal és neki vagyon ott legfrissebb temploma. Azért ott is akkor vagyon sokadalom, mint szinte itt a mi országunkban is a mi városinkban a felül megnevezett napokon és helyeken. Kiből meg-ítélhetjük, hogy noha mi nem emlékezünk reá, de nyilván a pápa országlásának idején, amely szenteknek napján mostan is országos sokadalomok esnek, annak a szentnek imádásáért, tiszteletéért a nagy ünnepeken és közel való falukból, tartományokból összefutott, gyűlt a nép. Minthogy pedig azoknak is sok eledel kellett, mert akkor minden jól akart lakni, innét lött, hogy akkorra a mi országunknak városbeli népek is mindenféle eledelneműt és az egyéb szükséges dolgokat, akiket gondoltak, hogy elkel, akkorra betakarítottak és akörül való is mindent mindenfelől behoztak. És innen aztán az következett, hogy a szentség és imádság hátramaradt és csak a kufárság, kalamárság, adás-vevés maradt meg, mint szinte a jeruzsálembeliek élnek vala véle. Mert Krisztus Urunk, ki is, mikor ilyen nagy vásárt talála a Jeruzsálem templomában, a húsvét ünnepe immár jelen vala és ő is arra ment vala fel, mikor ugyan meg is ölették. De ezt mint egy tükörben, teljességesen nem láthat²⁷² a pápások közt, mert köztük is valamely templombeli ünnep bejő, a templomban vagy vertitusban nagy viaszgyertyákat, perecet, kezeket, lábkat és viaszból csinált képeket és egyéb egyet-más aprólékot, kiket tudnak a kufárok, hogy a búcsúra menő nép megvénne, nagy sokat árulnak. Innen azért tanuljuk meg, e világi emberek mely igen hajlandók az Istennek szentséges tiszteletétől az ő magok hasznok keresésére, és bátor csak akármilyen kicsiny alkalmatosságot kaphassanak is, mindgyárast készek azt nyereségre fordítani. Kit noha minden rendbéli emberek között megtapasztalhatsz, de sehol nyilvánban ezt meg nem tapasztalhatod, mint a pápások között, mert ott minden eladó, s mind az isteni tisztelet s mind az üdvesség s mind a mennyország, és ha kinek pénze vagyon, semmi nincsen, amit meg nem vehet, sőt ha mikor pénzek nélkül megszűkölködnek, a papok és az őtőlük függők, püspökök, barátok, avagy indulgenciát, avagy bűnök bocsánatját nyernek, kit bizony nem adnak ingyen. Avagy valahol valamely szentnek hirtelen való megjelenését, csudatételét hirdetnék, ahová, mint afféle csudára a sokaság reágyúl, de azért senkinek nem szabad üres kézzel, pénz nélkül odamenni, hanem ha meg akarja látni azt a nagy csudát, pénz kell hozzá. Így kufárkodnak, kalmárkodnak, kereskednek ők az Istennek tiszteletével, kit tanultak az ő eleiktől Krisztus Urunk idejében élő jeruzsálembeli hamis papoktól. De nemcsak efféle pápák szokták kufárságra, kalmárságra, kereskedésre az istentiszteletet fordítani, hanem mind ilyenek azok is, akik csak valami kicsiny haszonra néznek, vagy valami hiú dicsőségnek kereséséért járnak az Isten szolgálatnak helyére, az templomba. Akik nem szívvvel, hanem csak színnel szolgálnak az

²⁷² láthat - láthatod

Istennek, és efféle szentségnek a színe alatt egyebeket megcsalnak. Kik ha valahonnan valami hasznot éreznek, csak igen könnyen és örömezt odahagyják az Isten szolgálatát. Akik imígy szoktanak szólani: Még megtalálom én azt másszor is, de most énnekem árulnom kell, mert imitt vagy amott, ilyen s ilyen marhát hallok, ha én most prédikációt kezdek hallgatni, igen nagy kárt kezdek én vallani, jó nyereséget bocsátok ki kezemből. Látod-e, megmutatják az ilyenek is, hogy nem tiszta és nem igaz állhatatos keresztényi lélekkel szolgálnak az Istennek, hanem böcsületesb nálok ez világi külső haszon, hogynem mint amaz örökkön-örökké megmaradandó jószág.

Másodszor mondám, hogy ugyanitt azt lássuk meg, mi módon lehetett az meg, hogy a templomban juhokat és egyéb barmokat árultak. Hogy mi ezt megérthessük, szükség megtudni, hogy a jeruzsálembeli templom igen nagy helyen feküdt és kiváltképpen nagy része volt. Az első és legfővebb része, mely Szentnek hívatatik vala, kétfelé vala osztva. Az egyik nevezetik vala Sancta Sanctorum - Szentek Szentjének, és oda senkinek nem vala szabad bemenni, hanem csak a főpapoknak, de még ennek is esztendőben csak egyszer volt szabad oda bemenni. Abban a részében volt az első templomban a frigy ládája, akiben vala a két kőtábla, az aranyveder, kiben vala a manna és az Áron vesszeje, ki megvirágozott vala. És ez frigy ládája felett valának a két kerubinok, kik szárnyakkal befedik vala a frigyládát. De minemű formájúak voltak a két kerubinok? Azt írja Josefus, Lib. 8. antq.,²⁷³ hogy senki meg nem tudja mondani, sem gondolni. Azért eszedben vehedd a pápásoknak erőtlen argumentumokat,²⁷⁴ kik innét bizonyítják, hogy szabad képet faragni és azt templomban tartani, mert az Isten templomában is voltak kerubinok. De megérted, hogy soha senki azt meg nem tudhatja, minemű formájúak voltak azoknak. Noha azért ez volt egyik fele a templom első részének, de tanuld meg azt is itt, hogy a Sancta Sanctorumban voltak azok a drága dolgok, akiket előszámlálék az első templomban, melyet Salamon épített vala, de akkor, mikor Krisztusunk élt, immár akkor ezek nem voltak ott, mert az első pusztulásakor, mikor Nabukodonozor Joachim királyt rabságra vitte, akkor Jeruzsálemet elpusztítá és a szent templomot is minden ékességétől megfosztá. Dániel 1. Másodszor mikor Círus és Dárius²⁷⁵ engedelméből megjövének hazájokba, ismét megépítik a templomot azon formára, de nem vala azon dicsősége és ékessége, azért az idős emberek, kik az első templomot érték vala, mikor a másodikat vevék eszekben, hogy sokkal alábbvaló az elsőnél, noha a község örülne és vigadna, de sokan szomorkodnak és sírnak vala, Josefus Lib. 2. cap. 4. ant. Krisztus Urunk idejében azért még ez a második templom sem volt, mert Heródes ezt a második templomot megékesíté, de nem azon helyben, ahol vala a második templom. És a második templomnak csak a helye marada. Látod-e, ezt a templomot érte aztán Krisztus Urunk és ebben tanított. Ezeket pedig miért számlálom elő? Azért, hogy a tökéletes lelki keresztények ne induljanak azok után, kik restségek miatt meg nem tudják választani az első templomot a másodiktól vagy a harmadiktól, hanem azt mondják, hogy Vespasianus és Titus római imperátor rontotta el a drága templomot, akiben volt a frigynek drága ládája és a két drágalátos kőtáblák. Mert azt az első templomot a babilóniai Nabukodonozor király rontá el, amint írták. Úgy vagy az, hogy a Heródestől épített templom is, akiben Krisztus Urunk tanított, igen ékes vala, akit elrontanak a rómaiak és azon helyen, azon formára volt építve, mint az első, kit Salamon épített vala, de immár abban nem vala a frigy ládája, kit megtanulhattok a Makabeusokról írott könyvnek Lib. 2. cap. 2. De térjünk az dologra.

²⁷³ Josephus Flavius: *Antiquitates Iudaeorum* - Zsidó régiségek

²⁷⁴ argumentum - érv

²⁷⁵ Kúrosz, II., perzsa király (i. e. 559-529); Dareiosz, perzsa király (i.e. 521-486)

A templom első részének fele vala a Sancta Sanctorum, a Szentek Szentje. De noha azok a drága dolgok abban a második templomban nem voltak, amelyek az elsőben, de azért ugyan szinte olyan szentséges volt a hely, és nem volt senkinek oda szabad bemenni, hanem amint imént is mondám, csak szintén a főpapnak esztendőben egyszer. Ugyanezen első részének második felében bemehettek csak a papok, de papi ruhában felöltözve és a törvény szerint megmosódva. Ez pedig megválasztatik a Szentek Szentjétől egy drága kárpittal, amely kárpit kettéhasada Krisztus Urunk kinszenvedésekor. Ugyanitt vala az Áron oltára is, amelyen minden nap drága illatoknak kell vala égni és gyújtani a papoknak. Erről az oltárról vagyon emlékezet Luk. 1[:8-11], hogy Zakariás, a Baptista apja, bement volt a templomba, hogy jó illatot égetne az oltáron, ahol megjelenék néki az angyal. A templomnak második részében vala szabad bemenni csak a férfiaknak, kik zsidó nemből valók valának és tiszták voltak. Ebben a részben vala amaz két rézből öntött oszlop, kinek egyiknek magassága vala 18 singnyire,²⁷⁶ ebben voltak azok, kik lesik vala Zakariást a belső templomból. Luk. 1. A bölcs emberek azt ítélik, hogy ott vitte volt Krisztus Urunkat az ördög a templom tetejére, hogy onnan alászökjék, mert az a része a templomnak legnagyobb volt és kőfal között kerengő grádicson²⁷⁷ felmehettek a templom héjára.²⁷⁸ Az templomnak harmadik részében valának a mosódásra való üstök és amaz igen nagy réz kád, kit tizenkét rézből öntött ökörkép tart vala a hátán. Ebben aztán mind férfiúnak és asszonyállatnak, aki tiszta volt, szabad volt bemenni, de csak a zsidóknak, mert idegen rendből valót oda be nem bocsátottak. Efelől vagyon emlékezet Act. 21[:23-28], mikor Pálra támadtak volna az ázsiabeli zsidók, a többi között ezzel is kárhoztatják vala, hogy pogányokat, idegen nemzeteket vitt be a templomba, tudniillik oda a harmadik részébe, ahová nem vala szabad egyebet, hanem csak zsidót bebocsátni. Utószor vala a templomnak negyedik része is, kit hívtanak Külső Pitvarnak, Atrium Exterius vel Populi. Ide mindenkinek szabad vala bemenni, akármi jövevény és pogánynemből való volt is, és ez ugyan fedél alatt sem vala, hanem mint ami templomoknak szokott a cinterme lenni. De mindazáltal ugyan itt is sok ékességgel voltak és sok helyen a Szentírásban ez része is templomnak hívatatik. Sőt, valamikor az Újtestamentomnak könyvében olvassuk, hogy Krisztus Urunk a templomba tanította a sokaságot, mindenkor a templomnak a külső részéről kell érteni. No azért itt is, mikor azt mondják az evangélisták, hogy vásár volt a templomban, ökröket, juhokat, galambokat árultak, értsed a templomnak e külső részéről, ahová minden embernek szabad vala bemenni, de azért ugyan mégis nem lött volna szabad abból piacot csinálni, mert az Isten tisztességére szentelt hely vala egészen, mindenestül fogva és nem kell vala semmi okon megundokítani és fertőztetni. Krisztus Urunk ezért hajtja onnét őket, és amint Szt. János írja, cap. 2. ugyan ostort csinál a kötélből és azzal üzi ki őket. A pénzváltóknak asztalokat felforgatá, pénzeket elhinté, a galambárulóknak is székeket feldönté. Mely Krisztus Úrnak cselekedetiben két dolgot vegyünk eszünkben: először azt, honnét volt annyi méltósága és hatalma, hogy ezt cselekedhesse, mert ő nem jeruzsálembeli főember, sem pap nem vala, akitől valamit tartottak volna. És egyébképpen az Úr Jézus alázatosan viseli vala magát, semmi fegyveres vitézekkel nem jár vala, tehát hogy intetének meg tőle és miképpen űzhetett egyedül annyi embereket, barmokat onnét ki. Erre először imígyen felelhetek meg. Igen jól meg kell gondolni azt, mi időben cselekedte azt Krisztus Urunk, mert amint írják az evangélisták, ez akkor lön, mikor számárháton, nagy pompával és processzióval²⁷⁹ méne be Jeruzsálembe a húsvét ünnepe előtt két vagy harmadnappal, a sokaság nagy tisztességgel

²⁷⁶ sing - régi mértékegység

²⁷⁷ csigalépcső

²⁷⁸ héjára - tetejére

²⁷⁹ processio - felvonulás

kíséri vala. Némelyek ruhájokat terítik vala eleibe, némelyek pálmafa ágakat terítnek vala az útban, ahol előjő vala. Kezekben is pálmafa ágakat tartván, nagy énekszóval kísérik vala a templomhoz, ki miatt mind az egész város megindult vala, és kérdik vala: Kicsoda ez? A sokaság azt felelé vala: Ez a galileabeli, názáretbeli próféta, a Jézus. A templom porticusában²⁸⁰ való kufárok azért, kik közül lehet, hogy sokan külső vidékbeliek is voltak, kik a nagy ünnepi vásárra sok eladó marhákat hoztanak vala, mind szintén ez mostani sokadalmaakra, csudálkoznak vala azért rajta, micsoda ember, hogy mi sokaság vagyon utána. Azért mihelyt megriasztá őket, mindgyárást elijedének és azt tudák, hogy mindgyárást a sok néppel igen veri őket és elfutának előtte mindnyájan. Másodszor Krisztus Urunknak ugyanezen cselekedetiben ezt kell meggondolnunk, hogy ugyan igaz ez, hogy a gonosz cselekedő embernél soha nem lehet félénkebb és viszontag az jámbornál, az igaz embernél bátrabb. Minthogy azért ezek nem jól cselekedének vala, csak nagy hirtelen elijedének, Krisztus Urunk pedig, minthogy az Istennek tisztességét keresi vala, igen bátor vala dolgában. Sőt az Úristen ugyan kiválóképpen való erőt és hatalmat szokott azoknak adni, akik igaz és méltó dolgokban törekednek, s oly igen nagy dolgokat megcselekszik egy ember, kit annak utána még ő maga is csudál és egyebek is nagy álmélkodással álmélkodnak rajta, hogy véghez vihette. Példa erről Sámson, hogy szamar állának csontjával ezer embert öle meg. Ilyen s ennél nagyobb erő vala a Krisztusban is, mert ha csak egy szavával egy nagy sereg fegyveres embert is leonthata a kertben a földre, mikor meg akarák fogni, bizony nem csuda, hogy ezen kufárok, kalmárok elijednek tőle. Innét azért származik a második fő tanulság, tudniillik, mely csudálatos serénynek és bátornak kell lenni az hű, igaz, tökéletes és istenfélő embernek az Úr tisztességének megoltalmazásában. Nem nézé Krisztus Urunk a sokaságot, az ő idegen és szegény rendén való állapotját, hanem biztonnyal elhitte vala, hogy azoknak az Isten erőt és méltóságot ad nagy sokaság ellen is, akik az ő tisztességét keresik és oltalmazzák. Azért ilyenek legyünk mi is. Ne nézzük a mi ellenségünknek a sokaságát, se a mi erőtlenségünket, mert a nagyhatalmú úr gyakorta az erőtlent által szokta az ő nagy hatalmas erejét kimutatni, és nem vagyunk egyedül, hanem velünk vagyon mindenkor a mi Istenünk és az ő segítő angyali. A hamisaknak oly félelmes szívet ad, hogy csak egy kemény riasztással is elfutamodnak. Hogy pedig valaki azt ne vethetné Krisztus Urunknak, hogy csak maga mutogatásáért cselekszi ezeket, hogy meglessék abból, minemű böcsületi és méltósága vagyon az emberek között, okát adja, miért űzi, kergeti, hajtja ki onnan. Meg van úgymond írván: Az én házam imádságnak háza, ti pedig azt tettétek a latroknak barlangjává. Ez mondásnak első része vagyon Ézsaiás 5-ben, a második része Jeremiás 7[:11], amely helyekből megtetszik az Isten tisztességére rendelt helyet más idegen dologra fordítani és megundokítani, fertőztetni Isten előtt, mely igen utálatos dolog legyen. Mert noha az Úristen sem nem szűkölködik a mi tiszteletünk nélkül, sem meg nem fertőztethetik a mi gonoszságunkkal, de mindazáltal valaki efféle eszközöket, amelyek által az Úr tisztelteték, megutálni és megrútítani, megfertőztetni igyekszik, megmutatja és megjelenti, efféle ember minemű indulattal legyen az Úristenhez is, és őfelségét mint becsüli és mint féli, tiszteli. Nem jó a felettébb való babonaság is, a felettébb való becsület is, mikor ember azt is megbecsüli, amit nem kellene, amint a pápások cselekednek, hogy minden templom előtt süveget vetnek, térdet hajtnak, de még ennél is sokkal gonoszabb, ártalmasabb dolog az ateizmus, az istentelenség. Mikor vagy ő magát az Úristent nem hisszük, hogy vagyon, vagy ha vagyon is, gondja viselésében kételkedünk. Mely kételkedésnek igen nagy jele az, mikor az Isten tisztességére nézendő dolgokat semminek alítuk, meg nem becsüljük, amint mi szoktuk cselekedni. Ne vess bátor süveget a templomnak, de azért - amint szoktad - istállónak se tartsad. Ne hallgassad bátor az Istennek drága igéjét is térdén állva, de azért még ne úgy hallgassd,²⁸¹ avagy emez-amaz ember beszédét,

²⁸⁰ porticus - előtér

²⁸¹ fabula - mese

amint szokásuk némelyeknek, hogy mind fejek, szemek, szájok járásánál is megmutatják, hogy ők nem különben hallgatják a jámbor tanítónak szavát is a templomban, mint akárki beszédét a piacon, az utcán vagy akárhol egyebütt. Sőt effélék ugyan dicsőséget keresnek magoknak ezzel, hogy imitt-amott egerész a szemük, mintha ők igen bölcsék, eszesek valának, és mintha ők mind jól értenék azt, és ha kellene, akár másnak is ők beszéllenek azt úgy meg, amint a prédikátornak kell. Magam bizony elhittem, hogy igen számos emberektől telnék azért az ki. Becsület, figyelmettség és külső magaviselésben való tisztesség kívántatik az Úrnak szolgálatában. Nem illik fejednek, szemednek, kezenednek, lábodnak imide-amoda kátyálódni, süvegelni, vagy egyéb ruházatodon kezeidnek szedegetni, babírkolni,²⁸² lábaidat egy helyből másban rakogatni, hanem megállapodott testtel, nyugodt elmével mind szemed, szájad, elméd, minden tetemed²⁸³ teljességgel a tanítóra legyen függesztve, mikor az Úrnak akaratját akarod tőle hallani, értekezni és tudakozni. Megválasszad mindenkor a külső dologtól az Úrnak rendelt és szentelt dolgot, helyt, beszédet és cselekedetet. Kiveré, kihajtá Krisztus Urunk a jeruzsálembeli templomból azokat, akik az imádságnak helyéből piacot csináltak vala. Bizony kiveré a felséges Úristen is azokat az ő dicsőséges országából, akik az ő drága, szent igéjének helyét méltó tisztességgel és becsülettel nem illetik. És valakik tiszta testtel, tiszta öltözetben nem járulnak, jönnek az Úrnak szolgálatára mind külső- s mind belsőképpen, hanem azon rusnya, fertelmes öltözetben járulnak az Úr eleibe, amelyben hét éjszaka voltak, nincsen az az ember méltó és illendő becsülettel az Úrnak drága, szent igéjének vételéhez. Megfertőzteti az olyan ember az Úr tiszteletének helyét. Azért minden ember úgy vigyázzon, hogy valamikor amaz kiváltképpen való nap, az hetedik nap, akit az Úr a több napok közül magának választott, hogy azon a napon az ő szent akaratjáról értekezzünk és tudakozzunk. Úgy készüljön minden, hogy mind külső- s mind belsőképpen tiszta legyen, mind szívben, lélekben, testben, ruházatjában. Azon a napon amaz rút, undok, éktelen dologhoz, sőt még az előtte való napon is, ingyen, még csak szívben se folyamodjék. Külső öltözetje is tiszta, fehér legyen. És valaki így járul az Úrnak szolgálatjára, tiszteletére, méltó és illendő becsülettel fogadja és veszi az az ember az Istennek tiszta, üdvösséghez drága szent igéjét. Ma tanuld meg ezt éntőlem, hogy ilyen rendet és módot tarts ezen az Istennek tiszteletére rendelt napon. Hidd meg, bizonyos, hogy ha így járulsz az Úr tiszteletének helyére, mind itt az életben s mind a következő életben az Úr, a te Istened, tisztességgel és dicsőséggel megkoronáz.

²⁸² babírkodni - babrálni

²⁸³ tetem - testrészt

UTÓSZÓ

Kötetünk az eddig kevésbé ismert Enyedi Györgyöt mutatja be. A teológus és vallásfilozófus püspök jobbára kéziratban maradt műveire koncentrálni válogattunk. Elkerültük megjelent prédikációinak újraközlését, és nem vettük fel kötetünkbe Gisquardus és Gismunda történetét feldolgozó széphistóriáját, amelynek több modern kiadása is napvilágot látott. A prédikációkat és teológiai értekezéseket olyan jegyzetekkel láttuk el, amelyek adalékok lehetnek Enyedi művelődési programjának megértéséhez is.

Enyedi prédikációit és Toroczkai Máté fordítását is erősen a mai helyesírási normákhoz közelítve írtuk át. Ez alól csak a jegyzetekben található [Sz] jelű variáns kivétel, ahol jobban megtartottuk az eredeti helyesírást. A kéziratok erősen sérültek, ezért sokszor találkozhatunk kötetünkben a [...] jellel, amely olvashatatlan szövegrészre utal. A főszövegben és jegyzetekben a [] a sajtó alá rendezőktől származó kiegészítés.

*

Bibliográfia: Jakab Elek: *Enyedi György élete*, In: Keresztény Magvető, 1890, 131-151, 211-244. p.; Enyedi György: *Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Kiad. és bev. Henrich Arnold, Kolozsvár, 1912; Zoványi Jenő: *Enyedi György lectori működésének és külföldi tanulásának időpontja*, In: Keresztény Magvető, 1936, 88-89. p.; Enyedi György: *Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Kiad. és bev. Varjas Béla, Kolozsvár, 1942; *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux seizième et dixseptième siècles*. Ed. André Séguenny. Tome XV, *Ungarländische Antitrinitarier II. György Enyedi* von János Káldos unter Mitwirkung von Mihály Balázs, Baden-Baden Bouxwiller, 1993; Enyedi György: *Historia elegantissima*. Kiad. és bev. Káldos János, Budapest, 1994.